

NyS 60

NYDANSKE SPROGSTUDIER

NyS 60

NYDANSKE SPROGSTUDIER

© NyS og artiklernes forfattere, 2021

Redaktion:

Elisabeth Muth Andersen, Ken Ramshøj Christensen, Jan Heegård, Michael Nguyen, Mads Poulsen, Line Sandst, Jacob Thøgersen

Oplysninger om indsendelse af bidrag findes bagerst i nummeret.

Udgives i samarbejde med

Dansk Sprognævn

Adelgade 119 B

5400 Bogense

Grafisk opsætning: Frederiksberg Bogtrykkeri

ISSN 2246-4522 (online)

Indhold

Forord	5
PETER JUEL HENRICHSEN Glemte ord. En undersøgelse af H.C. Ørsteds nyord og deres plads i nudansk	7
IDA FLÖRKE OG ELISABETH ENGBERG-PEDERSEN Køn i korpus. Semantisk asymmetri i brugen af ordene <i>kvinde</i> og <i>mand</i> , <i>pige</i> og <i>dreng</i> i danske avistekster	37
MARTIN HAUERBERG OLSEN & MAD S POULSEN Analyse af krævende syntaks i danskfagets tekster	83
HOLGER JUUL OG JAN HEEGÅRD PETERSEN Om analyse af stavfejl. Årsager, korrespondensregler og udtalevariation	112
DITTE ZACHARIASSEN OG TINE LYKKEGAARD NIELSEN 'Eow', 'lak', 'yani' og 'dig' – fire nyere interjektionaler som viser holdninger om vidensforhold	150
MICHAEL NGUYEN Mulige NP-placeringer ved retningsadverbium + præposition	190
MERETE BIRKELUND Anmeldelse af Nina Møller Andersen, <i>Bachtins sprogbrugsbegreber</i> . <i>Ordet i livet og ordet i kunsten</i> .	225
HARTMUT HABERLAND Anmeldelse af Lita Lundquist, <i>Humorsocialisering. Hvorfor er danskerne ikke så sjove som de selv tror?</i> .	235
Engelske abstracts	242

Forord

Med denne udgave af NyS kan vi tilbyde hele seks artikler og to anmeldelser.

I den første artikel, *Glemte ord - En undersøgelse af H.C. Ørstedes nyord og deres plads i nudansk*, undersøger Peter Juel Henriksen fysikeren H.C. Ørstedes nyord ud fra kategorialgrammatikkens principper. Peter Juel Henriksen viser hermed både hvordan formelle metoder kan anvendes til at afdække produktive orddannelsesmekanismer, og hvilke morfologiske strategier H.C. Ørsted baserede sine leksikalske nyskabelser på.

I artiklen *Køn i korpus Semantisk asymmetri i brugen af ordene kvinde og mand, pige og dreng i danske avistekster* undersøger Ida Flörke og Elisabeth Engberg-Pedersen hvordan kvinder og mænd omtales i et stort korpus af avistekster over en periode på 30 år. Analysen viser klare forskelle i hvilke ord der bruges om de to køn. Piger omtales ofte som lyshårede, søde og artige, drenge som frække og slemme. Mænd karakteriseres især i forhold til magt og rigdom, og som voldsudøvere, alkoholikere og kriminelle, kvinder som ofre for vold og sygdomme. Forfatterne runder artiklen af ved at diskutere disse resultater i forhold til tidligere undersøgelser.

I den tredje artikel, *Analyse af krævende syntaks i danskfagets tekster*, ser Martin Hauerberg Olsen og Mads Poulsen nærmere på syntaksen i danskfagets undervisningstekster. Forfatterne finder at især uvante konstruktioner, kompleksitet og økonomisering er krævende for både yngre og ældre elever. Pudsigt nok er sætninger med krævende syntaks ikke nødvendigvis sværere at forstå. Læserne kan nemlig drage støtte i konteksten, dvs. den omgivende tekst.

Med artiklen *Om analyse af stavfejl. Årsager, korrespondensregler og udtalevariation* giver Holger Juul og Jan Heegård Petersen en oversigt over hvordan man kan anskue stavfejl med et fonetisk perspektiv. De stiller skarpt på de stavfejl der udspringer af at en skribent ikke i sit eget sprog har samme udtale eller ikke følger samme distinkthedsniveau som i standardsproget når han/hun staver, og de gennemgår for-

skellige typer stavfejl der skyldes forskellige ortografiske principper. I den sidste del af artiklen diskuterer forfatterne om en lang række moderne lydudviklinger i fremtiden vil kunne give anledningen til yderligere eller nye stavfejl.

Herefter følger en analyse af ordene *eow*, *lak*, *yani* og *dig*. Forfatterne Ditte Zachariassen og Tine Lykkegaard Nielsen viser med data fra Aarhus-forstaden Gjellerup og med forankring i den interaktionelle lingvistik at disse fire ord bruges som interjektioner når taleren ønsker at udtrykke sin holdning til hvordan problemer kan løses, vil bebrejde andre deres manglende viden, ønsker at noget skal være fælles viden, og vil afvise en anden talers ret til at bidrage til interaktionen. Den teoretiske forankring for analysen er begrebet epistemicitet, og analysen af de fire ord er således mere detaljeret end tidligere analyser af denne fornyelse af det danske ordforråd.

I den sidste artikel, *Mulige NP-placeringer ved retningsadverbium + præposition*, analyserer Michael Nguyen udtryk som *Australien rundt*, *livet ud* og *et andet sted hen*. Analysen tager udgangspunkt i generativ grammatik, og den viser på dette grundlag hvorfor konstruktioner som *rundt om Australien* og *Australien rundt* er grammatiske, og konstruktioner som **rundt Australien* og **Australien rundt om* er ugrammatiske. Årsagen skal søges i de syntaktiske strukturer der gør at en nominalfrase får tilskrevet kasus, og artiklen argumenterer for at sådanne udtryk kan analyseres som rekursive præpositionsfraser i stedet for som fraser der har postpositioner eller adverbier som kerner. I perspektivering efter spørger forfatteren fremtidig udforskning af lignende konstruktioner med andre relationsord, der udtrykker sted eller rumlige forhold som fx *over*, *igennem* og *fra*.

Denne udgave af NyS rundes af med to anmeldelser. Først anmelder Merete Birkelund Nina Møller Andersens bog *Bakhtins sprogbrugsbegreber. Ordet i livet og ordet i kunsten*. Derpå anmelder Hartmut Haberland Lita Lundquists *Humorsocialisering. Hvorfor er danskerne ikke så sjove som de selv tror?*.

Redaktionen ønsker hermed rigtig god fornøjelse med NyS 60!

Glemte ord

En undersøgelse af H.C. Ørstedes nyord og deres plads i nudansk

PETER JUEL HENRICHSEN

ABSTRACT

Vores fejrede fysiker H.C. Ørsted var også aktiv som ordmager og skabte flere tusind nye danske ord, såvel videnskabelige som almene. Ørstedes nyord har utvivlsomt sat varige spor i det danske sprog – men hvilke, hvor mange og hvor dybe? Det undersøger vi i denne artikel. Først præsenteres Ørstedes ordstof og hans principper for orddannelse, i en historisk kontekst; derefter udvikles et kvantitativt mål for ords kognitive identitet i et levende sprogsamfund, og på dette grundlag gives et samlet billede af Ørstedes indflydelse på nudansk. Til slut samles temaer og resultater op i en diskussion om modellering af en sprogtilstand – om de formelle metoders begrænsninger, men også om deres uudnyttede muligheder i den nyeste lingvistik's tjeneste.

EMNEORD: H.C. Ørsted, sprogtilstand, kategorialgrammatik, morfologi, korpuslingvistik

1 INTRODUKTION

Ørsted skabte flere tusind nye danske ord, kraftudtryk, sproglomster, skældsord, onomatopoietika og – hvad han især blev berømt for – en stor mængde rationelle termer for naturvidenskaben. Mange af ordene lever endnu. Det er velkendt at Ørsted opfandt *ilt*, *kvælstof*, *rumfang* og *lynafleder*, men måske mindre kendt at han også stod fadder til *billedekunst*, *samfundsforhold*, *bramfri* og *ildsjæl*. Hovedparten af Ørstedes neologismer er dannet ud fra kendte morfemer og orddannelsesregler og kan let forstås i dag: *beviskraft*, *tvivlmager*, *meningsadvokat*; andre er umiddelbart uforståelige, som *æsk* og *blæel*, men kan alligevel fornemmes som meningsfulde i sammenhænge som *æskigtsmagende* og *blæelbrintesyre* fordi vi stadig kender de bagvedliggende principper for orddannelsen, som også er en del af arven efter Ørsted. På flere planer har Ørstedes ordproduktion altså haft blivende betydning for det danske

sprog, så meget står fast. Men hvilke dele er bevaret, og hvilke er glemt? Formålet med denne artikel er at give en samlet vurdering af Ørstedes nyordsprojekt og dets indflydelse på den nudanske sprogtilstand.

I Ørsted-året 2020 holdt forfatteren et foredrag om Ørstedes nyord og strejfede blandt andet spørgsmålet “Hvilke af Ørstedes ord er bevaret i nudansk?”. Det var bare ment som et oplæg til en simpel undersøgelse og burde have været glemt igen; men spørgsmålet blev hængende, ja, spaltede sig i nye, som kosten i hænderne på troldmandens lærling. Hvad vil det sige at et ord er ‘bevaret’ i en sprogtilstand? Skal et flertal af sprogbrugerne kende det – eller bare fagfolk og specialister? Skal det være i aktiv brug? Skal det være produktivt og danne nye komposita? Og sværest af alt: Skal det have bevaret sin betydning i dens fulde omfang?

I denne artikel giver vi forslag til hvordan disse store spørgsmål kan underdeles i mindre, som til gengæld kan finde konkrete svar. Hertil bruger vi metoder fra kategorialgrammatik og korpuslingvistik anvendt på Ørstedes nyord (som registreret i Nielsen 1981 II). Artiklen begynder med at præsentere Ørstedes samlede nyordsproduktion og, nok så væsentligt, grundlaget for de orddannelsesprincipper som Ørsted argumenterede for. Disse historiske kilder leverer materialet til den efterfølgende analyse, der munder ud i en samlet beskrivelse af Ørstedes nyord: hvilke lemmaer der genkendes umiddelbart, hvilke der forekommer uforståelige i dag, og hvordan resten er fordelt mellem disse to yderpunkter. Til sidst genbesøger vi de store spørgsmål herover – nu i lyset af undersøgelsens resultater.

Vi bruger metoder til morfologisk analyse der er ret usædvanlige i dansk sprogforskning, men alle nødvendige begreber bliver indført efterhånden som fremstillingen kræver dem (tekniske fodnoter kan springes over uden skade for sammenhængen). En del fagtermer er, efter datalingvistisk praksis, defineret formelt snarere end empirisk; de kan altså have let afvigende betydning i forhold til i den klassiske morfologiske litteratur (fx ‘morfem’, ‘stamme’, ‘affiks’, ‘fuge’, ‘ord’).

Ørstedes nyord og de tilknyttede analyser har vi samlet i en maskinlæsbar database HCOe_nyord.01, der hermed overgives til offentligheden. Mere herom sidst i artiklen.

2 SPROGFORNYEREN

Ørsted var den udadvendte tænker, han ville dele sin naturforståelse med så mange som muligt. Som Niels Bohr 100 år senere var han overbevist om at vanebundet sprog er en barriere mod ny forståelse af naturfænomener, og derfor arbejdede han systematisk med at forny det danske ordforråd inden for æstetik, naturvidenskab og filosofi så centrale begreber kunne få nye betegnelser fri for forældede konnotationer. "Næsten alle Videnskaber ere i de senere Tider blevne berigede ved nye Opdagelser, nye Tanker og Tankevendinger, hvortil Romersproget intet Udtryk har.", skrev han i 1837 (cit. Nielsen 1981 I: 4). De nye ord skulle dannes af dansk morfologisk materiale, meget gerne med indlån fra tidligere sprogstadier og fra de øvrige nordiske sprog. Nyordslisten tæller mindst 3274 lemmaer (ikke 2000, som det ofte hævdes¹), og variationen er enorm. Der er lydefterlignende ord (KNALDLUFT², FORKNISTRE), billedskabende (ØRKENFØLELSE, HALESTJERNE), filosofiske (TANKEHARMONI, NATURTEMPEL), dramatiske (SANDHEDSMYRDEN, SEJRSPRAGT), politiske (MEDBORGERESIND, MAGTFULDKOMMENHED), psykologiske (NERVESTENNING, SJÆLEANLÆG), poetiske (MILDTÅNDEDE, BEGEJSTRINGSUE), muntre (ORDKRÆSEN, SLAGTERKRAFTIG) og også satirisk-spids (TRANGHJERNET, KÆTTERSNU-SER). Ørsted kunne være en kras debattør når han fandt grund til det. Men først og fremmest har vi en stor mængde fagord, især kompositionelle dannelser, altså ord hvis betydning kan afledes systematisk af orddeles rækkefølge og semantik i analogi med allerede eksisterende ord. Ordene *adfærd*, *velfærd*, *fremfærd*, osv. fandtes allerede og tillod Ørsted at danne det nye OMFÆRD, mens SELVSTEMMIG blev afledt af *enstemmig*, *flerstemmig*, *samstemmig* osv. Ofte brugte Ørsted de velkendte affikser så kreativt at det udfordrer deres almindelige betydning, UTANKE, ALHED, FORFULDKOMNING, og somme tider nærmer ordene sig ligefrem grænsen for sprogrigtighed. Et eksempel er præfikset *mis-*, som Ørsted brugte ekstremt produktivt: MISMINDE, MISMÆLE, MISSTOR – endda MISÆGTESKAB. Ørsted veg heller ikke tilbage for at opfinde

1 Tallet er endda højere hvis man medregner de ordforslag som HCØ diskuterer, men uden at anvende uden for diskussionen selv.

2 Herfra bruger vi KAPITÆLER til Ørsteds nyord (som registreret i Nielsen 1981 II). Proprier forekommer ikke i NÅN's register og derfor heller ikke i denne undersøgelse.

nye produktive affikser som fx endelsen -LUNDIG til erstatning for det tyskklingende -*mæssig*, især anvendt i fagtermer som FORHOLDSLUNDIG, REGELLUNDIG, MIDDELLUNDIG, men også helt frit som i FORSTLUNDIG. Kort sagt, Ørsted udnyttede stort set alle de morfologiske muligheder for orddannelse som det danske sprog tilbød. Plus nogle flere.

FIGUR 1. ØRSTEDS NYORDSSAMLING I OVERBLIK

Regler for orddannelse

- monomorfemiske nydannelser (ILT, SVÆV, NATER)
- migration over ordklassegrænser (subst. ÆSK, verb. ÆSKNE, adj. ÆSKIG, ÆSKIGTSMAGENDE)
- regelmæssige komposita (TALLOV, RØDKÅLSVINÅND)
- regelmæssig affigering (TEELSE, UDELBAR)

Kvantiteter

- 3274 lemmaer
- 324 lemmaer har homografe forekomster i RO og/eller DDO
- distribution over ordklasser
 - appellativer: 2699 lemmaer (utrum: 2018, neutrum: 678, uden singularis: 3)
 - verber: 58 lemmaer
 - adjektiver: 506 lemmaer
 - adverbier: 10 lemmaer
 - desuden enkelte flerordsforbindelser

3 SPROGRENSEREN

Ørsted var skeptisk over for brugen af udenlandske morfemer i danske ord, men som purist var han langt fra så rigoristisk som sine samtidige (Skautrup 1953 §74). I det hele taget var det snarere manglen på præcision, konsekvens og udtrykskraft han vendte sin skarpe pen imod. Frem for alt var Ørsted yderst kritisk over for sin samtids fysiske og kemiske nomenklatur, og hans terminologiske reformarbejde blev et forbillede for alle eftertidens videnskaber. I dette afsnit introducerer vi det centrale princip i Ørstedes orddannelsesreform, i dag kendt som *kompositionalitet*, i sin historiske kontekst.

Kemikere og alkymister fra antikken og frem til Ørstedes egen tid

havde efterhånden, ad mange omveje, fået inddelt naturens fysiske stoffer i grupper efter deres kemiske egenskaber.

FIGUR 2. DE FYSISKE STOFFERS TRADITIONELLE KLASSIFIKATION

- grundstoffer (fx jern, kul, svovl)
- deres forbindelser (kalk, eddikesyre, salpeter)
- legeringer (bronze, stål, messing)
- mineraler (kis, blende, granit)

Mange af stoffernes navne afspejlede deres rolle i menneskelivet såsom findested, tilvirkning, sansekvalitet og daglig brug (*chilesalpeter*, *trækul*, *blåsyre*³, *vinånd*). Andre havde navne hvis oprindelse fortabte sig i fortiden. De traditionelle navne var ukritisk blevet taget ind i det moderne kemiske laboratorium, hvad der gjorde den videnskabelige samtale besværlig. Tag som eksempel ordet *salt* der – som handelsvare – er det hvide pulver man inddamper af havvand eller graver ud af en horst. Kemisk betragtet er salt, i denne betydning, et molekyle bestående af et atom natrium og et atom klor, NaCl, altså i kemisk forstand en metalafledning af klorsyren. Da salt nu var så velkendt et stof, fik det imidlertid lov til at navngive hele gruppen af, ikke bare klorsyrens, men vilkårlige syrsers vilkårlige metalafledninger. De hed allesammen *salte* (og hedder det populært den dag i dag). Af tilsvarende grunde er klorsyre kendt under det misvisende navn *saltsyre*, omtrent som hvis en grammatisk kategori blev opkaldt efter ét af sine elementer så verber hed *spiseord* og substantiver *støveord*. Denne vilkårlighed var udbredt over hele den kemiske nomenklatur så de enkelte stoffers navne ingen (morfo-) logisk sammenhæng havde med hverken hinanden eller med klassifikationen i figur 2. Det betød at nye opdagelser i kemien måtte doceres i ord der i bedste fald skulle terpes som ren udenadslære, i værste fald var direkte vildledende.

Ørsted udarbejdede en navngivningsmanual som udelukkede kemiske navne der udgik fra hverdagslivet, og erstattede dem med systematiske termer. En uigennemskuelig formulering som ”salt er et salt af saltsyre”, hvor homograferne nærmest vælter over hinanden, bliver i Ørsteds nye nomenklatur (ver. 1814) til ”naterklor er et salsel

3 Paradoksalt nok er blåsyre ikke blå, men farveløs.

af klorsyre”. Klart og kompositionelt. I Ørsteds kemiske nomenklatur er alle betegnelser dannet ud fra et basisinventar af morfemer, hvor grundstofferne selvfølgelig er fødte medlemmer ([klor], [tin], [svovl], [BRINT]). Dertil kommer samlebetegnelser for grundstofferne ([metal], [gas], [ÆR]) og for atomgrupper i molekylet ([kisel], [glycin], [BLÅEL]) samt betegnelser for den kemiske konstituentstruktur ([syre], [SALSEL], [ÆSK]). Basissamlingen omfatter også et antal funktionsmorfemer (præfikser som [tve], [tre], suffikser som [ig] og [ling]). Det norrøne talord *tve* forekom allerede som alment præfiks i fx *tvedelt*, *tvekamp*, og Ørsted annekterede det i betydningen: to kemiske enheder. Det eksisterende diminutivsuffix *-ling* fik den formelle betydning: kemisk forbindelse med én enhed ilt mindre end i den iltmættede forbindelse – som i eksemplerne SALSING, SVOVLING, SYRLING (se figur 3).

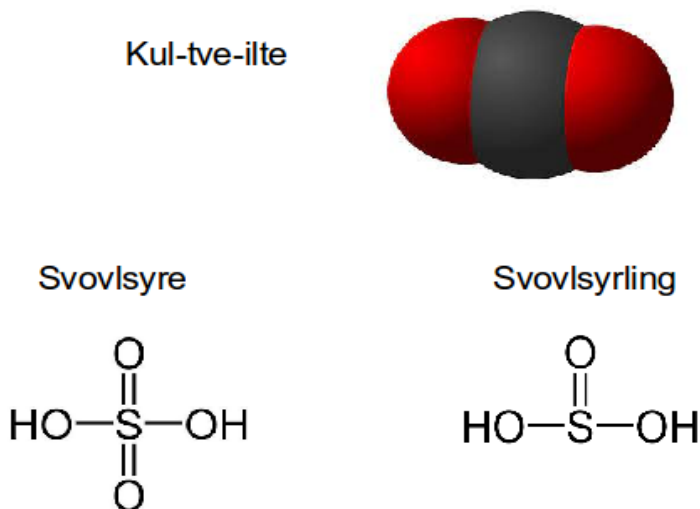
Det grundlæggende princip var at hvert stammemorfem svarede til en del af det navngivne molekyle mens funktionsmorfemerne angav deres relationer. Ved at følge Ørsteds regler kunne man nu navngive både eksisterende og hypotetiske stoffer. Ørsteds revision af den kemiske nomenklatur var således en kæmpe gevinst for den teoretiske kemi som nu kunne formulere hypoteser om endnu ukendte stoffer uden at opfinde nye morfemer.⁴

4 KEMIENS ORD – ORDETS KEMI

Ørsteds principper for orddannelse i kemien går altså ud fra et minimalt antal stammer og udvider ordforrådet ved hjælp af komposita efter fastlagte regler. Der er mange spor af denne tankegang i resten af hans ordproduktion også; kemiens stringente orddannelse har tydeligvis tiltalt ham. Det virker derfor oplagt at vælge en morfologisk analysemodel til Ørsteds nyord der bygger på de samme formelle principper og begrænser mængden af grundlæggende analysekategorier til et minimum. En sådan formalisme har man i *kategorialgrammatikken*, som

⁴ I dag er Ørsteds principper for kemisk nomenklatur (som også andre af hans samtidige og efterfølgere har bidraget til) blevet videreudviklet til den internationale standard IUPAC. Principperne for den moderne nomenklatur er påfaldende lig Ørsteds.

FIGUR 3. EKSEMPLER PÅ ØRSTEDS NOMENKLATUR

CO₂-molekylets morfologi er direkte afspejlet i termen KULTVEILTE's morfologi: Morfemet *tve* denoterer at kulatomet (afbildet i mørk grå) er divalent, dvs. binder to iltatomer (afbildet i rødt). I termen SVOVLSYRLING angiver diminutivsuffixet *-ling* det forhold at molekylet – i forhold til det umarkerede *svovlsyre* – har et iltatom (O) mindre.⁵

vi her indfører i dansk morfologi for første gang.⁶ I det følgende gennemgår vi formalismens grundtræk ved hjælp af praktiske eksempler og henviser i øvrigt den interesserede læser til litteraturen (Wood 1993, Henrichsen 1998, Barker 2003).

Ordet *dumbhed* er, morfologisk betragtet, et substantiv sammensat af et adjektiv og suffikset [hed]. Det samme gælder Ørstedes nyord FRANSKHED.

A	A\N	==>	N
[dum]	[hed]		[dumbhed]
A	A\N	==>	N
[fransk]	[hed]		[FRANSKHED]

5 Kilder til figuren kan findes her: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carbon-dioxide-3D-vdW.svg> (kultveilte), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Acide_sulfurique_semi_dev.png (svovlsyre) og https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schweflige_S%C3%A4ure.svg (svovlsyrting).

6 Kategorialgrammatik har kun været brugt ganske lidt i dansk sprogforskning i det hele taget; Tøgeby (1999), Henrichsen (2001), Wivel (2002) er vist en udtømmende publikationsliste.

De to ord er her vist i det såkaldte sekventformat (*sequent format*). Den del af en sekvent der står til venstre for sekventpilen, kaldes antecedenten (*antecedent*) mens delen til højre kaldes konsekventen (*consequent*). I eksemplet herover har stammen [dum] kategorien A (adjektiv) mens affikset [hed] er en sammensat funktion ($A \setminus N$). Den baglæns skråstreg $\backslash$ bruges til funktioner der søger et argument til venstre for sig selv, den almindelige skråstreg $/$ når argumentet søges til højre. Funktioner af type $x \setminus y$ og y/x siges at afbilde et x på et y (*to map x to y*).

V/V	V	$\implies$	V		V/V	V	$\implies$	V
[over]	[tale]		[overtale]		[over]	[ILTE]		[OVERILTE]

De traditionelle termer *præfiks* og *suffiks* er nu blevet til aliaser for henholdsvis y/x og $x \setminus y$, hvor x og y er kategorier hver for sig. Suffikset [hed]: $A \setminus N$ afbilder altså et adjektiv (A) på et substantiv (N), og præfikset [over]: V/V afbilder et verbum (V) på et verbum. Sekventanalyse går ud på at bevise at kategorien i konsekventen (fx N) kan dannes af kategorierne i antecedenten ($A \setminus N$) gennem lutter lovlige applikationer (*applications*), altså skridt hvor en funktion får det argument den beder om. Hvert morfem i et sammensat ord bidrager til ordets sekventering med én kategori. En stamme bidrager med en grundlæggende kategori (N, V eller A) mens alle andre morfemer er funktioner: præfikser, suffikser, infikser, cirkumfikser, fuger⁷, bøjningsmorfemer, deletegn, osv. Man kan udtrykke det sådan at hvert morfems kategori deklarerer dets bidrag til hele ordets betydning.

A/A	V/V	V	$V \setminus A$	$A \setminus N$	$\implies$	N
[u]	[ud]	[tale]	[lig]	[hed]		[UUDTALELIGHED]

Prøv at finde et bevis for denne sekvent (der bare er én af flere mulige). Orddelen [udtale] skal komponeres først ($V/V \ V \implies V$), derefter [udtale][lig] ($V \ V \setminus A \implies A$), så [u][udtalelig] ($A/A \ A \implies A$). Først nu

⁷ Det er vel ikke almindeligt at klassificere fuger, deletegn m.v. som 'morfemer'; men i en kategorialgrammatisk sammenhæng er det praktisk at samle alle semantiske komponenter (betydningsbærende eller -adskillende) under én term da de bidrager på lige fod til sekventanalysen. En anden mulighed havde været at indføre en helt ny term (fx en 'morf').

kan affikset [hed]:A\N få sit argument og sekventen sit bevis. Denne derivationshistorie kan, efter behov, opfattes enten som en rapport over den morfologiske analyses stadier eller, mere ambitiøst, som en hypotese om ordets diakrone udvikling.

FIGUR 4. TRE SEKVENTERINGER AF ØRSTEDS NYORD

N	N\A/A	A	==>	A
[vægt]	[]	[fri]		[VÆGTFRI]

N	N\N/N	V	V\A	A\N	==>	N
[sjæl]	[e]	[virk]	[som]	[hed]		[SJÆLEVIRKSOMHED]

N	N\A	A\N	N\N/N	N	==>	N
[frugt]	[bar]	[hed]	[s]	[præg]		[FRUGTBARHEDSPRÆG]

Bemærk fugerne i de tre sekventer for VÆGTFRI, SJÆLEVIRKSOMHED og FRUGTBARHEDSPRÆG (figur 4). For anskuelighedens skyld har vi kategoriseret alle fuger på samme måde i denne fremstilling, såvel de materielle fuger [e] og [s] som nulfugen []. Kategorielt betragtet er en fuge, uanset sin ortografiske form⁸, en funktion af to argumenter og har derfor to skråstreger, en venstrevendt og en højrevendt. Fuger kan have enhver kategori $x\backslash y/y$, hvor både x og y er ét af elementerne i mængden $\{N, V, A\}$. Der er altså ni forskellige fugekategorier til rådighed for orddannelse, og alle er rigt repræsenteret i moderne dansk. Otte ud af de ni fuger forekommer også hos Ørsted, kun ikke $V\backslash V/V$. Den er i øvrigt også den sjældneste i nudansk, men ses fx i *løbetræne*, *tørretumble*, *sul-testrejke*.

⁸ Den såkaldte nulfuge er ganske vist usynlig i skriftbilledet (på grund af en ortografisk konvention), men er realiseret fonetisk med tryktab m.m.; den er altså ikke en *empty category* i Chomskysk forstand, dvs. en rent teoretisk enhed.

TABEL 1. FUGEKATEGORIER I ET UDVALG AF ØRSTEDS NYORD

Fugekategori	Belæg	Sekvent
N\N/N	ÅNDEFLUGT	[ånd]:N [e]:N\N/N [flugt]:N ==> [ÅNDEFLUGT]:N
V\N/N	FATTEFORM	[fatte]:V []:V\N/N [form]:N ==> [FATTEFORM]:N
A\N/N	FJERNSKRIFT	[fjern]:A []:A\N/N [skrift]:N ==> [FJERNSKRIFT]:N
N\V/V	LANDVÆNNE	[land]:N []:N\V/V [vænne]:V ==> [LANDVÆNNE]:V
V\V/V	-	-
A\V/V	PLANSLIBE	[plan]:A []:A\V/V [slibe]:V ==> [PLANSLIBE]:V
N\A/A	SAGARIG	[saga]:N []:N\A/A [rig]:A ==> [SAGARIG]:A
V\A/A	FØLGESTRENG	[følge]:V []:V\A/A [streng]:A ==> [FØLGESTRENG]:A
A\A/A	SALIGTRÆT	[salig]:A []:A\A/A [træt]:A ==> [SALIGTRÆT]:A

Med afsæt i analyserne i tabel 1 kan man fundere over om den traditionelle morfologiske term *fuge* er særlig heldigt valgt. Måske burde man erstatte den med *hængsel*. Funktionelt betragtet er et fugeelement jo ikke et passivt adskillende lag i et sammensat ord, men derimod et artikulerende led mellem samvirkende dele.

TABEL 2. MORFEMTYPER OG DERES KATEGORIALGRAMMATISKE PENDANTER

Orddel	Kategorial analyse	Eksempler leksemer og sammensætninger
stamme	grundlæggende kategori (svarende til en ordklasse)	[blå] : A - [spise] : V [ven] : N
suffiks	x\y (funktion fra kategori x til y)	[skab] : N\N [ven][skab] [lig] : V\A [spise][lig][hed] [hed] : A\N [yde][lse] [lse] : V\N
præfiks	y/x (funktion fra x til y)	[u] : A/A [u][klog] [be] : V/V [be][låne] [mod] : N/N [mod][yd][else]
fuge	x\y/y (funktion fra x og y til y)	[] : A\V/V [fn][][pudse] [e] : N\N/N [barn][e][vogn] [s] : N\A/A [mand][s][høj]
affiks af højere orden	x\y(z) (funktion fra x og y til z) (andre typer kan fore- komme)	[et] : N\(\A\A) [sej][liv][et] [lang][bals][et] [hel][skind][et] ⁹

Bemærk i tabel 2 at vi regner varianter som [lse] og [else] i kategori VN for allomorfe; tilsvarende [yd] og [yde] i kategori V, og desuden mange andre. Vi kommer nærmere ind på allomorfi i det næste afsnit.

5 DET DANSKE KOMPOSITUM OG DETS LÆSNINGER

Længere danske komposita vil i reglen have mere end én læsning. Et sammensat ord som *enebærbusk* kan betyde en busk med enebær eller en bærbusk af plantearten ene, afhængigt af hvilken orddel der komponeres først. Formelt betragtet har ordet netop to morfologiske analyser (læsninger) når det sekventeres sådan:

N	N\N/N	N	N\N/N	N	=>	N
[ene]	[]	[bær]	[]	[busk]		[enebærbusk]

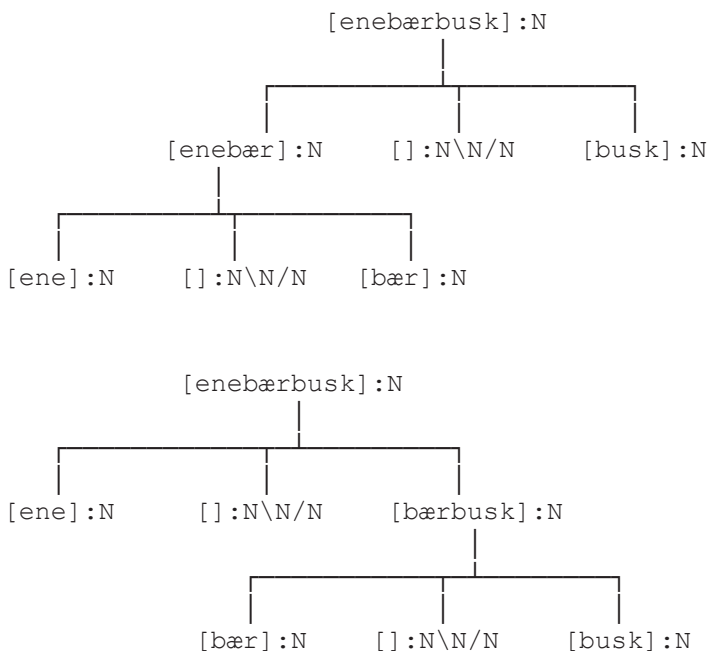
Analysetræerne svarende til de to læsninger er vist i figur 5. Bemærk at det kategoriale regnskab går op i begge de to træer; relationen mellem datterknuder og moderknode i hver gren af et analysetræ er som antecedenten og konsekventen i en separat lille sekvent – et delbevis. I kategorialgrammatikken er bevisførelse alfa og omega. Dette at finde strukturen i en sammensat sproglig størrelse opfattes som at føre et logisk bevis fra en række præmisser (i antecedenten) til en lovlig konklusion (konsekventen), altså det som filosofien kalder et deduktivt ræsonnement. Kategorialgrammatikkens motto er ligefrem *parsing as deduction*.

Imidlertid kendes [ene] jo ikke bare som et substantiv, men også som et nominalpræfiks i ord som *eneværelse* og *enebarn*, og det er ikke vanskeligt at forestille sig et begreb ved navn *enebær* der står i modsætning til fx *dobbeltbær*, altså en læsning med [ene] i kategori N/N. Til overflod kan *enebærbusk* også læses som en (ret sær) imperativ afledt af verbet *at buske*, der forekommer i både RO (Retskrivningsordbogen) og DDO (Den Danske Ordbog).

Den strukturelle flertydighed i ordet *enebærbusk* finder man tilsvarende i mange af Ørstedes nyord, fx VANDTRYKPRESSE, BÆREVÆGTSTANG, SILKEORMESPIND, GUDDOMSVIRKNING, ILDLUFTMÅLER, og faktisk har længere danske ord næsten altid mere end én morfologisk analyse. Skrift-

⁹ Eksemplerne er fra Gram-Andersen (1992: 146-147). Bogen er helliget kompositumformen A+N+perf.particip. og har den selveksemplificerende titel 'The Purple-Eared Monster'.

FIGUR 5. ÉN ENEBÆRBUSK – TO ANALYSETRÆER

sproget har ingen systematiske midler til at pege på den intenderede læsning ud af mange mulige, og talesproget kan kun gøre det i beskedent omfang, især ved hjælp af distributionen af hovedtryk og bitryk. Trykfordelingen er dog et usikkert middel fordi det sammensatte ord, som hovedregel, kun bevarer hovedtrykket i sit *første* morfem, uafhængigt af morfemets plads i analysetræet, mens alle andre tryk svækkes til (forskellige grader af) bitryk. Denne hovedregel har undtagelser for komposita med præfikser (*selvfølgelig*, *u'tænkelig*, *over'bærende*), uden at disse undtagelser dog er synderligt systematiske (*'selvstændig*, *'uvirkelig*, *'overstrømmende*), og under alle omstændigheder kan et binært træk (in casu ±hovedtryk) end ikke i princippet bruges til at udpege én specifik læsning blandt de talrige, i nogle tilfælde hundredevis, som længere komposita kan have. Kort sagt, afsenderen kan ikke meddele sin ønskede læsning af et sammensat ord med ortografiske eller fonetiske midler. I praksis er denne underspecifikation dog sjældent et problem eftersom modtageren afkoder selv lange og hypotaktiske komposita i en proces

der effektivt undertrykker langt de fleste analyser. Her er nøgleordet *mental tilgængelighed*. Jo større dele af et kompositum man kan genkende umiddelbart, des færre mulige læsninger er der tilbage og, følgelig, des mindre tvivl om ordets betydning. Vi bliver udsat for nye komposita hver dag, og hvis de er fornuftigt dannet, forstår vi dem uden besvær. Et nyord som *rengøringsparathed* (født i coronatiden) kan trække på en genkendelse af orddelene *rengøring* og *parathed*, og ingen dansk sprogbruger behøver at overveje mellemhypoteser som *rathed* eller *ringspar*.

De fleste danskere i forfatterens generation vil nok genkende ordet *enebærbusk* fra den gamle børnesang mens sprogbrugere som ikke kender sangen, er henvist til at analysere ordet ud fra dets dele. Vi finder alle seks komponenter, [ene], [bær], [busk], [enebær], [bærbusk] og [enebærbusk] i såvel RO som DDO, så man kan forvente at nogle danske sprogbrugere kender dem alle – og alle, nogle. Ordbøgerne siger dog intet om hvor præsent den enkelte sprogbruger kan formodes at have de seks leksemer og, følgelig, hvilken foretrukken læsning hun vil nå frem til. Hvis hun, som man ville forvente, opfatter [enebær] og [busk] som mere bekendte end [ene] og [bærbusk], vil hun formentlig foretrække [enebær][busk] frem for [ene][bærbusk].

5.1 Tolkningen af det ukendte ord

Et ukendt kompositum analyserer man, som nævnt, gennem sit forkendskab til ordets dele. Sammensætninger af almindeligt forekommende morfemer (fx i *plastikmus*) er lettere at tolke end sjældnere kombinationer (*tinokapi*). For at kunne vurdere hvor lettilgængeligt et sammensat ord er for morfologisk analyse, har vi altså brug for et kvantitativt mål for mental tilgængelighed, og ikke kun af ordet selv, men også af dets dele. Vi vil basere målet på ordfrekvenser i et korpus der er tilstrækkeligt stort til at selv de sjældneste ord den almindelige sprogbruger genkender, har forekomster (fx [ene]:N, [enebærbusk]:N). Det betyder at korpuset skal være i samme størrelsesorden som den mængde ord en typisk dansker møder i hele sit liv, eller med et groft overslag: en milliard ord.¹⁰ Der er i skrivende stund kun ét alment tilgængeligt dansk korpus i denne størrelse, nemlig det nys offentliggjorte

10 1.000.000.000 ord svarer til 80 år med tre daglige timers (uafbrudt) sproglig eksponering.

DAGW eller Danish GigaWord Corpus (Derczynski et al. 2021), som netop omfatter godt 10 løbende ord. DAGW består af blandede tekst- og talegenrer som almindelige sprogbrugere regelmæssigt er i kontakt med, og det vil sige at (næsten) alle ordformer i DAGW forekommer i RO og/eller DDO, enten som leksemer (fx *ren*, *rengøre*, *rengøringsvanvid*) eller indirekte som regelmæssigt dannede komposita (*rengøringsparathed*). Som altid må vi dog tage forbehold for korpuslingvistens evige problem: at det frie talesprog, som er den sprogform danskerne er mest i kontakt med, er meget svært at indsamle og derfor underrepræsenteret i DAGW; men som nævnt findes der p.t. intet alternativ til DAGW i den ønskede størrelse (mere om DAGW i afsnit 7).

Vi benytter det samlede lemmainventar i RO og DDO som reference til danskernes almindelige ordforråd og annoterer hvert lemma med dets frekvens i DAGW (i logaritmisk mål). Dermed har vi et indeks for hvor stærkt benyttede de danske lemmaer er, afledt af et bredt udvalg af danskeres sprogbrug. Bemærk at tilgængelighedsindekset, som vi vil kalde TiX, i første omgang kun er defineret for leksemer (stammer og komposita), men ikke for affikser og andre morfologiske funktionskategorier. Dette vender vi tilbage til.

TABEL 3. ENEBÆRBUK – ANALYSERET FOR GENKENDELIGHED

Leksem	Frekvens i DAGW (ppm)	TiX-værdi (log)
{ene:N}	0,005	-19,1
{bær:N}	5,2	-12,2
{busk:N}	10,7	-11,4
{enebær:N}	0,4	-14,7
{bærbusk:N}	0,12	-16,0
{enebærbusk:N}	0,06	-16,6

I tabellen står $\{Lem:Kat\}$ for lemmaet *Lem* i kategorien *Kat*. TiX-værdier beregnes som $\log(n)$, hvor n er den akkumulerede frekvens for lemmaets former. Enheden ppm står for parts-per-million. 1,0 ppm svarer til -13,8 i logaritmisk mål.

Et ord der er leksikaliseret mentalt – altså en form man genkender i sin helhed – kræver ingen morfologisk analyse, men kan hentes frem direkte fra langtidshukommelsen. I modsat fald må der flere opslag til og desuden et mentalt arbejde med at finde en foretrukken læsning

hvis der er flere mulige. Hvis vi antager at arbejdet med at analysere et sammensat ord vokser med antallet af nødvendige leksikonopslag, kan vi sortere de forskellige læsninger af *enebærbusk* efter tilgængelighed.

$\text{TiX}([enebærbusk]:N)$	=	-16,6
$\text{TiX}([enebær][busk]:N)$	= $\text{TiX}([enebær]:N) + \text{TiX}([busk]:N)$	= -14,7-11,4 = -26,1
$\text{TiX}([ene][bærbusk]:N)$	= $\text{TiX}([ene]:N) + \text{TiX}([bærbusk]:N)$	= -19,1-16,0 = -35,1
$\text{TiX}([ene][bær][busk]:N)$	= $\text{TiX}([ene]:N) + \text{TiX}([bær]:N) + \text{TiX}([busk]:N)$	= -42,6

Den lettest tilgængelige analyse er som ventet [enebærbusk], altså genkendelsen af ordet in toto, men den forudsætter selvsagt at man kender det i forvejen. I modsat fald foretrækkes [enebær][busk] over [ene][bærbusk], igen som ventet. Ørstedes GUDDOMSVIRKNING får, ved en tilsvarende analyse, den foretrukne nudanske læsning [guddom][s] [virkning] mens den anden læsning [gud][domsvirkning] fravælges eftersom *guddom* er omtrent 100 gange hyppigere end *domsvirkning* i DAGW.

5.2 De danske funktionsmorfemer

Som nævnt skal tilgængelighedsindekset også omfatte funktionsmorfemer. Mens leksemer kan kopieres direkte fra ordbøger og korpus, må affikser afledes af leksemerne. Der er ingen skarp grænse mellem leksemer og affikser, og mange morfemer kan have begge kategoriseringer. Vi har allerede omtalt [ene]:N/N, andre eksempler er [selv]:A/A og [dygtig]:V\A som i *selvdød*, *selvbiografisk* og *flyvedygtig*, *spiredygtig*. For at et morfem skal kunne kategoriseres som affiks, må det forekomme i et større antal leksemer med den samme placering og betydning. I ord som *dumbhed*, *åndrighed*, *krænkelssparathed*, ÅNDIGHED, MODBYRDIGHED, GENSTÆNDIGHED kan suffikset [hed] i alle tilfælde parafraseres som “den egenskab at være *X*” hvor *X* er styrelsen.

A	A\N	=>	N
[dum]	[hed]		[dumhed]

V	V\N	N\A/A	A	A\N	=>	N
[krænk]	[else]	[s]	[parat]	[hed]		[krænkelsesparathed]

A/A	N	N\A	A\N	=>	N
[mod]	[byrd]	[ig]	[hed]		[MODBYRDIGHED]

Det er ikke svært at aflede suffikset [hed] af ordpar som [dumhed]-[dum], [skønhed]-[skøn], [lethed]-[let], [kådhed]-[kåd], og ordbogen har i alt 1020 lemmapar af denne type. Algoritmen Fixi (figur 6) er udviklet til automatisk at uddrage affikser af en ordbog efter dette mønster.

FIGUR 6. ALGORITMEN FIXI TIL ELICITERING AF AFFIKSER (PRINCIPSKITSE)

Gentag for alle ord W (leksikalske indgange) i ordbogen:

Del W op i to dele, og kald dem W_1 og W_2

Hvis W_1 findes i ordbogen, så

registrér W_2 som et affiks y/x ,

hvor x er W 's kategori og y er W_1 's kategori

Hvis W_2 findes i ordbogen, så

registrér W_1 som et affiks x/y ,

hvor x er W 's kategori og y er W_2 's kategori

Fortsæt til alle opdelinger af W er prøvet

Fortsæt til alle indgange i ordbogen er prøvet

Udskriv alle registrerede affikser med kategori og antal belæg

Fixi finder alle de almindelige, produktive affikser i referenceordbogen (RO+DDO) og udskriver dem med frekvensdata afledt af DAGW. Tag som eksempel affikset *mis-*, som Fixi afleverer i tre morfologiske varianter: som verbalpræfiks [mis]:V/V (fx *mistanke*, *misforstå*), substantivpræfiks [mis]:N/N (*mistanke*, *mismod*) og adjektivpræfiks [mis]:A/A (*mismodig*, *misfarvet*). Den sidstnævnte variant er langt den mindst benyttede; A/A har kun 9 belæg (med $\approx 11k$ forekomster i DAGW), hvor

N/N har 38 belæg ($\approx 113k$) og V/V har 52 ($\approx 122k$). Det er altså ikke så overraskende at Ørstedes MISSTOR føles mere fremmed end fx MISSTEMNING, i betragtning af at adjektivvarianten er langt mindre produktiv end de andre. Størstedelen af Ørstedes nyord er konstrueret med affikser der stadig er produktive i nudansk, og som derfor forekommer i Fixis output; undtagelserne er de eksotiske affikser af Ørstedes egen opfindelse, fx -LUNDIG, -ÆSKIG, der selvfølgelig mangler helt.

Da Fixi-algoritmen er rent mekanisk, vil den, sammen med de anerkendte danske affikser, også finde store mængder af pseudoaffikser.

[skr]:V/N	fra belæg som [abe]:N og [skrabe]:V
[gu]:A/N	fra belæg som [sten]:N og [gusten]:A
[re]:V/V	fra belæg som [serve]:V og [servere]:V

Fixi registrerer for eksempel [skr] som et muligt præfiks i kategori V/N fordi såvel verbet 'skrabe' som substantivet 'abe' findes i ordbogen, hvad der tillader sekventen [skr]:V/N [abe]:N $\Rightarrow$ [skrabe]:V. Pseudoaffikser som [skr] er naturligvis uønskede i output. I praksis kan man sortere dem fra ved at udnytte de frekvensdata som ordbogen har arvet fra DAGW; de ægte affikser vil nemlig, alt andet lige, forekomme langt hyppigere end de falske. Det er netop den egenskab der gør dem lærbare (ikke kun for automater, men givetvis også for sproglærende børn). Ved at sætte passende tærskelværdier i Fixi kan man opnå et output der næsten kun består af gangbare danske affikser. I tabel 4 nedenfor ses de mest frekvente affikser fundet af Fixi (se også note 11).

Tabellen illustrerer nogle generelle træk ved det danske sprog, som også 'klassiske' morfologer har bemærket. For det første er suffikser mere udbredte end præfikser, både i antal og frekvens. For det andet er præfikser næsten altid af typen x/x (kategoribevarende) mens suffikser oftest er polymorfe (kategoriskiftende). Disse tendenser møder man overalt i dansk tekst, tale og ordbøger (også Ørstedes), så de kan regnes for inhærente træk ved sproget.

Ortografiske allomorfer, såsom [lse]:V\N og [else]:V\N, læres af Fixi som uafhængige morfemer, hvad der giver ord som *nydelse* og *SOLDYRKELSE* flere alternative analyser der nok er overfladisk forskellige, men uden at være reelt flertydige.

[nyde]:V [lse]:V\N ==> [nydelse]:N
[nyd]:V [else]:V\N ==> [nydelse]:N

[sol]:N []:N\N\N [dyrke]:V [lse]:V\N ==> [SOLDYRKELSE]:N
[sol]:N []:N\N\N [dyrk]:V [else]:V\N ==> [SOLDYRKELSE]:N

Fænomenet kaldes spurios flertydighed (*spurious ambiguity*) – efter det latinske *spurius* der betyder ’uægte barn’. Der er mange andre eksempler på denne type af redundans, hvor stamme-affiks-kombinationer med identisk betydning og udtale alligevel registreres individuelt. En stor del af problemet skyldes de danske ortografiske vedtægter såsom reglen om dobbeltskrevne konsonanter som markør af en kort vokal

TABEL 4. DE HYPPIGSTE DANSKE AFFIKSER

Affiks	Kategori	Belæg (RO+DDO)	Eksempler (RO+DDO)	Eksempler (HCØ)
[ing]	V\N	2086	[køl ing] [lær ing]	[SITR ING]
[ning]	V\N	1509	[spis ning] [svøm ning]	[FORDAMP NING]
[hed]	A\N	1020	[dum hed] [besindig hed]	[FORMBAR HED]
[else]	V\N	889	[tilstå else] [vi else]	[TE ELSE]
[lse]	V\N	865	[skabe lse] [smøre lse]	[SELVNYDE LSE]
[er]	V\N	847	[lær er] [slagt er]	[NEJSIG ER]
[isk]	N\A	652	[dyr isk] [biolog isk]	[ELEKTROMAGNET ISK]
[af]	V/V	574	[af gøre] [af se]	[AF BRINTE]
[et]	V\A	536	[skuff et] [forband et]	[TANKEFATT ET]
[ud]	V/V	499	[ud dele] [ud gå]	[FOR U BETINGE]
[for]	V/V	457	[for dele] [for stå]	[FOR FLYGTE]
[op]	V/V	397	[op give] [genop stå]	[OP KOMLING]
[ind]	V/V	349	[ind tage] [ind se]	[IND DYPPE]
[be]	V/V	331	[be handle] [be gå]	[FORUD BE TINGE]
[for]	N/N	322	[for mand] [for syn]	[FOR SVOVL]
[hoved]	N/N	285	[hoved sag] [hoved vej]	[HOVED DRIVFJEDER]
[over]	V/V	276	[over se] [over bevise]	[OVER FORBEDRE]

De hyppigste affikser afledt med algoritmen Fixi; kolonne 3 er antallet af belæg i ordbogen (lemmapar); kolonne 4 og 5 giver eksempler på belæg fra henholdsvis de nudanske og Ørstedske ordkilder.

(Becker-Christensen 2021 6.2). De spuriøse dobbeltformer er uskønne, og de giver Fixi et betydeligt ekstraarbejde; men i øvrigt er de harmløse da de ikke fører til nye læsninger.

Bemærk at Fixi har registreret [hoved] som et præfiks N/N, ud fra belæg som *hovedvej* og *hovedsag*. Selv om morfemet *hoved* naturligvis også er et lemma i kategori N, virker det ikke urimeligt at regne det som affiks i de nævnte belæg hvor det ikke denoterer en legemsdel, men derimod virker som en semantisk funktion der tilføjer en særlig høj status til *vej* og *sag* (med hovedet som metafor). Lignende eksempler har man i [dømme] som i *kongedømme* og FOLKEDØMME, [lig] som i *opløselig* og TUNGLØSELIG, samt [mod] som i *modgang*, MODGÆNGER. Disse morfemer forekommer også som stammer med tilsvarende betydning, men virker i belæggene som semantiske funktioner. De fleste affikser i det levende sprog – hvis ikke alle – har en oprindelse som selvstændige leksemer, og det sikre tegn til at et leksem er i færd med at overgå til en synkategorematisk funktion, er netop at det efterhånden på de fleste af sine forekomster virker ved at modificere et bredt udvalg af leksemer i de grundlæggende kategorier. Det er netop tilfældet med *hoved* og årsagen til Fixi's kategorisering.

Forventningen er altså at ægte affikser (fx [hoved]:N/N, [ning]:V\N) kan kendes på at de har mange belæg, i modsætning til pseudoaffikser ([skr]:V/N, [re]:V\V). Derfor baserer vi TiX-scoren på belæggenes hyppighed.¹¹

5.3 Kendte ord og nye ord

Hermed er modellen af den nudanske sprogtilstand klar til praktisk brug; hvert nudansk leksem og hvert morfem der indgår i det, kan nu vurderes for tilgængelighed med TiX-scoring. Analysetræernes grene (svarende til orddele) kan valueres hver for sig, og de orddele som nudanskeren genkender umiddelbart (fx RUMFANG og FLADEMÅL), vil have en højere TiX-score end de der må deles op (fx RUMHOLD i [rum] [hold], FLADEMIL i [flade][mil]) eller opgives helt (FLUGLIT, ÆSKIG).

¹¹ Af praktiske grunde udelades her de tekniske specifikationer for Fixi (algoritme, outputfiltrering), TiX-definition, TiX-moduleret ordsegmentering, sekventanalyse, lambdakalkyle m.m. Detaljer fremlægges i en kommende artikel.

Hele proceduren har fire trin, som illustreret i figur 7 med analysen af ILDLUFTMÅLER.

FIGUR 7. TILGÆNGELIGHEDSANALYSENS FIRE TRIN

Segmentering	[ild][luft][mål][er]
Sekventering	[ild]:N ₍₁₎ []:(N\N)/N ₍₂₎ [luft]:N ₍₃₎ []:(N\N)/N ₍₄₎ [mål]:V ₍₅₎ [er]:V\N ₍₆₎ ==> N
Bevisførelse	1. læsning: 4·(6·5)·(2·3·1) 2. læsning: 2·(4·(6·5)·3)·1
Tilgængelighed	1. læsning: TiX([ildluft]) + TiX([måler]) = -19,3-11,4 = -30,7 2. læsning: TiX([ild]) + TiX([luftmåler]) = -10,3-19,3 = -29,6

Sekventen i figur 7 er forsynet med indeksnumre, samt parentesstruktur der viser rækkefølgen af applikationerne. Som parenteserne viser, beder fugeelementerne om at få deres højreargument før venstreargumentet. Det fremgår at sekventen har to beviser (og ILDLUFTMÅLER følgelig to læsninger), men i stedet for analysetræer er de vist i figuren som såkaldte lambdaformler. Tallene i formlerne henviser til sekventens indeksnumre, og symbolet · står for et applikationstrin; fx står 6·5 for applikationen [mål]:V [er]:V\N. Tal i samme parentes (fx 2·3·1) svarer til søsterknuder i analysetræet.

Læsningen [ildluft][måler] har en TiX-værdi på -30,7, mod -29,6 for læsningen [ild][luftmåler]. Den foretrukne læsning er altså den sidstnævnte. Der er dog ikke stor forskel på de to målinger, og forudsigelsen er at nudanskeren vil være i tvivl om den intenderede læsning. Forfatteren indrømmer villigt at have været usikker og opsøgte derfor kildeteksten til ordet ILDLUFTMÅLER (Ørsted 1826). Det viser sig at være et måleinstrument som i samtiden kaldtes et *oxygenometer*, mens ILDLUFT er et tidligt synonym til ILT, Ørsteds senere så populære kemiske betegnelse.¹² Skal det anses for en fejl ved TiX-indekset at det udpegede den forkerte læsning af ILDLUFTMÅLER som den foretrukne? Nej, tværtimod. Formålet med tilgængelighedsanalysen er at forudse hvad nudanskeren, ikke en alvidende modtager, vil opleve ved mødet med Ørsteds nyord.

¹² Ørsted brugte første gang termene ILT, BRINT og KVÆLSTOF i sit hovedværk *Kraftlæren*, som fortalt i Christensen (2009, kap. 28; se især I:458).

6 ØRSTEDS NYORD OG DERES PLADS I NUDANSK

Vi har udsat alle Ørsteds nyord for den analytiske procedure der er udviklet herover. For hvert af Ørsteds nyord har vi identificeret den foretrukne læsning, altså den blandt alle mulige morfologiske analyser som maksimerer tilgængelighedsindekset. Denne læsnings TiX-indeks tager vi som et mål for hvor intakt ordet er i dansk, eller rettere, hvor tilgængeligt (eller endda brugbart) det vil forekomme for den nudanske sprogbruger. Nyord der findes identiske i RO+DDO, vil, alt andet lige, score højest. Ordformer som kan opløses i to hyppigt brugte orddele, scorer også relativt højt (LÆGEKRAFT, KIRKESTRID), mens TiX-værdierne hurtigt falder for ord som består af sjældnere dele (LEDETRISSE, TVÆRGÆNGE) eller som må deles i tre eller flere segmenter (MEDVANDRINGSSTOF, LEGEMLIGHEDSFORM) for at finde en nudansk læsning. Nederst i listen har vi de nyord som slet ikke kan finde en læsning uden et ukendt morfem, og som altså får prædikatet: Utilgængeligt.

TABEL 5. ØRSTEDS KURANTE NYORD

TiX	Nyord
>-12	mindretal; væremåde; billedkunst; udstråling; selvforståelse
-13 - -12	ilt; samfundsudvikling; modtræk; lyspunkt; udtryksform; luftfart; ildsjæl; hovedkraft; mellemleder; <u>fordampe</u> ; kvælstof; brint; <u>spændstig</u> ; <u>indordne</u> ; samfundsliv; faldskærm
-14 - -13	foreteelse; vekselvirkning; følgevirkning; klangbund; livserfaring; vandmasse; verdensbillede; berøringsflade; <u>bramfri</u> ; <u>højstemt</u> ; overskuelighed; samfundsforhold; tankevirkksomhed; <u>fortætte</u> ; grundtanke; <u>gennemprøve</u> ; opkomling; tidevand; autoritetstro; <u>indleve</u> ; <u>indholdsrig</u> ; grundform
-14,5 - -14	brugskunst; frostgrad; farvestof; lysbillede; spændstighed; sammendrag; <u>umagnetisk</u> ; <u>aftænke</u> ; lyskilde; luftmodstand; sanseindtryk; skæringspunkt; tankeeksperiment; verdensanskuelse; <u>meddel</u> som; grundstemning; ueftertænksomhed; lysstyrke; billeddannelse; billedflade; modstandskraft; magtfuldkommenhed; hverdagssprog; fordampning; lynafleder; lysforhold; opdrift; jordår; synsvidde
-15 - -14,5	faldtid; kulilte; bærekraft; vægttab; brinte; hovedakse; tankerække; vægtfylde; elektromagnetisk; kulbrinte; forflygtning; dannelseshistorie; luftskib; handlingsgang; virkningsgrad; elektromagnetisme; selvished; menneskeforhold; tidevandsbølge; nejsiger; flerhed; <u>glansløs</u> ; <u>snæversynet</u> ; luftforandring; arbejdsmængde; lydgang; farvesans; sammenføring; <u>foretagsom</u> ; tilstandsform

Verber er understreget; adjektiver er underprikket; substantiver er umarkerede. Bemærk at næsten alle sammensatte ord i tabellen er genkendelige uden morfologisk analyse, dvs. reelt nudanske (se dog note 14).

I tabel 5 ses de leksemer som har højest TiX-værdi og altså er lettest tilgængelige for morfologisk analyse; størstedelen af dem forekommer stadig i den typiske danskers ordforråd – i alt fald det passive. I den modsatte ende af spektret (TiX under -40) finder man de former der ingen spor har efterladt i nudansk (idet vi ser bort fra de kemiske termer, se afsnit 3), såsom JÆVNSTRØGSGÅENDE; ANDAGTOPVÆKENDE; FORFOLDIGHEDSANGIVER; MILDTÅNDE; ÆSKIGTSMAGENDE; JORDOMBÆLTENDE; FORBIILENDE; LETFORDUNSTENDE; MELLEMVÆSKE; VIDTOMVANDRENDE; ORIGINALITETSPRÆTENDENT; FORFULDSTÆNDIGE; BEDUGNINGSPUNKT; VANDSTRØGSPASSER; ENSBELIGGENDE; BEDSTLEDE; JÆVNTAFTAGENDE; KNALDLUFTSBLÆSERØR; LAKMUSVINÅND; SELVFORFOLDIGHEDSANGIVER.

Det sidste element i denne liste er samtidig det længste og morfologisk set mest komplekse af alle Ørstedes (overleverede) nyord. Ville nogen bruge ordet SELVFORFOLDIGHEDSANGIVER i dag? Næppe. Er det uforståeligt for en nudansker? Ikke nødvendigvis. Det vender vi tilbage til herunder.

Tabel 6 giver et overblik over Ørstedes nyordsproduktion og dens fordeling over TiX-intervaller. Tolket som lingvistiske observationer viser tabellen at omkring 5 % af Ørstedes nyord endnu i dag indgår i den almindelige danskers aktive ordforråd mens de næste 5 % nok er bevaret i de nudanske ordbøger (RO+DDO), men sjældent forekommende i almindelig diskurs og måske ikke kendt eller brugt af alle. De følgende 25 % forekommer ikke i ordbøgerne, men hovedparten har alligevel forekomster i DAGW og kan dermed gøre krav på at kaldes nudanske, dog marginalt, og uden at være anset for kerneordstof af ordbogsredaktionerne. De næste 25 % (med TiX-værdier i omegnen af -21) er på en måde Ørsted-ordbogens mest interessante afsnit, for her findes det forråd af glemte ord (dvs. uden forekomst i DAGW og RO+DDO) som kan recirkuleres; de forstås uden problemer, og mange af dem har et frisk udtrykspotential – som demonstreret i afsnit 2 herover hvis eksempler (i parenteser) er citeret fra netop dette TiX-segment. Andre anvendelser af dette “de glemte ords interval” kunne være: som materiale til sprogspil, ny lyrik, undervisningsmaterialer og – ikke mindst – til afprøvning af sprogteknologiske programmer, et tema vi vender tilbage til. Hvad angår de sidste og mindst tilgængelige 40 % af Ørstedes

TABEL 6. ØRSTEDS NYORD OG DERES TILGÆNGELIGHED I NUDANSK (KEMISKE TERMER ER UNDTAGET)

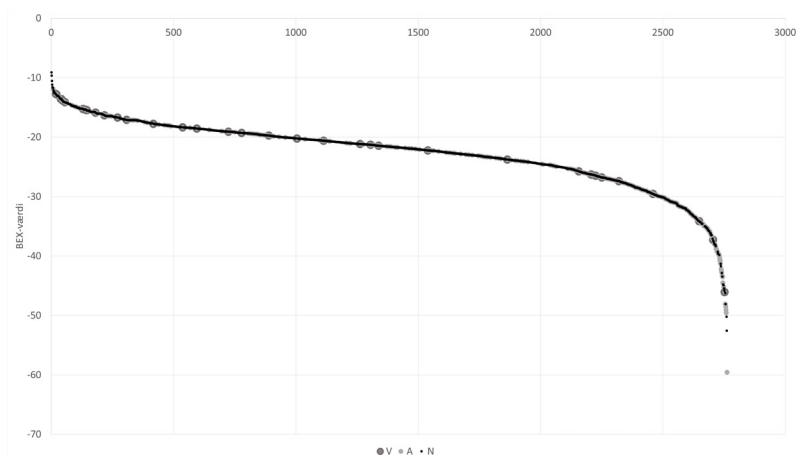
TiX	Status i nudansk (tendens)	Eksempler	Ordklasser	Andel (hele 5 %)
> -15	almindelige i nudansk, jf. tabel 5	<i>se tabel 5</i>	især N og V	5 %
-17 - -15	træffes i nudansk diskurs, evt. som enkle sammensætninger	VINDMÅLER REJSEVEN	især N og V	5 %
-20 - -17	træffes sporadisk i nudansk diskurs, men forstås umiddelbart	TALESTIL NABORUM	N, A og V	25 %
-23 - -20	træffes ikke i nudansk diskurs, men kan recirkuleres	HALESTJERNE ORDKRÆSEN	N, A og V	25 %
-26 - -23	forstås uden dybere refleksion; næppe brugbare i nudansk diskurs	PØBELTRIUMF BIFALDSGIVNING	især N og A	15 %
-30 - -26	forståelige efter nogen refleksion; ikke brugbare i nudansk diskurs	GRANSKERFRYD LUFTGLØDNING	især N og A	10 %
< -30	tungt forståelige; har formentlig kun sprogvidenskabelig interesse	KRYDSBYRDIG LIGEBESKAFFEN	især A	15 %

Tabellen er en opgørelse over lemmabestanden i databasen HCOe_nyord.01. Lemmaerne er opdelt i 7 segmenter efter TiX-værdi. Hvert segment er vurderet for status i nudansk ud fra manuel evaluering af de enkelte lemmaer. Typiske eksempler ses i tredje kolonne.

nyord kan vi konstatere at de ingen målbar indflydelse har haft på den nudanske sprogtilstand. Ved stikprøvekontrol viser det sig at denne del af ordforrådet end ikke har indgange i Ordbog over det Danske Sprog (i modsætning til de øvrige segmenter). De lemmaer der således aldrig kom i cirkulation, er typisk lange, sammensatte adjektiver, mens Ørstedes substantiver og verber lettere slog an.

I grafen herunder (figur 8) er hele ordsamlingen afbildet med TiX-værdier på y-aksen, altså det samme datasæt som er summeret i tabel 6.

FIGUR 8. ØRSTEDS NYORD OG DERES TILGÆNGELIGHED I NUDANSK (KEMISKE TERMER ER UNDTAGET)

Hvert nyord er ét datapunkt, med TiX-værdi på y-aksen. Substantiver (N) er små sorte punkter, adjektiver (A) er mellemstore grå, verber (V) store mørkegrå. Sammenlign med tabel 6: Grafens stejle venstre del ($TiX > -17$) svarer til de 5-10 % som stadig er almindelige i nudansk diskurs (relativt mange V); den brede, omtrent vandrette del ($-30 < TiX < -17$) er præget af lemmaer der forekommer sporadisk eller i alt fald forstås umiddelbart (alle ordklasser); den stejle del til højre ($TiX < -30$) domineres af de tungt forståelige ord (relativt mange A) som aldrig kom i cirkulation (og ikke forekommer i ODS).

7 DISKUSSION

Tilgængelighedsindekset TiX har vist sig effektivt til sortering af Ørstedes nyord efter deres grad af mental tilgængelighed i en nudansk kontekst. TiX-målet giver konkrete forudsigelser af om nudanskeren vil opleve et givent kompositum som velkendt, uforståeligt, eller noget derimellem. De enkelte målinger er reproducerbare, og måleprocedurens overordnede relevans er åben for evaluering ved kontrolforsøg (fx med danskere uden sprogfaglig baggrund), hvad der taler til dens fordel.¹³ Som model af en sprogtilstand giver TiX-indeksets korpusbaserede tilgang en ret eksplicit definition af 'sprogbruger', en bestemmelse der jo er sammenfaldende med korpussteksternes intenderede modtagergruppe vægtet over de repræsenterede genrer. Ved indsamlingen af korpus DAGW blev der, som afgrænsningskriterium, kun optaget genrer som (tilnærmelsesvis) alle voksne danskere er eksponeret for og forventes at

¹³ Desuden er TiX-målingen jo ikke begrænset til Ørstedes nyord, men fungerer for vilkårlige neologismer.

kunne forstå, fx skønlitteratur, dagblad, tidsskrifter for ikke-professionelle læsere, henvendelser fra offentlighed til borgere, chat, spontantale etc. Den præcise specifikation for DAGW, og dermed for TiX-målets immanente sprogbruger, er fremlagt i Derczynski et al. (2021); uformelt betragtet har vores undersøgelse altså sigtet mod voksne danskere i ethvert uddannelsestrin, uden atypiske sprogvanskeligheder.

På mange måder er TiX-målet altså klart defineret og praktisk anvendeligt. På minussiden må det anføres at TiX-indekset jo kun karakteriserer et lille, afgrænset hjørne af den samlede sprogtilstand. Dels siger det ingenting om dansk sprogbrug ud over ordets lille domæne, intet om syntaksforhold, faste vendinger, kontekst; og dels bygger indekset alene på frekvensdata, der jo somme tider er upålidelige som mål for mental tilgængelighed. Danske ord der har karakter af kulturrelikter, såsom *tinsoldat*, *hundehus*, *grisling*, *dukkehjem*, har for eksempel ekstremt små forekomststal i DAGW, skønt alle kender dem. Og sidst men ikke mindst har vi slet ikke inddraget leksemernes betydning. Hvert eneste af Ørstedes nyord, selv de bedst bevarede, må nødvendigvis have udviklet sig semantisk gennem to århundreder. Ørstedes *LYSBØLGE* er så levende et ord som nogensinde, man fristes til at sige lyslevende; men betyder ordet stadig det samme i dag som i 1835 da Ørsted brugte det i sine Erindringsord til Forelæsninger over Lyset? Siden Ørsted har fysikere som Planck, Einstein og Bohr påvist at lys nok er bølger, men samtidig udbreder sig som små pakker af energi, at de rejser hurtigst af alle partikler i universet, og endda at de kan opstå ud af intet og forsvinde igen. Alle disse opdagelser, og mere til, er efter Ørstedes tid blevet føjet til *LYSBØLGE*'s semantik som konnotationer, og det samme vil gælde *LYSUDBREDELSE*, *LYSGIVER*, *LYSLEDENDE*, *LYSKILDE*, for bare at nævne nogle få. Selv de bedst bevarede lemmaer vil have ændret betydning gennem 6-8 generationers sprogbrug.¹⁴ Vores undersøgelse er blind for denne type af udvikling, men til gengæld har den fundet konkrete svar på det simple spørgsmål om hvor tilgængelige (for morfologisk analyse) Ørstedes nyord er for nutidens danskere.

¹⁴ Der er også eksempler på ord som vi genkender umiddelbart, men i en betydning uden relation til Ørstedes, såsom *LUFTFART* (betyder 'luft hastighed' hos Ørsted), *MELLEMLEDER* ('batterielektrolyt') og *ALRUM* ('univers'). I andre tilfælde er Ørstedes grundbetydning blevet afløst af en overvejende metaforisk brug, fx *LUFTFORANDRING*, *SNÆVERSYN*, *LETBEVÆGELIG*.

Man kan se vores undersøgelse af Ørstedes nyordssamling som et eksempel på datalingvistisk metode. Stående over for et komplekst problemfelt ("Hvilken indflydelse har Ørstedes nyord haft på det danske sprog?") udsondrer man et lille, men ikke-trivielt delområde som lader sig formalisere. Det grundlæggende spørgsmål forenkler man tilsvarende ("Hvilke materielle ligheder ser vi mellem Ørstedes nyord og ordbestanden i nutidens ordbøger og korpora?"). På den måde vinder man indsigter som hjælper videre fra en første overfladisk undersøgelse til den næste, lidt dybere. I denne artikel har vi nøjedes med at bestemme et 'ord' som en morfologisk form uden betydningsindhold. Det har givet et katalog af detaljerede ordanalyser med grammatisk kategorisering af alle morfemer og deres indbyrdes relationer. På den baggrund kan det næste skridt tages – for eksempel ved at udvikle definitionen af 'ord' videre i retning mod det semiotiske tegn.

Dét er et fristende skridt at tage netop nu. I april 2021 startede projektet Det Centrale Ordregister (COR) der er et samarbejde mellem Dansk Sprognævn, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Center for Sprogteknologi. Projektet skal blandt andet udvikle en database med semantisk annotation for de hyppigste danske ord; og ordsemantik er netop hvad Ørsted-projektet behøver for at kunne tage fat på undersøgelsen af betydningsbevarelse og betydningskift hen over århundrederne. En mulig strategi kunne være at tage udgangspunkt i de analysetræer vi har afleveret af Ørstedes lemmaer. Hver gren i hvert træ bærer en lambdaformel, og en sådan formel er en indgang for en betydningsbeskrivelse. Sæt semantik til formlerne, og kalkylen komponerer ordets samlede betydning som en funktion af hvert enkelt morfems betydning. Eller sagt på en anden måde: Med semantiske data fra COR-projektet (eller tilsvarende) bliver det muligt at udlede betydningen af et ukendt ord fra betydningen af dets genkendte dele. Princippet lader sig nok bedst illustrere med et eksempel. Derfor slutter vi denne præsentation med en lambda-semantisk analyse af Ørstedes imponante nyord SELVFORFOLDIGHEDSANGIVER.

Ørsted forklarer selv ordet som en matematisk term synonym med *eksponent*, det vil sige det numeriske indeks i et potensudtryk der angiver hvor mange gange et tal skal ganges med sig selv. I ligningen $2^3 = 8$ er 3-tallet altså selvforfoldighedsangiveren.

Ørstedes betydningsforklaringer

[FORFOLDIG]:A	<multipliceret, ganget>
[FORFOLDIGHED]:N	<produkt (resultatet af et gangestykke)>
[SELVFORFOLDIGHED]:N	<potens (resultatet af at gange et tal med sig selv)>
[SELVFORFOLDIGHEDSANGIVER]:N	<eksponent>

Betydningsforklaring til de øvrige morfemer

[selv]:N/N	<X-med-sig-selv>
[for]:A/A	<gjort-X>
[fold]:N	<antal>
[ig]:N\A	<X-mæssig>
[hed]:A\N	<det-at-være-X>
[s]:(N ₂ \N)/N ₁	<X ₁ -angående-X ₂ >
[an]:V/V	<X-specifikt>
[giv]:V	<overføre-et-eller-andet (ting eller information)>
[er]:V\N	<væsen-der-X>

Den semantiske analyses trin (svarende til analysetræets grene)

[fold]:N	<antal>
[foldig]:A	<antalmæssig>
[FORFOLDIG]:A	<gjort-antalmæssig, iflg. Ørsted synonymt med 'ganget'>
[forfoldighed]:N	<det-at-være-ganget>
[selvforfoldighed]:N	<det-at-være-ganget-med-sig-selv>
[giv]:V	<overføre-information>
[giver]:N	<væsen-der-overfører-information>
[angiver]:N	<væsen-der-overfører-specifik-information>
[SELVFORFOLDIGHEDSANGIVER]:N	<væsen-der-overfører-specifik-information angående det-at-være-ganget-med-sig-selv>

Det semantiske metasprog i disse definitioner er måske ikke særlig naturligt, men med lidt god vilje kan man godt erkende resultatet af analysen som en hæderlig forklaring på termen *eksponent*.

N/N	A/A	N	N\A	A\N	(N\N)/N	N/N	V	V\N	==>	N
[selv]	[for]	[fold]	[ig]	[hed]	[s]		[an]	[giv]	[er]	

Hvis kategorialgrammatikken har vakt læserens nysgerrighed, er bevisførelsen for sekventen herover en god lille øvelse i *parsing as deduction*. Det korrekte analysetræ, med lambdaformler på bladene, kan ses på Sprognetværkets hjemmeside, www.dsn.dk/Oersted

8 UVIDENSKABELIGT EFTERORD

Vi står på tærsklen til en ny periode i sproghistorien hvor mennesker og maskiner skal til at deles om sproget (Kirchmeier et al. 2019). I USA er den typiske telefonsamtale med en bank eller et forsikringselskab et møde mellem et menneske og en maskine, og vi har allerede eksempler på det samme i Danmark. Ring til Nordea, og du bliver betjent af en virtuel assistent! Det åbner nye muligheder for lingvistikken. Ligesom fonetikken i løbet af de seneste årtier har udviklet sig fra en videnskab for specialister med interesse for sproget per se til en støttedisciplin for taleteknologien og derigennem har kunnet mangedoble sin studentermasse og nyttiggøre flere hundrede års lingvistiske observationer, står den kompositionelle semantik over for en tilsvarende mulighed. Hvordan skal en automat vide hvad et ikke-genkendt ord betyder? En oplagt mulighed for sprogteknologen er at bruge metoder som dem vi har diskuteret her, med afsæt i lingvistisk refleksion og erfaring (Henrichsen 2021). Ørstedes nyordssamling, med sin stilistiske spændvidde, sit kompositionelle udgangspunkt og sin rige blanding af kendte og glemte morfemer, vil være nærmest ideel til afprøvning af dialogsystemer der prøver at opføre sig fornuftigt. Det er bemærkelsesværdigt at den gamle hædersmand i den grad har kunnet række ud over århundrederne som inspirator.

Peter Juel Henriksen, seniorforsker
Dansk Sprognævn
pjh@dsn.dk

Ørstedes nyordssamling er tilgængelig som databasen HCOe_nyord.01 med oplysninger om oprindelig bogstavering, moderne bogstavering, ordklasse, forekomst i kurante ordbøger og morfologiske analyser. Databasen kan downloades fra dsn.dk/Oersted. Ordstoffet er afskrevet og korrekturlæst fra Nielsen (1981, II). En varm tak til Johanne Niclasen Jensen og Alexander Ibsen Dernild for dette arbejde. Det Kgl. Videnskabernes Selskab har i 2020 genudgivet Nielsen (1981, II), se www.royalacademy.dk/da/Aktuelt/Orsted-ordbog. Korpus DAGW er tilgængeligt som ren tekst fra Digitaliseringsstyrelsens portal www.sprogteknologi.dk; til artiklens undersøgelse er benyttet Dansk Sprognævns PoS-annoterede version, som frigives til offentligheden primo 2022.

LITTERATUR

- Barker, C. 2003. A gentle introduction to Type Logical Grammar, the Curry-Howard correspondence, and cut-elimination. *LSA Linguistic Society of America*, u.å. <https://semanticsarchive.net/Archive/DMzOTFiN/barker.gentle.tlg.pdf>. (tilgået 7. november 2021).
- Becker-Christensen, C. 2021. *Dansk retskrivning, bogstav – lyd – bogstav*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Christensen, D.C. 2009. *Naturens tankelæser*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Derczynski, L. et al. 2021. The Danish Gigaword Corpus, proceedings efter NODALIDA-21. *NoDaLida*. 2. juni 2021. <https://www.derczynski.com/papers/dagw.pdf> (tilgået 7. november 2021)
- Gram-Andersen, K. 1992. The purple-eared monster – and its relations. A study in word formation. Lewes: The Book Guild Ltd.
- Henriksen, P.J. 2021. H.C. Ørsted som leverandør til dansk sprogteknologi. Y. Goldshtein et al. (red.), *18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Aarhus Universitet, 8.-9. oktober 2020*, 235-250. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Henriksen, P.J. 2001. GraSp: Grammar learning from unlabelled speech corpora. D. Roth & A. van den Bosch (red.), *Proceedings after 6th Conference on Natural Language Learning (COLING-2002 in Taipei)*, 22-28. Stroudsburg: Association for Computational Linguistics. DOI: 10.3115/1118853.1118865.

- Henrichsen, P.J. 1998. Does the sentence exist? Do we need it? K. Korta, X. Arrazola & F.J. Pelletier (red.), *Discourse, interaction and communication. Proceedings of the Fourth International Colloquium on Cognitive Science (ICCS-95)*, 1-24. Amsterdam: Springer Netherlands. DOI: 10.1007/978-94-015-8994-9.
- Kirchmeier, S. et al. 2019. *Dansk sprogteknologi i verdensklasse. Rapport fra Sprogteknologiudvalget under Dansk Sprognævn nedsat af Kulturministeriet*. København: Dansk Sprognævn.
- Nielsen, N.Å. 1981. *Sprogrenseren H. C. Ørsted*. Trøjborg: Aarhus University Press.
- Skautrup, P. 1953. *Det danske sprogs historie*. bd. III. København: Gyldendal.
- Togeby, O. 1999. Kategorial grammatik for dansk. M. Kunøe & P. Widell (red.), 7. *møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 349-360. Aarhus: Aarhus University Press.
- Wivel, P. 2002. Modelteoretisk semantik som meningsteori. O. Togeby & P. Widell (red.), *M/K: Mod og Kvindehjerter, Festskrift til Mette Kunøe*, 154-184. Aarhus: Modtryk.
- Wood, M.M. 1993. *Categorial Grammars*. London: Routledge.
- Ørsted, H.C. 1826. *Erindringsord af Forelæsninger over Chemiens almindelige Grundsetninger*, citeret fra N.Å. Nielsen, 1981, *Sprogrenseren H. C. Ørsted*. Bd. II 60. Trøjborg: Aarhus Universitet.
- Ørsted, H.C. 1835. *Erindringsord til Forelæsninger over Lyset*. Citeret fra N.Å. Nielsen, 1981, *Sprogrenseren H. C. Ørsted*. Bd. II. 85 Trøjborg: Aarhus Universitet.
- Ørsted, H.C. 1814. *Tentamen nomenclaturæ chemiæ omnibus linguis Scandinavico-Germanicis communis*, citeret fra N.Å. Nielsen, 1981, *Sprogrenseren H. C. Ørsted*. Bd. I, 7-40. Trøjborg: Aarhus Universitet.

Køn i korpus

Semantisk asymmetri i brugen af ordene *kvinde* og *mand*, *pige* og *dreng* i danske avistekster

IDA FLÖRKE OG ELISABETH ENGBERG-PEDERSEN

ABSTRACT

På baggrund af de seneste ca. 30 års udvikling i forholdet mellem kvinder og mænd i Danmark har vi lavet tre diakrone undersøgelser af forskellige nedslag i omtalen af kvinder, mænd, piger og drenge i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs korpus af især avistekster. Den første undersøgelse viser en beskedent udligning i omtalen af kvinder i forhold til mænd bedømt ved antal forekomster af pronomenerne *hun* og *han* i *Berlingske (Tidende)* fra perioden 1990-1994 til 2018. Den anden undersøgelse viser at voksne kvinder omtales ved *pige* en del hyppigere end voksne mænd omtales ved *dreng*, med et lille fald fra 1990'erne til 2018. Den sidste undersøgelse ser på attributive adjektiver til *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng* i perioden 1930-2018 og kun i 2018 og viser klare forskelle i beskrivelsen af de to køn: Piger og kvinder karakteriseres især ved deres udseende, mænd ved deres styrke, handlekraft og moralske habitus. Piger omtales ofte som lyshårede, søde og artige, drenge som frække og slemme. Mænd karakteriseres især i forhold til magt og rigdom, som voldsudøvere, alkoholikere og kriminelle, kvinder og piger som ofre for vold og sygdomme. Den klareste forskel mellem 2018 og hele perioden 1930-2018 er at mænd i 2018 også beskrives ved deres attraktivitet og deres seksualitet.

EMNEORD: korpusundersøgelse, køn, avistekster, diakron semantik

1 KØN I TIDLIGERE KORPUSUNDERSØGELSER

Forekomsten af substantiver brugt om kvinder og mænd blev undersøgt i et dansk korpus så tidligt som 1912 (Jacobsen 1912). Men muligheden for at søge elektronisk i meget store korpusser og forbedrede muligheder for diakrone studier giver os i dag et langt mere omfattende billede af sprogbrugen på forskellige tidspunkter. Anledningen til de følgende analyser af sprogbrugen i forskellige korpusser var en umiddelbart oplevet skævhed i brug af *pige* og *dreng* om voksne: Hvor højt op i alder bruges *pige* om voksne af hunkøn, og hvor gammel kan man

være og stadig blive kaldt *dreng*? Det følgende chatindlæg fra 2012 viser at i hvert fald nogle sprogbrugere er usikre på brugen:

Hej tøser

Jeg har længe tænkt på noget...

Hvornår er de drenge? Hvornår er de fyre og hvornår er de mænd?

For min kæreste er nu 20... Og jeg ved ikke hvad jeg skal "kalde"

ham Han kalder mig for "min pige" men det lyder SÅ forkert at

sige min dreng... Og det lyder som et one-night stand med min fyr

(hvilket det ikke er, for vi har været sammen i snart 2½ år), og

næsten gammelt og gift med min mand...

Er jeg fjollet? (<https://forum.woman.dk/debatten/kaerlighed/dreng-fyr-eller-mand>)

Undersøgelsen af aldersspændet for brug af *pige* og *dreng* om henholdsvis kvinder og mænd blev suppleret med dels en undersøgelse af forekomsten af ordformerne *han* og *hun* i ikke-generisk brug i to perioder og dels en undersøgelse af hvilke adjektiver *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng* kædes sammen med i tekster.¹

I undersøgelsen af omtalen af kvinder og mænd fokuserede Jacobsen (1912) på runeindskrifter og lovhåndskrifter i middelalderen og fandt at *Mand* blev brugt i betydningen 'menneske', *Kvinde* i betydningen 'gift hunkønsperson', og *Pige* i betydningen 'ung ugift hunkønsperson'. Mænd blev desuden omtalt ved deres funktion i samfundet, og kvinder ved deres status som bl.a. *Mø*, *Brud* og *Enke*. Det billede der tegnes her, er altså at mænds status hænger sammen med det offentlige liv, mens kvinders hænger sammen med deres status i familien og i forhold til mænd.

I amerikansk engelsk brugte Bebout (1984, 1995) spørgeskemaer i to omgange til at undersøge hvor unge eller gamle mennesker kan være når de omtales som enten *girl/boy* eller *woman/man*. Hun fandt bl.a. at minimumsalderen for hvornår respondenterne mente de kunne omtale

1 I lighed med tidligere undersøgelser taler vi i denne artikel om to køn. Det betyder ikke at vi tager stilling til debatten om kønsvariationer, kønsidentitet og kønsforståelser (se fx Kerrn-Jespersen 2016), kun at vi følger den mest udbredte sprogbrug i den periode vi undersøger, hvor individer der benævnes ved *pige* eller *kvinde*, også typisk omtales som *hun*, og individer der benævnes ved *dreng* og *mand*, også typisk omtales som *han*.

en person som *woman*, faldt fra 20 år i 1980'erne til 16 år i 1990'erne. Maksimumsalderen for at omtale en person som *girl* i 80'erne var for ca. halvdelen af de adspurgtes vedkommende 23 år eller mere, mens ingen mente at man kunne bruge *boy* om et individ der var ældre end 16 år. Her spiller det muligvis ind at *boy* er blevet brugt i amerikansk engelsk i nedsættende om- og tiltale af afroamerikanske mænd (*Merriam-Webster*).

Sigley og Holmes (2002) undersøgte brugen af *girl* og *boy* i bl.a. to korpusser med britisk engelsk fra 1961 og 1991, hver bestående af 500 tekster af 2.000 ord valgt inden for en række skriftsprogsgrænser. De fandt at 20,8 % af anvendelserne af *boy* i 1961 handlede om voksne mænd og 16,9 % i 1991, hvor *adult* er defineret ved om teksten refererede til "individuals in sexual relationships" (Sigley & Holmes 2002: 144). Til sammenligning handlede 62,6 % af anvendelserne af *girl* om voksne kvinder i 1961 og 51,6 % i 1991. Der var altså meget større sandsynlighed for at en voksen kvinde blev benævnt ved *girl*, end at en mand blev benævnt ved *boy* både i 1961 og i 1991, selv om der var tale om et fald fra 1961 til 1991.

Baker (2014) brugte de samme to korpusser til undersøgelser af frekvensen af en række kønsmarkerede ord. Han udvidede undersøgelsen både 30 år bagud til 1931 og 15 år frem med et webbaseret korpus fra 2006 og fandt at brugen af *girl* og *boy* om voksne, som han ikke definerer, var steget kraftigt i 2006 idet *girl* dog stadig blev brugt oftere om voksne kvinder end *boy* om voksne mænd. *Girl* om voksne kvinder var ofte forbundet med sex og prostitution, *boy* om voksne mænd med lavt betalte job, farlig tiltrækning og umodenhed. Baker (2014) fandt desuden en nedgang i brugen af hankønspronomen (*he, his, him*) fra især 1961 til 2006. Brugen af hunkønspronomen (*she, her, hers*) steg især fra 1931 til 1961 og derefter kun ganske lidt. Den absolutte frekvens af de to typer pronomen i 2006 er næsten 1,75 gange så mange hunkønspronomen som hunkønspronomen.

Sigley og Holmes (2002) så også på kollokationer med *girl* og *boy* og fandt at i 1961 fokuserede modifikatorerne til *girl* (fx *pretty, attractive*) på udseende syv gange oftere end modifikatorerne til *boy*. Denne tendens var reduceret til dobbelt så ofte i 1991. Ved at se på de hyppigste adjektiver ved *woman* og *man* fandt Baker (2014) ikke den store forskel

mellem de to køn i fire nedslagspunkter mellem 1931 og 2005, bortset fra at der blev brugt langt flere forskellige adjektiver om mænd end om kvinder. Grunden hertil er sandsynligvis at mænd blev omtalt langt hyppigere end kvinder: *Man/men* blev brugt tilsammen ca. fire gange så ofte som *woman/women* i 1931 og godt dobbelt så ofte i 2006. Baker så også på hvilke adjektiver der kun forekom sammen med enten *woman* eller *man*. Både kvinders og mænds udseende beskrives ovevejende ved negative, men altså forskellige adjektiver i 1931 og overvejende ved positive – og forskellige – adjektiver i 2006. I alle årene beskrives mænd, og ikke kvinder, som magtfulde og fysisk stærke med adjektiver som *celebrated*, *distinguished* og *energetic*, mens kvinder, og ikke mænd, beskrives som attraktive med adjektiver som *beautiful*, *desirable* og *sensuous*.

Pearce (2008) så også på kollokationer med *woman/women* og *man/men*, denne gang i *British National Corpus* på 100 mio. ord, heraf 10 % talesprog fra forskellige genrer. Hovedparten af både de skrevne tekster og talesprogsteksterne stammer fra 1970'erne til starten af 1990'erne. Pearce gik et skridt videre end de andre undersøgelser ved ikke blot at undersøge substantivernes kollokationer med adjektiver, men også at opdele deres kollokationer med verber efter om substantiverne forekom i subjekter (fx *The man build (something)*; *The woman consented*) eller objekter (fx *(Someone) arrested the man*; *(Someone) assaulted the woman*). Blandt de mange resultater kan man nævne at *man* som subjekt er stærkere forbundet med verber i hvis betydning der indgår fysisk styrke, fx *assault*, *climb* og *dig*, og *man* som både subjekt og objekt er stærkere forbundet med verber der har med kriminalitet og det juridiske system at gøre (fx *rape* og *strangle* som subjekt og *handcuff* og *convict* som objekt). Pearce fandt også at *man* som subjekt er stærkere forbundet med verber om magtudfoldelse eller -besiddelse (fx *dominate* og *lead*) og med verber for besiddelse (fx *possess*, *own*) end *woman* er. Desuden er *man* stærkere forbundet med adjektiver for samvittighedsfuldhed (fx *ernest*, *prudent*) og for intelligens (fx *clever*, *gifted*). *Woman* er stærkere forbundet med adjektiver som *resourceful* og *strong-minded* end *man*, men også med *daft* og *dumb*.

Holmes og Sigley (2001) fandt at frekvensen af *woman* steg til det dobbelte fra 1961 til 1991 samtidig med at frekvensen af *man* faldt i en

sådan grad at der er større brug af leksemet *woman* end leksemet *man* i 1991. Pearce (2008) fandt imidlertid at flertalsformen *women* var næsten dobbelt så frekvent som entalsformen *woman*, mens entalsformen *man* var mere end halvanden gang så hyppig som flertalsformen *men* i *British National Corpus*, dvs. op til starten af 1990'erne. Det betyder at individuelle mænd omtaltes langt hyppigere end individuelle kvinder, der oftere blev anskuet som en gruppe.

De engelske data peger altså på en vis udligning i frekvensen af omtalen af de to køn, men især Pearces (2008) og Bakers (2014) undersøgelser peger på store forskelle i de egenskaber kvinder og mænd karakteriseres ved i britisk engelsk så sent som i slutningen af 1900-tallet og i 2006.

I en dansk sammenhæng har Scheuer (2017) undersøgt forekomsten af *hun* og *han* og kollokationer med *hendes* og *hans* + et substantiv inden for en afstand af to ord i fire korpusser, bl.a. *KorpusDK* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021) med de to delkorpusser *Korpus 90* og *Korpus 2000*. Uanset korpus forekommer *han* ca. dobbelt så mange gange som *hun*. Det samme gælder *hans* + substantiv i forhold til *hendes* + substantiv bortset fra i et rent talesprogskorpus (DGCSS 2021), hvor der kun er lidt flere forekomster af *hans* + substantiv end af *hendes* + substantiv. Scheuer sammenligner resultaterne med de resultater han selv fik ved en undersøgelse af *Den Danske Ordbogs* (DDO) oprindelige tekstkorpus, *Korpus 90* (Scheuer 1995). I 1995 fandt Scheuer at "[e]fter *hans* kommer med størst sandsynlighed [...] ord med relation til den offentlige magtsfære [...]. Efter *hendes* kommer ord med relation til kroppens fysiske attributter" (Scheuer 2017: 346). I *Korpus 2000* er der kommet flere kropsord ind efter *hans*, men der er stadig flere efter *hendes*. Mht. ord Scheuer forbinder med magt og ånd, er resultatet stort set det samme i *Korpus 2000* som i *Korpus 90*. De to korpusser er imidlertid ikke umiddelbart sammenlignelige idet *Korpus 2000* indeholder langt mere avisprog end *Korpus 90*.

I det følgende vil vi gøre rede for tre undersøgelser som kan vise om der er sket ændringer i sprogbrugen i perioden 1990-2018, dvs. fra Scheuers (1995, 2017) undersøgelser af sprogbrugen omkring 1990 og 2000. Siden år 2000 er flere kvinder blevet synlige på magtfulde poster i samfundet. Den første kvindelige formand for direktionen i

Danmarks Nationalbank besad posten fra 1995-2005, den første kvindelige statsminister i Danmark tiltrådte i 2011, en række fonde under A.P. Møller-Mærsk fik en kvindelig formand i 2012, Folketinget fik sin første kvindelige formand i 2015, i 2021 har alle fire regeringsbærende partier en kvindelig formand, og formanden for yderligere et parti i Folketinget er en kvinde. Internationalt er flere kvinder også blevet synlige på magtfulde poster som den første kvindelige kansler i Tyskland i 2005 og den første kvindelige formand for Europa-Kommissionen i 2019. I 2017 bredte der sig blandt kvinder en bølge af protester mod seksuelle krænkelse i det meste af den vestlige verden under navnet *#MeToo*. I Danmark slog denne bølge først for alvor igennem i 2020, hvilket imidlertid er for sent til at vi kan undersøge dens effekt på sprogbrugen i de tilgængelige korpusser. Ikke desto mindre mener vi at det er værd at undersøge omtalen af kvinder, mænd, piger og drenge i dag for at se om den sprogbrug som man har fundet i tidligere danske korpusser og i internationale korpusundersøgelser, har ændret sig.

Den første undersøgelse er en diakron undersøgelse af forekomsten af de personlige pronomener *hun* og *han* i to avis-korpusser fra første halvdel af 1990'erne og fra 2018; den giver et førstehåndsindtryk af udviklingen over 20-25 år (afsnit 3). Derefter følger endnu en diakron undersøgelse, der viser hvilke aldersgrupper *pige* og *dreng* bruges om i avissprog i de to perioder (afsnit 4). Den tredje undersøgelse (afsnit 5) er en samlet undersøgelse af kollokationer med *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng* i det største korpus vi har haft adgang til; dette korpus dækker perioden 1930-2018 med en særlig stor mængde tekster fra 1990-2018. Vi inddrager et diakront aspekt i denne undersøgelse ved også at undersøge kollokationer i en delmængde af det store korpus, nemlig kun teksterne fra 2018, og sammenligne dem med hele periodens kollokationer. Endelig diskuterer vi resultaterne og deres begrænsninger i det afsluttende afsnit 6. Først vil vi imidlertid præsentere de korpusser som bruges i undersøgelserne.

2 KORPUS FOR DE TRE UNDERSØGELSER

Grundlaget for undersøgelserne er Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs korpus *Bakspejlet*, som ikke er offentligt tilgængeligt, men som vi har fået adgang til. Det offentligt tilgængelige *KorpusDK* udgør en del-

mængde af *Bakspejlet* og er et statisk korpus bestående af de to delkorpusser *Korpus 90* og *Korpus 2000* (<https://ordnet.dk/korpusdk>). Det er disse to korpusser Scheuer (1995, 2017) brugte til sine undersøgelser. Et billede af hvad *Bakspejlet* omfatter, kan man få på websiden *CoREST 2021*, men her er det stadig kun en delmængde af hele *Bakspejlet* der er tilgængelig.

Det primære formål med *Bakspejlet*, som suppleres løbende, er at danne grundlag for videreudviklingen af *Den Danske Ordbog* (<https://ordnet.dk/ddo/forside>) som en almen ordbog over dansk. Da *Bakspejlet* blev grundlagt med dette formål, tilstræbte man oprindeligt at gøre det så bredt som muligt med både tale- og skriftsprog, sprog fra private og offentlige sammenhænge, alment og specialiseret sprog osv. (Asmussen 2006). Siden har man imidlertid prioriteret kvantitet over repræsentativitet, og det betyder at *Bakspejlet* i dag rummer en meget stor andel avistekster.

I de følgende undersøgelser tager vi imidlertid udgangspunkt i et mere begrænset korpus end *Bakspejlet*, nemlig det heller ikke offentligt tilgængelige *Bak-2018*, som er *Bakspejlet* frem til og med 2018 med over en milliard løbende ord. Også *Bak-2018* er altså et statisk, men meget omfattende korpus. 98 % af indholdet i *Bak-2018* er skrevne tekster og især avistekster fra 1990-2018, resten af teksterne er fra 1930-1989 (2 %).

I de følgende afsnit beskriver vi for hver undersøgelse hvilke(n) delmængde(r) af *Bak-2018* de bygger på.

3 INDIVIDUELLE KVINDER OG MÆND I *BERLINGSKE* I TO PERIODER

For at få et hurtigt indtryk af udviklingen fra starten af 1990'erne til i dag undersøgte vi antal forekomster af ordformerne *han* og *hun*, dvs. pronomenerne kun i nominativ, i dagbladet *Berlingske Tidende* i 1990-1994 og *Berlingske* i 2018 (navneskift i 2011). For at udelukke *hun* og *han* brugt generisk udregnede vi den sandsynlige andel af generisk brugt *hun* og *han* ved at udvælge 300 vilkårlige eksempler med hvert af de to pronomener i hver periode, i alt 1200 eksempler. I disse eksempler blev andelen af generisk brugt *hun* samt *hun* brugt om andet end mennesker (fx dyr og skibe) udregnet som en andel af det samlede antal

hun i hver periode for sig, og tilsvarende med *han*. I opgørelsen af det samlede antal *hun* og *han* i de to delkorporusser af *Berlingske (Tidende)*, 1990-1994 og 2018, blev generisk brugte pronomener sat til at udgøre samme andel som i de 600 eksempler i perioden, og dette antal (se tabel 1) blev så trukket fra det samlede antal af hvert af de to pronomener i hver periode. Der var kun et eksempel på *han* brugt om en ørn i de 1200 eksempler og ingen eksempler på *hun* brugt om andet end mennesker; vi valgte helt at se bort fra denne lille andel af pronomener brugt om andet end mennesker.

Der var ingen eksempler på generisk brugt *hun* i de 300 eksempler fra den første periode, men i den anden periode var der et:

Chaufføren må hverken være fuld eller senil, og hun må ikke køre 24 timer i træk uden hverken søvn eller vådt og tørt.
Berlingske 2018 (*Bak-2018*)

Eksemplet er fra en artikel om taxakørsel generelt. Der var to eksempler ud af 300 med generisk brugt *han* fra den første periode og et fra den anden periode. Resultaterne af optællingerne af ikke-generisk brugt *hun* og *han* fra *Berlingske (Tidende)* i de to perioder fremgår af tabel 1. Da antallet af generisk brugte pronomener er meget lavt, er estimerne meget usikre. For eksempel virker det tilfældigt at der er en forekomst af generisk brugt *hun* i de 300 undersøgte eksempler fra 2018. Men i betragtning af det meget store antal pronomener i det hele taget og den store forskel i antal *han* over for *hun* kan tallene i tabel 1 give et indtryk af hovedfordelingen.

Som det fremgår af tabellen, bruges ikke-generisk *han* ca. tre gange så hyppigt som *hun* i første halvdel af 1990'erne, og i 2018 var der mere end dobbelt så mange forekomster af ikke-generisk *han* som *hun*. *Hun* bruges altså mere frekvent i forhold til *han* i 2018 end i første halvdel af 1990'erne. Ændringen kan tænkes at afspejle at flere kvinder indtog magtfulde poster i samfundet i 2018 end i første halvdel af 1990'erne (se afsnit 1).

TABEL 1. FORDELINGEN AF IKKE-GENERISK BRUGT *HUN* OG *HAN* BERLINGSKE (TIDENDE) I ÅRENE 1990-1994 OG 2018.

	<i>hun</i>	<i>han</i>	andel ikke-generisk brugt <i>hun/han</i>
1990-1994	8.543 (0)	27.254 (183)	3,2
2018	8.723 (29)	21.540 (72)	2,5

Estimaterne over generisk brugte pronomener, som altså er fratrasket antal forekomster, er angivet i parentes.

4 HVOR GAMLE ER *PIGER*?

I perioden 2000-2021 er der mange eksempler på at både *pige* og *dreng* bruges om voksne: DR har haft en serie om tre voksne søstre med titlen *Pigerne fra Berlin*; *Drengene fra Angora* er titlen på en anden navnkundig – og noget ældre – serie om tre voksne mænd; en fodboldsang fra 2008 hedder *Danmarks drenge*, og *Deli Drengene* er navnet på et firma der ”importerer og udvikler kvalitetsprodukter som fx trøffel, snackpølser, olivenolie...” (<https://delidrengene.dk>), næppe en sag for børn. Af en artikel på dr.dk fra februar 2020 fremgår det at unge kvinder forlader Ærø, mens unge mænd i højere grad bliver på øen:

De unge mænd kan nemlig godt få job og uddannelse inden for det, man kalder ’de traditionelle mandefag’, som diverse håndværksuddannelser og maritime uddannelser. Og det gør, at de i langt højere grad bliver hængende.

Det er Ærø-drengen Johan Kiær på 24 år et omvandrende eksempel på. Han er uddannet smed på det lokale Søby Værft.

- Mange bliver ligesom tilfredse med deres liv som håndværker, hvor de drikker en øl med drengene efter fyraften, går hjem og laver aftensmad og tager på arbejde igen dagen efter. Vi snakker om mænd i 20’erne, der bare tænker, ’okay, jeg skal ikke andet resten af livet’. (<https://www.dr.dk/nyheder/indland/eli-johan-og-jesper-er-singler-paa-aeroe-de-unge-kvinder-flygter-fra-oen>)

Her benævnes en 24-årig og en gruppe håndværkere altså både ved substantivet *dreng* og substantivet *mand*.

I denne delundersøgelse ser vi på hvilke aldersgrupper ordene *kvinde*,

mand, *pige* og *dreng* blev brugt om i *Berlingske Tidende* i perioden 1990-1994 og i *Berlingske* i 2018 i korpuset *Bakspejlet*. Grunden til forskellen i periodens udstrækning er at tekstmassen i korpuset i starten af 1990'erne er mindre end i 2018. Programmet CoREST udvalgte i hver af de to perioder tilfældigt 500 eksempler med hvert af leksemerne *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng*, dvs. uanset bøjningsform, i alt 4000 eksempler. Eksemplerne blev udtrukket med en kontekst på 20 ord på hver side.

Derefter blev eksemplerne gennemgået manuelt efter den følgende frasorteringsmanual. Hvert omtalt individ eller hver gruppe blev så vidt muligt kun repræsenteret en gang per forfatter. Eksempler med faste vendinger som *dreng møder pige* og *være mand for* blev frasorteret. Desuden frasorteredes eksempler hvor *pige* betød 'datter' eller 'tjenestepige' (fx *ung pige i huset*), eksempler hvor *dreng* betød 'søn', og eksempler hvor *mand* blev brugt i betydningen 'mandlig part i et ægteskab' (DDO) eller 'person; menneske – uden tanke på køn eller alder' (DDO) som i *mellem 15.000 og 20.000 mand*. Eksempler hvor målordet indgik i en titel som *Pige med perleøring*, blev også frasorteret. Hvis målordet blev brugt om en gruppe med flere aldersgrupper (fx *en bog for piger i alle aldre*), blev eksemplet også sorteret fra. Endelig blev et eksempel sorteret fra hvis målordet blev brugt generisk.

Den manuelle sortering – og altså frasorteringen – standsede når der var 100 eksempler for hvert målord i hver periode hvor det lod sig gøre at bestemme den aldersgruppe målordet blev brugt om. Det betød altså at der indgik 100 eksempler med hvert af de fire målord inden for hver af de to perioder, i alt 800 eksempler, i denne undersøgelse. De 100 eksempler for hvert målord i hver periode blev inddelt efter tre alderskategorier baseret på det typiske barndoms- og skoleforløb med 1. barndom og folkeskole, 2. ungdomsuddannelse og 3. videreuddannelse/voksenliv, dvs. børn på 0-15 år, unge på 16-19 år og voksne fra 20 år. For at klassificere eksemplerne var det somme tider nødvendigt at lave netsøgninger, fx for at finde ud af at "den unge pige" der omtales i det følgende eksempel, og som vandt ponyløbet i hubertusjagten i 2018, var 15 år:

De jagtansvarlige takkes, og den unge pige som vandt rævehalen i ponymøbet, bliver hyldet. *Berlingske* 2018 (*Bak-2018*)

Derudover blev de følgende kriterier brugt ved klassifikationen. Individer i grundskolen blev klassificeret som børn, individer på en ungdomsuddannelse blev klassificeret som unge, individer knyttet til en arbejdsplads, en stillingsbetegnelse eller en branche blev klassificeret som voksne. Endelig blev individer der omtaltes som forældre, klassificeret som voksne med mindre det eksplicit fremgik at de var under 20.

Resultaterne af undersøgelsen, der fremgår af tabel 2, viser at sandsynligheden for at *pige* bruges om voksne kvinder er større i den tidlige periode end i 2018: 47 % af eksemplerne med *pige* i 1990-1994 blev brugt om voksne, mens det kun var 15 % af eksemplerne med *pige* i 2018. Det er tydeligt at *pige* bruges meget oftere om voksne end *dreng* om voksne, især i den tidlige periode: 47 % af eksemplerne med *pige* handler som nævnt om voksne i første halvdel af 1990'erne, mens kun 12 % af eksemplerne med *dreng* handler om voksne. Samtidig med at brugen af *pige* om voksne falder fra 1990-1994 til 2018 (47 % til 15 %), falder også andelen af *dreng* brugt om voksne (fra 12 % til 6 %).

For begge køn er der en stærk tendens til at bruge *pige* og *dreng* om unge fremfor *kvinde* og *mand* i begge perioder. Der sker et lille fald i brugen af *pige* om unge (fra 20 % til 16 %) og en næsten tilsvarende meget lille stigning i brugen af *kvinde* om denne aldersgruppe (0 til 3 eksempler).

TABEL 2. Fordelingen af eksempler med benævnelse af individer ved *pige*, *dreng*, *kvinde* eller *mand* i *Berlingske Tidende* (1990-1994) og *Berlingske* (2018) på de tre aldersgrupper *børn* (0-15 år), *unge* (16-19 år) og *voksne* (20 år eller derover).

	<i>pige</i> 1990- 1994	<i>pige</i> 2018	<i>dreng</i> 1990- 1994	<i>dreng</i> 2018	<i>kvinde</i> 1990- 1994	<i>kvinde</i> 2018	<i>mand</i> 1990- 1994	<i>mand</i> 2018
børn 0-15 år	33	69	72	74	0	0	0	0
unge 16-19 år	20	16	16	20	0	3	1	1
voksne fra 20 år	47	15	12	6	100	97	99	99
i alt	100	100	100	100	100	100	100	100

Omvendt sker der en lille stigning i brugen af *dreng* om unge fra første halvdel af 1990'erne til 2018 (16 % til 20 % af eksemplerne).

Tendenserne i udviklingen over tid svarer til det Sigley og Holmes (2002) fandt for *girl* og *boy* i et britisk korpus mellem 1961 og 1991, mens Baker (2014) fandt en stigning i brugen af både *girl* og *boy* brugt om voksne i 2006.

5 KOLLOKATIONER MED KVINDE, MAND, PIGE OG DRENG

I undersøgelsen af kollokationer med de fire substantiver indgår to delundersøgelser: en undersøgelse af kollokationer i hele *Bak-2018* (godt 1 mia. 70 mio. løbende ord), dvs. alle tekster i det ikke offentligt tilgængelige korpus *Bakspejlet* til og med 2018, og en undersøgelse af kollokationer kun i teksterne fra 2018 i det samme korpus. Dette sidste korpus, som altså er en delmængde af *Bak-2018*, kalder vi *Del-2018*. Hovedparten af teksterne i *Bak-2018* (98 %) er fra perioden 1990-2018, men der indgår også tekster fra perioden 1930-1989 (2 %). Som nævnt i afsnit 2 udgør avistekster den dominerende del af *Bak-2018*. Grunden til at vi her ikke kun inddrager en synkron undersøgelse af *Del-2018* for at få et indtryk af det nutidige sprog, er at *Del-2018* har begrænsninger for en kollokationsundersøgelse i kraft af sin størrelse, som det vil fremgå nedenfor.

Det værktøj vi brugte til undersøgelsen (Python-pakken Gensim) tillader kun undersøgelse af to ord i sekvens, dvs. bigrammer af ordformer. Vi lagde de forskellige former af adjektivleksemerne sammen, mens substantiverne kun indgår i grundformen. For nemheds skyld taler vi om *bigrammet mørkhåret kvinde* og om *mørkhåret* som *naboord* og *kvinde* som *målord* selv om bigrammerne rettelig omfatter en række af adjektivordformer og kun substantivet i singularis nominativ. Vi valgte at undersøge de adjektiver, inkl. participier, der står attributivt umiddelbart før substantiverne, altså bigrammer bestående af en eller anden form af et adjektiv plus *kvinde*, *mand*, *pige* eller *dreng*. Det betyder fx at kun *ranglet*, og ikke *klog*, blev inddraget i analysen af kollokationer med *pige* ud fra syntagmet *en klog, ranglet pige*, hvilket naturligvis er et minus, men en konsekvens af valget af værktøj.

For hvert bigram udregnedes en værdi for om de to ordformer som er repræsenteret i bigrammet, var særligt tiltrukket af hinanden i kor-

pusset. Det skete ved at udregne en såkaldt NPMI-værdi (*Normalized (Pointwise) Mutual Information*) (Bouma 2009) for bigrammet. NPMI-værdien viser antal forekomster af bigrammet sammenholdt med antallet af gange hver af de to ordformer overhovedet forekommer i korpusset. I formlen for hvert bigrams NPMI-værdi sættes altså frekvensen af bigrammet i forhold til frekvensen af de to ordformer i korpusset i det hele taget og i forhold til det totale antal ord i korpus. Sagt på en anden måde fortæller NPMI-værdien hvor stor sandsynligheden er for at ordform X forekommer før ordform Y, idet man tager hensyn til frekvensen af X og af Y i data hver for sig og inddrager antallet af løbende ord i korpusset.

NPMI-værdien for et bigram kan være mellem -1 og +1. Hvis et bigram har værdien -1, betyder det at de to ordformer aldrig forekommer ved siden af hinanden i korpusset, og hvis værdien er +1, betyder det at de aldrig forekommer alene, men kun sammen med hinanden. Fx har bigrammet *haricots verts* NPMI-værdien 0,9697 i *Bak-2018* idet de to ordformer næsten altid forekommer sammen (113 forekomster af *haricots*, 165 forekomster af *verts* og 107 forekomster af *haricots verts*). Omvendt har bigrammet *gravid dreng* NPMI-værdien -1. NPMI-værdien er altså et mål for hvor stærkt de to ordformer tiltrækker hinanden i korpusset.

I undersøgelsen fastsatte vi den nedre grænse for relevante bigrammer til en NPMI-værdi på 0,30. Desuden skulle der være mindst fem forekomster af et bigram for at det blev inddraget i undersøgelsen af *Bak-2018* (1930-2018), og mindst tre forekomster i *Del-2018*. På grund af *Del-2018*'s beskedne størrelse talte vi i nogle tilfælde forskellige ordformer af samme naboordslekse med i antallet af bigramsforekomster for at nå tre forekomster. I analysen udelod vi bigrammer fra bog- og filmtitler (fx *Rød mand*, *sort mand* og *En frygtelig kvinde*) fra begge korpusser.

Endelig omtaler vi her kun kort bigrammer hvor naboordet var nationalitets-, etnicitets- eller religionsbeskrivende (fx *syrisk*, *afroamerikansk*, *muslimsk*). I *Del-2018* er de relevante naboord til *kvinde*: *afroamerikansk*, *asiatisk*, *australsk*, *farvet*, *muslimsk*, *norsk*, *rumænsk*, *somalisk* og *sort*, og til *mand*: *afghansk*, *albansk*, *georgisk*, *hvid*, *rumænsk*, *syrisk* og *tunesisk*. I *Del-2018* er *muslimsk* kun naboord efter kriterierne

til substantiverne *kvinde* og *pige*, og *jødisk* kun til *pige*. Det resultat kan tolkes sådan at kvinder og piger i højere grad omtales ved deres religiøse tilhørsforhold end mænd og drenge når de beskrives ved et attributivt adjektiv. Lidt påfaldende er det også at *afroamerikansk*, *sort* og *farvet* kun er naboord til *kvinde*, og *hvid* kun til *mand* i *Del-2018*.

I den følgende gennemgang har vi delt kollokationerne ind i en række emnegrupper efter naboordene (se herunder). Til sidst ser vi på alle superlativer der bruges sammen med *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng* uanset emne. I tabellerne over naboord til *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng* der har en NPMI-score på 0,30 eller derover, og som har mindst fem (*Bak-2018*) eller tre (*Del-2018*) forekomster, står de naboord der er specielle for det enkelte substantiv, først under substantivet, og de naboord der er fælles for enten *kvinde* og *mand* eller *pige* og *dreng*, følger derunder efter en tom linje (se fx tabel 4). Naboordene forekommer i grundform i tabellerne uanset hvilken bøjningsform de forekommer i i korpus. Naboordene er alfabetiseret inden for hver gruppe.

Først ser vi på hvor mange unikke naboord og hvor mange fælles naboord der forekommer med hvert af de fire målord i hvert korpus (se tabel 3). Fælles naboord er adjektiver eller participier som efter kriterierne er naboord til både *kvinde* og *mand* eller til både *pige* og *dreng*. Af tabel 3 fremgår det at der i begge korpusser er flere forskellige naboord ved *mand* end ved *kvinde*, men at forskellen kun er markant i *Del-2018*. Omvendt er der flere unikke naboord ved *pige* end ved *dreng* i *Bak-2018*. Det sidste forklarer delvist forskellen i antal ved *kvinde* og *mand* idet der er flere tilfælde af at *pige* bruges om voksne, end af at *dreng* bruges om voksne (se afsnit 4).

I gennemgangen af naboordene inden for de forskellige kategorier trækker vi på betydningsdefinitionerne i *DDO* fordi vi ikke har haft mulighed for at lave en kvalitativ analyse af alle målord og naboord i kontekst. Det mener vi kan forsvares fordi ordbogen bygger på det samme korpus som vi har brugt.

5.1 Alder

Ung har den højeste NPMI-score af alle målord sammen med *kvinde*, *mand* og *pige* i *Bak-2018*, men bigrammet *ung dreng* falder under grænsen på 0,30 (se tabel 4). Selv når man frasorterer alle eksempler med

TABEL 3. ANTAL UNIKKE OG FÆLLES NABOORD FOR HVERT MÅLORD I DE TO KORPUSSE.

	<i>Bak-2018</i>		<i>Del-2018</i>	
	unikke	fælles	unikke	fælles
<i>kvinde</i>	74	14	24	9
<i>mand</i>	86		40	
<i>pige</i>	37	17	9	4
<i>dreng</i>	27		7	

ung pige i huset, har *ung pige* stadig en NPMI-score over 0,50. Grunden til forskellen på *pige* og *dreng* er sandsynligvis at samme aldersgruppe for de to køn ofte omtales som henholdsvis *ung pige* og *ung mand* og ikke som *ung kvinde* og *ung dreng* (se også afsnit 4), men *ung kvinde* når dog også en NPMI-score på 0,50. Skævheden i alder for hvornår et individ benævnes ved *pige*, og hvornår ved *dreng*, kan også aflæses af det forhold at der i *Del-2018* er knap 2,25 gange så mange bigrammer bestående af [adjektiv] *mand* (1410) som bigrammer bestående af [adjektiv] *kvinde* (631), mens der er godt 2,5 gange så mange bigrammer med [adjektiv] *pige* (495) som [adjektiv] *dreng* (189). Som det fremgår af de absolutte tal, skyldes det ikke at personer af hunkøn omtales oftere i *Del-2018* end personer af hankøn: Der er 1,4 gange så mange eksempler med [adjektiv] *mand/dreng* (1599) som [adjektiv] *kvindel/pige* (1126) i *Del-2018*.

I omtalen af drenges alder lægges der især i hele perioden vægt på at de er på vej til at være voksne (*halvvoksen*, *halvstor*), mens pigerne i højere grad ses som unge (*præpubertær*, *purung*, *ung*, men dog også *halvstor*). Adjektivet *halvgammel* betyder ifølge DDO 'som endnu ikke er gammel, men har levet eller eksisteret i forholdsvis lang tid; temmelig gammel', dvs. at det i kombination med *dreng* må antages at være blevet brugt om voksne mænd som i det følgende eksempel, hvor *han* refererer til Dennis Knudsen på 54 år:

Selvom han er ved at være en halvgammel dreng, træner han p. t. på Lanzarote for at komme i form til sin femte ironman.
Ekstra Bladet 2018 (*Bak-2018*)

Naboordene til *mand* lægger vægt på at mænd er fuldvoksne, mens kvinder med en metafor fra biologien betegnes som *modne*. Det tyder på at biologisk udvikling ses som vigtigere for kvinder, mens status som voksen i form af myndighed og selvstændighed er vigtigere for mænd.

Gammel danner kollokation med *mand*, hvorimod NPMI-scoren for *gammel kvinde* kun er 0,20. I *Bak-2018* er *ældre kvinde* syv gange hyppigere end *gammel kvinde*. Ifølge *DDO* kan *ældre* bruges i betydningen

TABEL 4. NABOORD DER VEDRØRER ALDER.

<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018			
<i>moden</i>	<i>fuldvoksen</i>	<i>præpubertær</i>	<i>halvgammel</i>
	<i>gammel</i>	<i>purung</i>	<i>halvvoksen</i>
		<i>ung</i>	
<i>midaldrende</i>		<i>halvstor</i>	
<i>n-årig</i>		<i>jævnaIdrende</i>	
<i>ung</i>		<i>lille</i>	
<i>voksen</i>		<i>mindreårige</i>	
<i>ynge</i>		<i>n-årig</i>	
<i>ældre</i>		<i>nyfødt</i>	
Del-2018			
<i>moden</i>	<i>gammel</i>	<i>ung</i>	<i>jævnaIdrende</i>
<i>midaldrende</i>		<i>lille</i>	
<i>n-årig</i>		<i>mindreårig</i>	
<i>ung</i>		<i>nyfødt</i>	
<i>voksen</i>		<i>n-årig</i>	
<i>ynge</i>			
<i>ældre</i>			

Betegnelsen *n-årig* sammenfatter alle de brugte aldersbetegnelser, dvs. *5-årig*, *6-årig*, *80-årig* osv.

'forholdsvis gammel', dvs. ikke helt så gammel som hvis man brugte *gammel*. Muligvis fordi kvinder, i hvert fald når de benævnes ved *kvinde*, er stærkere forbundet med attraktivitet og biologi end mænd (se senere), og fordi yngre alder derfor regnes som væsentligere for kvinder end for mænd, bruges udtrykket *gammel kvinde* i mindre grad end udtrykket *gammel mand*. I *Del-2018* (se tabel 4) adskiller kvinder og mænd sig med hensyn til aldersbetegnelser: Personer benævnt ved *kvinde* beskrives ved *moden*, og personer benævnt ved *mand* ved *gammel*.

Sammenfattende tyder kollokationerne med aldersbetegnende adjektiver på at der i hele perioden lægges vægt på ungdom hos individer der betegnes ved *kvinde* eller *pige* idet de især beskrives ved adjektiverne *moden*, *præpubertær*, *purung* og *ung*. Ved individer der betegnes ved *mand* eller *dreng*, lægges der mere vægt på den selvstændighed og myndighed der følger med at være voksen, jf. adjektiverne *fuldvoksen* og *halvvoksen* om henholdsvis mænd og drenge. Desuden peger fordelingen af *moden* (med *kvinde*) og *gammel* og *halvgammel* (med henholdsvis *mand* og *dreng*) på at alder omtales eufemistisk i forbindelse med kvinder. Der er dog også mange fælles naboord mellem *kvinde* og *mand* og mellem *pige* og *dreng*.

5.2 Udseende

Dette og det følgende afsnit handler om udseende og påklædning. Vi har skilt påklædning ud i et særligt afsnit af praktiske grunde.

I kategorien *Udseende* (se tabel 5) er det første der slår en, at der er flere naboord til *mand* end til *kvinde*. Der er altså større variation i karakteriseringen af individer der omtales ved *mand*, end af individer der omtales ved *kvinde*.

Listerne over naboord til henholdsvis *kvinde* og *mand* der har med udseende at gøre, viser desuden meget lidt overlap (tabel 5). Dog er der nogenlunde det samme fokus på håret hos de to grupper. Blandt naboordene til *pige* er der større fokus på håret end blandt naboordene til *dreng*. Fysisk størrelse uden muskelmasse kommer til udtryk i de følgende naboord til *kvinde*: *frodig*, *buttet*, *barmfager* og *storbarmet*, og *spinkel* fremhæver den manglende styrke. Ved *mand* fokuserer de fleste ord der har med størrelse at gøre, på fysisk styrke: *bredskuldret*, *granvoksen* (DDO: 'høj og stor og som regel stærk og muskuløs'), *muskuløs*,

senet, sportstrøjet og måske *tætbygget*, men dog også *fedladen, firskåret, trind* og *lavstammet*.

Ingen af de ord hvor der lægges vægt på omfanget af fedtvævet, går igen som naboord for *kvinde* og *mand*. Kvinders høje vægt angives ved ordene *buttet* og *frodig*, mænds ved *fedladen* og *trind*. Ifølge DDO betyder *buttet* 'med fyldig og rund form – især om menneske eller legemsdel', og *frodig* 'med svulmende former; fyldig, stor – især om (dele af) kvindekrop'. Det første eksempel under *buttet* i ordbogen er: "*Du er ikke fed,*" *sagde jeg sødt. "Du er højst lidt buttet.*" fra Bjarne Reuters *Mig og Albinoni*. Eksemplet peger på at *buttet* ligesom *frodig* er et eufemistisk udtryk om stor kropsvægt. *Frodig* peger desuden ligesom *moden* på kvinders biologi, DDO første betydning under *frodig* er 'frugtbar, næringsrig', dog om planter.

Der er ikke nogen eufemistisk omskrivning af stor kropsvægt hos individer der betegnes ved *mand*, sammenlignet med *buttet* og *frodig* om individer der betegnes ved *kvinde*. Tilsvarende beskrives individer der benævnes ved *pige*, med adjektiverne *buttet* og *barmfager* (DDO: 'med stor og flot barm'), mens individer der benævnes ved *dreng*, og som menes at have meget fedtvæv beskrives ved *tyk* i korpusset. Dog bør det nævnes at DDO beskriver et af naboordene til *mand*, nemlig *trind*, neutralt eller positivt som 'rund og fyldig; velnæret om person, dyr eller legemsdel' og med *buttet* som synonym.

En hel række adjektiver med positiv værdi indgår i kollokation med *pige*, nemlig *dejlig, køn, laber, pæn, smuk, sød* og *yndig*. Af disse er kun *sød* genganger ved *dreng*. Kollokationen af ordformerne *sød* og *pige* er imidlertid meget stærkere end kollokationen af ordformerne *sød* og *dreng*. *Sød dreng* har en NPMI-score på 0,30 og er nr. 68 ud af 70 kollokationer målt efter styrke i *Bak-2018*, mens *sød pige* har en NPMI-score på 0,43 og er nr. 10 ud af 87 kollokationer.

Del-2018 adskiller sig fra det samlede korpus især ved at der ikke er så meget omtale af kvinders runde former (jf. *frodig, buttet, barmfager* og *storbarmet* som naboord i *Bak-2018*, men ikke i *Del-2018*), mere af deres hårfarve (*blond, lyshåret, rødhåret, sorthåret*), mens mænd og drenge også i *Del-2018* især karakteriseres ved deres kropsfylde. Især lyse hårfarver anses for relevante når en person af hunkøn omtales ved *pige* (*blond, lyshåret*). Et af de adjektiver der har positiv værdi, og som

TABEL 5. NABOORD DER VEDRORER UDSEENDE.

	<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018				
	<i>barmfager</i>	<i>bredskuldræt</i>	<i>barmfager</i>	<i>blåøjæt</i>
	<i>blond</i>	<i>enarmet</i>	<i>blond</i>	<i>rangelæt</i>
	<i>buttæt</i>	<i>etbenet</i>	<i>brunøjæt</i>	<i>svagelig</i>
	<i>frodig</i>	<i>fedladen</i>	<i>buttæt</i>	<i>tyk</i>
	<i>korthåret</i>	<i>firskåren</i>	<i>dejlig</i>	
	<i>lyshåret</i>	<i>granvoksen</i>	<i>krølhåret</i>	
	<i>mandhaftig</i>	<i>gråskegget</i>	<i>køn</i>	
	<i>modebevidst</i>	<i>halvskuldræt</i>	<i>laber</i>	
	<i>rygvendt</i>	<i>hvidskegget</i>	<i>lyslokket</i>	
	<i>rødhåret</i>	<i>krøghåndet</i>	<i>pæn</i>	
	<i>smuk</i>	<i>kronraget</i>	<i>smuk</i>	
	<i>sorthåret</i>	<i>langskegget</i>	<i>sorthåret</i>	
	<i>storbarmet</i>	<i>muskulos</i>	<i>yndig</i>	
	<i>spinkel</i>	<i>mørklødet</i>		
	<i>underskøn</i>	<i>rødmosset</i>		<i>halvstor</i>
	<i>velklædt</i>	<i>rødskegget</i>		<i>lille</i>
		<i>senet</i>		<i>lyshåret</i>
		<i>skuldræt</i>		<i>mørkhåret</i>
		<i>skegget</i>		<i>rødhåret</i>
		<i>sportstrænet</i>		<i>spinkel</i>
		<i>statelig</i>		<i>sød</i>
		<i>trind</i>		<i>velskabt</i>
		<i>tyndhåret</i>		
		<i>tætbygget</i>		
		<i>gråhåret</i>		
		<i>hvidhåret</i>		
		<i>mørkhåret</i>		
Del-2018				
	<i>blond</i>	<i>bredskuldræt</i>	<i>blond</i>	<i>dejlig</i>
	<i>lyshåret</i>	<i>gråhåret</i>	<i>lyshåret</i>	<i>krølhåret</i>
	<i>mørkhåret</i>	<i>korpulent</i>	<i>pæn</i>	<i>tyk</i>
	<i>rødhåret</i>	<i>muskulos</i>	<i>smuk</i>	
	<i>rank</i>	<i>skegget</i>	<i>sød</i>	
	<i>smuk</i>	<i>tætbygget</i>		
	<i>spinkel</i>			

er naboord til *pige* i hele *Bak-2018*, nemlig *dejlig*, forekommer nu kun som naboord med tilstrækkelig frekvens til *dreng*.

Sammenfattende karakteriseres håret oftere i omtalen af individer der benævnes ved *pige*, end i omtalen af individer der omtales ved *dreng*, mens der ikke er nogen forskel med hensyn til hår for individer der benævnes ved *kvinde* eller *mand*. Der lægges vægt på fysisk styrke ved individer der omtales ved *mand*. For individer der omtales ved *pige* eller *kvinde*, karakteriseres stor kropsfylde ved eufemistiske ord, mens stor kropsfylde hos individer der omtales ved *dreng* eller *mand*, karakteriseres ved negative eller neutrale ord.

5.3 Påklædning

Med hensyn til påklædning scorer *kvinde* højest på antal naboord (se tabel 6). De specifikke naboord til *kvinde* fokuserer på tøjets karakter (type, farve eller materiale) og på muslimske kvinders tildækning med naboordene *burkaklædt*, *niqabklædt* og muligvis også *tilsløret*, *tørklædeklædt* og *tilhyllet*, men bl.a. *tilhyllet* bruges også fx i omtalen af tildækkede kvinder i kunst. En række naboord til *kvinde* peger på i hvilken grad tøjet dækker kroppen, nemlig *afklædt*, *halvnøgen*, *let-påklædt*, *topløs* og *nøgen*. Kun *nøgen* er også naboord til *mand* i *Bak-2018*, og der er forskel på styrken af de to kollokationer: I *Bak-2018* er NPMI-scoren for *nøgen mand* 0,31 med kollokationen på en 120. plads målt efter styrke, mens NPMI-scoren for *nøgen kvinde* er 0,44 med kollokationen på sjette plads blandt *kvinde*'s kollokationer. Det ser altså ud til at skribenterne i *Bak-2018* oftere finder anledning til at omtale graden af påklædthed ved individer der omtales ved *kvinde*, end ved individer der omtales ved *mand*. I *Del-2018* er kun *nøgen kvinde* tilstrækkeligt frekvent efter kriterierne. De to adjektiver der handler om grad af tildækning ved *mand* i *Bak-2018*, nemlig *maskeret* og *hætteklædt*, hører typisk hjemme i kontekster hvor mænd ses som (potentielle) gerningsmænd.

TABEL 6. NABOORD DER VEDRØRER PÅKLÆDNING.

<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018			
<i>afklædt</i>	<i>bebrillet</i>	<i>hvidklædt</i>	<i>bebrillet</i>
<i>burkaklædt</i>	<i>grønklædt</i>	<i>tørklædeklædt</i>	
<i>halvnøgen</i>	<i>habitklædt</i>		
<i>hvidklædt</i>	<i>hætteklædt</i>		
<i>letpåkklædt</i>	<i>maskeret</i>		
<i>niqabklædt</i>	<i>mørkkklædt</i>		
<i>pelsklædt</i>			
<i>tilhyllet</i>			
<i>tilsløret</i>			
<i>topløs</i>			
<i>tørklædeklædt</i>			
	<i>nøgen</i>		
	<i>sortklædt</i>		
Del-2018			
<i>burkaklædt</i>	<i>klædt</i> ²		
<i>nøgen</i>	<i>mørkkklædt</i>		
<i>tørklædeklædt</i>	<i>maskeret</i>		

5.4 Køn, seksualitet og familierelationer

Kvinde har absolut flest naboord i kategorien *Køn, seksualitet og familierelationer* i *Bak-2018*, men ikke i *Del-2018* (se tabel 7). Flere af naboordene i *Bak-2018* kan af biologiske grunde næsten kun bruges i bigrammer med *kvinde*: *aborterende*, *ammende*, *fødende*, *gravid* og *højgravid*. Hvis ordene bruges i bigrammer med *mand*, har de metaforisk betydning, og denne brug er ikke hyppig nok sammenlignet med kollokationer med *kvinde* til at de er naboord til *mand* efter denne undersøgelses kriterier. Der er ikke biologiske grunde til at *lesbisk* kun er naboord til *kvinde*; en googlesøgning (22/10 2021) finder enkelte eksempler på *lesbisk mand*, men *lesbisk* har stærke selektionsrestriktioner med *kvinde*, og der er ingen eksempler på *lesbisk mand* i *Bak-2018*.

2 Klædt som naboord til *mand* stammer fra udtrykkene *bedst klædt*, *værst klædt*.

Nogle adjektiver, som handler om familierelationer, og som hverken af biologiske grunde eller på grund af selektionsrestriktioner må forventes at være begrænset til *kvinde*, er ikke desto mindre kun naboord til *kvinde* og ikke til *mand* i *Bak-2018*. Det drejer sig om *barnløs*, *enlig* og *ugift*. Det eneste familierelaterede naboord til *mand* er *frasepareret*. I alle forekomster af *frasepareret mand* bruges bigrammet i *Bak-2018* imidlertid til at karakterisere en kvindes tidligere ægtefælle (nominaler som *sin/hendes/kvindens fraseparerede mand*). At dømme ud fra kollokationerne karakteriseres personer der omtales som *mand*, sjældent ved deres familierelationer. I en undersøgelse af britisk engelsk i *British National Corpus* fandt Pearce (2008) tilsvarende at *married woman* var tre gange så hyppigt som *married man*, og at *childless woman* var femten gange hyppigere end *childless man*. I *Del-2018* er *fraskilt* dog naboord til både *kvinde* og *mand* efter kriterierne.

I *Bak-2018* tiltrækker *kvinde* en række adjektiver der beskriver kvinders seksualitet (*sensuel*) og deres normfølgende eller tilbageholdende (*dydig*, *ærbart*) eller grænseoverskridende (*falden*, *sexgal*) seksualitet (jf. beskrivelsen af ordenes betydninger i *DDO*). *Transkønnet* og *transseksuel* kan bruges som attributiv til både *kvinde* og *mand* (se fx *sexogsamfund.dk*), men bruges i *Bak-2018* kun sammen med *kvinde* i tilstrækkeligt omfang til at være naboord til *kvinde* efter kriterierne. I *Del-2018* er kun *sexet* naboord til *kvinde* og samtidig også til *mand*.

I *Bak-2018* peger to adjektiver i retning af mænds seksualitet, nemlig *metroseksuel* og *überseksuel*. Ifølge *DDO* kendes *metroseksuel* fra 2003 og har betydningen 'som er ung, heteroseksuel og mand og går op i udseende, påklædning, boligindretning og den moderne storbyes *fashionable* livsstil'. Adjektivet handler altså ikke entydigt om mænds seksualitet. *Überseksuel* kendes fra 2005 og har ifølge *DDO* to betydninger: 1. 'som både udfylder den klassiske manderolle med vægt på maskulinitet, handlekraft og ansvarsbevidsthed og giver plads til træk der traditionelt har været betragtet som feminine, fx omsorg, forfængelighed og medfølelse' og 2. 'som i overdreven grad udstiller eller spiller på sex'. Bigrammet *überseksuel mand* bruges imidlertid kun med den første betydning i *Bak-2018*. *Überseksuel kvinde* er ikke et bigram i *Bak-2018* efter kriterierne, men tre ud af fire eksempler på den anden betydning af ordet i *DDO* handler om kvinder, det sidste eksempel om nogle

TABEL 7. NABOORD DER VEDRØRER KØN, SEKSUALITET OG FAMILIERELATIONER.

		<i>pige</i>	<i>dreng</i>
<i>kvinde</i>	<i>mand</i>		
Bak-2018			
<i>aborterende</i>	<i>frasepareret</i>		
<i>abortsøgende</i>	<i>kønsskifteopereret</i>		
<i>ammende</i>	<i>metroseksuel</i>		
<i>barnløs</i>	<i>überseksuel</i>		
<i>dydig</i>			
<i>emanciperet</i>			
<i>enlig</i>			
<i>falden</i>			
<i>fraskilt</i>			
<i>frigjort</i>			
<i>fødende</i>			
<i>gravid</i>			
<i>højgravid</i>			
<i>lesbisk</i>			
<i>sensuel</i>			
<i>sexet</i>			
<i>sexgal</i>			
<i>transkønnet</i>			
<i>transseksuel</i>			
<i>ugift</i>			
<i>ærbær</i>			
	<i>heteroseksuel</i>		<i>bortadopteret</i>
			<i>faderløs</i>
			<i>forældreløs</i>
Del-2018			
<i>gravid</i>	<i>fremmed</i>	<i>dydig</i>	
	<i>heteroseksuel</i>		
	<i>homoseksuel</i>		
	<i>liderlig</i>		
	<i>uimodståelig</i>		
	<i>fraskilt</i>		
	<i>sexet</i>		

kalkmalerier. Hverken *metroseksuel* eller *überseksuel* handler altså om mænds seksualitet.

I *Del-2018* er billedet helt anderledes: Her er der fem naboord der efter kriterierne er specielle for *mand*, og som har noget med seksualitet at gøre, nemlig *heteroseksuel*, *homoseksuel*, *liderlig*, *sexet* og *uimodståelig*. Forskellen mellem de to korpusser er altså her virkelig slående. I 2018 er mandens seksualitet tilsyneladende blevet et tema på en helt anden måde end den var tidligere, hvor det primært var kvinder der blev karakteriseret ved deres seksualitet i hele perioden.

5.5 Personlighed og mental kapacitet

I kategorien *Personlighed og mental kapacitet* er der slet ikke overlap blandt naboordene til *kvinde* og til *mand*, hverken i *Bak-2018* eller i *Del-2018* (se tabel 8). Der er flere naboord om intelligensniveau og intellektuel aktivitet ved *mand* end *kvinde* og ved *dreng* end *pige*. *Mand* har naboordene *belæst*, *forstandig*, *klog*, *kundskabsrig*, *lærd* og *vis* i *Bak-2018*, *kvinde* kun naboordet *veluddannet* om intellektuel aktivitet. *Livsklog* (som naboord til *kvinde*) betegner stor erfaring snarere end høj intelligens (DDO: 'som har (eller vidner om) stor viden om tilværelsen og livets glæder og sorger'). *Dreng* har naboordene *fremmelig*, *gammelklog*, *opvakt*, *velbegavet* og *videbegærlig*, og *pige 12-tals* (med mange sta-vevarianter)³ og *tænksom*.

Bortset muligvis fra *gammelklog* (DDO: 'med større erfaring og viden end hvad der svarer til personens alder især om barn') har naboordene til *dreng* en positiv værdi (*fremmelig*, *opvakt*, *velbegavet*, *videbegærlig*), mens eksempler fra avistekster viser at *12-tals* ikke er en positiv karakteristik af *piger*:

Hun kalder sig selv en 'tidligere 12-talspige', da hun i gymnasietiden pressede sig selv meget for at sikre 12-taller i sit karakterblad. *Jyllands-Posten* 2017 (*Bak-2018*)

[...] fx i form af pigen, som gerne vil have gode karakterer, men som rubriceres som en ulykkelig 12-talspige i en robotificeret upersonlig fremtid. *Berlingske* 2018 (*Bak-2018*)

TABEL 8. NABOORD DER VEDRØRER PERSONLIGHED OG MENTAL KAPACITET.

<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018			
<i>gæv</i>	<i>belest</i>	<i>12-tals</i>	<i>adfærdsvanskelig</i>
<i>livsklog</i>	<i>besindig</i>	<i>gæv</i>	<i>dagdrømmende</i>
<i>synsk</i>	<i>ensom</i>	<i>livsglad</i>	<i>fremmelig</i>
<i>veluddannet</i>	<i>flink</i>	<i>tænksom</i>	<i>fræk</i>
<i>viljestærk</i>	<i>forstandig</i>	<i>ubeslutsom</i>	<i>gammelklog</i>
	<i>glad</i>		<i>indestuttet</i>
	<i>gudfrygtig</i>		<i>leende</i>
	<i>klog</i>		<i>opvakt</i>
	<i>kundskabsrig</i>		<i>slem</i>
	<i>lærd</i>		<i>velbegavet</i>
	<i>modig</i>		<i>videbegerlig</i>
	<i>morsom</i>		
	<i>ond</i>		<i>artig</i>
	<i>retskaffen</i>		<i>genert</i>
	<i>uberygtet</i>		<i>velopdragen</i>
	<i>uheldig</i>		<i>uartig</i>
	<i>uligevægtig</i>		
	<i>usnild</i>		
	<i>vis</i>		
Del-2018			
<i>mystisk</i>	<i>flink</i>	<i>følsom</i>	<i>begavet</i>
<i>napkæftet</i>	<i>forbitret</i>		<i>fræk</i>
<i>sej</i>	<i>førfængelig</i>		<i>slem</i>
<i>stum</i>	<i>klog</i>		
	<i>kræsen</i>		

3 *12-tals* er ikke et adjektiv og burde efter dansk retskrivning skrives i et ord med det substantiv det modificerer, hvilket imidlertid langt fra altid er tilfældet i avistekster; derfor dukkede *12-tals* op i undersøgelsen af bigrammer. Vi har tilladt os at tage det med her fordi det siger noget væsentligt om synet på intelligens hos piger og unge kvinder (Hansen & Blom 2017).

Hansen og Blom (2017) har undersøgt mediernes brug af begrebet 12-talspige, og de fandt at 12-talspiger fremstilles som syge piger og kvinder, der bukkes under for en samfundskultur med stærkt præstationspres. I *DDO* beskrives betydningen af *12-talspige* sådan: 'pige der er flittig og dygtig i skolen og ofte får topkarakteren 12 – evt. opfattet som alt for perfektionistisk og pligtopfyldende'; *12-talsdreng* forekommer ikke i *DDO*.

Det er altså især individer der omtales ved *mand* og *dreng*, der tillægges intelligens og intellektuel aktivitet, mens intellektuel aktivitet hos individer der omtales ved *pige*, karakteriseres som noget potentielt negativt for individet selv. Dog er *tænksom* også naboord til *pige*. Individer der omtales ved *kvinde*, karakteriseres ved uddannelsesniveau (*veluddannet*) eller stor erfaring (*livsklog*). I *Del-2018* peger ingen af naboordene til *kvinde* og *pige* på intelligens, mens *klog* er naboord til *mand* og *begavet* til *dreng*.

Adjektiverne *adfærds vanskelig*, *slem* og *fræk* i *Bak-2018* og *fræk* og *slem* i *Del-2018* er specifikke naboord til *dreng*, mens *dreng* og *pige* deler *artig*, *uartig* og *velopdragen* i *Bak-2018*. Dog har bigrammet *uartig dreng* en NPMI-score på 0,45 og står øverst på listen over naboord til *dreng*, mens bigrammet *uartig pige* har en NPMI-score på 0,30 og altså kun lige kvalificerer til at tælle med i undersøgelsen. *Pige* har stærkere bånd til adjektiver der karakteriserer positive egenskaber som *gæv* og *livsglad* i *Bak-2018*. I *Del-2018* er det kun *følsom* der er naboord til *pige*.

Bortset fra *livsglad* som naboord til *pige* i *Bak-2018* er adjektiver der har med munterhed og glæde at gøre, forbeholdt individer der omtales ved *mand* og *dreng*. *Dreng* og *mand* tiltrækker *leende*, *glad* og *morsom*, mens *kvinde* ikke har noget naboord der handler om glæde eller latter. I *Bak-2018* er adjektiverne *ensom*, *uheldig*, *uligevægtig* og *usnild* dog også naboord til *mand*. En række naboord til *mand* handler om generel moral, nemlig adjektiverne *flink*, *gudfrygtig*, *modig*, *uberygtet*, *retskaffen* og *ond*. Naboord til *kvinde* er *gæv* og *viljestærk* i *Bak-2018* og *sej* og *rapkæftet* i *Del-2018*. I *Del-2018* er *forbitret* naboord til *mand*, og der er ikke nogen adjektiver om munterhed.

Under *Personlighed og mental kapacitet* ser vi altså at der er langt flere ord for intelligens og intellektuel aktivitet blandt naboordene til *mand* og *dreng* end blandt naboordene til *kvinde* og *pige*. Ved *kvinde* ses kun

veluddannet med fokus på intelligensens resultat, og ved *pige* ses intellektuel aktivitet som noget potentielt negativt for individet selv (*12-tals*). Drenges adfærd karakteriseres i højere grad som grænseoverskridende (*adfærdsvanskelig, fræk, slem*) end pigers. Personer der omtales ved *mand* og *dreng*, karakteriseres i højere grad ved adjektiver der peger på munterhed (*glad* og *morsom* som naboord til *mand* og *leende* som naboord til *dreng*) end personer der omtales ved *kvinde* eller *pige*, idet *livsglad* dog er naboord til *pige*. I *Del-2018* er der ingen naboord der peger i retning af munterhed.

5.6 Magt, rigdom og erhverv

Som det fremgår af tabel 9, er der ingen naboord til *kvinde* der har med magt og rigdom at gøre i *Bak-2018*. Naboordene *selverhvervende* og *udearbejdende* til *kvinde* karakteriserer kvinder som økonomisk uafhængige, noget som især er relevant i en tid hvor kvinder ellers ofte er økonomisk afhængige. I *Del-2018* er *selverhvervende* og *udearbejdende* ikke længere naboord efter kriterierne til *kvinde*, hvilket kan tænkes at afspejle det forhold at det tages for givet at kvinder har et arbejde.

Mand har naboord der betegner rigdom og i mindre udstrækning magt og uafhængighed i *Bak-2018* (*næstmægtigst, selfmade* med betydningen 'som har opnået rigdom og succes udelukkende ved egen indsats' – DDO). Dog forekommer *mand* også sammen med *håndgangen*, der fokuserer på manden som afhængig af en anden – magtfuld – person (DDO: 'lydig over for en magtfuld person og villig til at medvirke ved gennemførelsen af dennes planer'). Samlet set forekommer ordene *rig, næstrigest, tredjerigest, fjerderigest, femterigest, mægtig* og *næstmægtigst* attributivt til *mand* 2.294 gange i *Bak-2018*, 9,5 gange hyppigere end som attributiv til *kvinde* (240 gange). På dette punkt er der ikke sket nogen ændring til 2018; i *Del-2018* er ord der karakteriserer magt og rigdom også kun naboord til *mand* efter kriterierne.

5.7 Kriminalitet

I kategorien *Kriminalitet* er der ikke nogen fælles naboord mellem *kvinde* og *mand* eller mellem *pige* og *dreng* (se tabel 10). Naboordene til *mand* handler om den omtalte mand eller de omtalte mænd som potentielle voldsudøvere med adjektiver som *knivbevæbnet, pistolbevæbnet*,

TABEL 9. NABOORD SOM VEDRØRER MAGT, RIGDOM OG ERHVERV.

	<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018				
	<i>selverhvervende</i>	<i>femterigeste</i>	<i>fattig</i>	
	<i>prostitueret</i>	<i>fjerderigeste</i>		
	<i>udearbejdende</i>	<i>holden</i>		
		<i>håndgangen</i>		
		<i>næstmægtigst</i>		
		<i>næstrigest</i>		
		<i>rigest</i>		
		<i>selfmade</i>		
		<i>tredjerigest</i>		
		<i>våbenfør</i>		
Del-2018				
	<i>placeret⁴</i>	<i>femterigest</i>		
	<i>undertrykt</i>	<i>holden</i>		
		<i>mægtfuld</i>		
		<i>mægtigst</i>		
		<i>næstrigest</i>		
		<i>rigest</i>		

rockerrelateret og *voldsudøvende* eller som underkastet samfundets rets-udøvelse: *drabsdømt*, *drabssigtet*, *drabstiltalt*, *eftersøgt*, *pædofilidømt* og *terrordømt* i *Bak-2018*. Naboordene til *kvinde* og *pige* anskuer det eller de omtalte individer som ofre med naboordene *kidnappet*, *overfalden*, *voldsramt* og *voldtagen kvinde* og *indemuret*, *overfalden*, *sexmisbrugt* og *voldtagen pige*. I *Del-2018* genfindes dette mønster med *forulempet* og *kidnappet* som naboord til *kvinde*, og *anholdt*, *eftersøgt*, *farlig*, *fængslet*, *medsigtet* og *voldelig* som naboord til *mand*.

Der er ingen naboord til *dreng* i denne kategori, muligvis fordi drenge der er involveret i kriminalitet som udøvere eller ofre, omtales ved andet end *dreng*.

⁴ *Placeret* som naboord til *kvinde* stammer fra udtryk som *højt/højst/højt placeret*, *lavest placeret*, *centralt placeret*.

TABEL 10. NABOORD DER VEDRØRER KRIMINALITET.

<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018			
<i>kidnappet</i>	<i>drabsdømt</i>	<i>indemuret</i>	
<i>overfalden</i>	<i>drabssigtet</i>	<i>overfalden</i>	
<i>voldsramt</i>	<i>drabstiltalt</i>	<i>sexmisbrugt</i>	
<i>voldtagen</i>	<i>eftersøgt</i>	<i>voldtagen</i>	
	<i>knivbevæbnet</i>		
	<i>pistolbevæbnet</i>		
	<i>pædofilidømt</i>		
	<i>rockerrelateret</i>		
	<i>terrordømt</i>		
	<i>voldsudøvende</i>		
Del-2018			
<i>forulempet</i>	<i>anholdt</i>		
<i>kidnappet</i>	<i>eftersøgt</i>		
<i>tilfældig</i>	<i>farlig</i>		
	<i>fængslet</i>		
	<i>medsigtet</i>		
	<i>ukendt</i>		
	<i>voldelig</i>		

Vi har også anført *tilfældig* som naboord til *kvinde* og *ukendt* som naboord til *mand* i *Del-2018* i denne kategori: *Tilfældig kvinde* bruges ofte til at karakterisere kvinder som ofre, og *ukendt mand* bruges ofte om gerningsmænd som i de følgende eksempler fra *Bak-2018*.

Kort tid senere, i november 2016, blev en tilfældig kvinde - for øjnene af sit barn - ramt i brystet af skud ved Magasin i Lyngby. *Jyllands-Posten* 2018 (*Bak-2018*)

Der er tale om et kynisk og planlagt seksuelt overgreb og drab af særdeles brutal karakter på en tilfældig kvinde. *Jyllands-Posten* 2018 (*Bak-2018*)

En ukendt mand gik ind i kvindens bolig og tog nogle penge, der lå i en kasse i stuen. *JP Aarhus* 2018 (*Bak-2018*)
[...] en ukendt mand indhentede hende og befølte hende forskellige steder på kroppen. *JP Aarhus* 2018 (*Bak-2018*)

Ukendt og *tilfældig* bruges imidlertid ikke kun i forbindelse med kriminalitet.

5.8 Aktivitet og passivitet

I kategorien *Aktivitet og passivitet* har vi opstillet de naboord som fremstiller et individ som handlende eller passiv, uden dog at gentage ord der allerede indgår i andre kategorier som fx *leende* eller alle *participierne* under *kriminalitet*. Som det fremgår af tabel 11, er der ikke overlap mellem naboordene til *kvinde* og *mand* med hensyn til aktivitet og passivitet, hverken i *Bak-2018* eller i *Del-2018*, og kun *stakkels* går igen som naboord til både *pige*, *dreng* og *mand*.

Det må antages at både piger og drenge bliver forbrændt og mobbet, men *forbrændt* og *mobbet* er kun naboord til *dreng*, muligvis fordi *pige* i højere grad end *dreng* bruges om voksne, og der tales måske mere om at blive forbrændt eller mobbet når det drejer sig om børn end om voksne.

Kvinder karakteriseres især ved deres specifikke typer af aktiviteter i *Bak-2018*: *cigaretrygende*, *skakspillende* og *solbadende*. Det samme gælder drenge (*fløjtespillende*, *tissende*), mens mænd karakteriseres ved generelle egenskaber der peger på aktivitet, *driftig*, *foretagsom*, *travl* og muligvis *hurtig*, i *Del-2018* ved *travl* og *hurtigst*. Kvinder karakteriseres dog også generelt ved *handlekraftig* i *Bak-2018*. Naboordene til *pige* handler alle om passivitet, nemlig *forskræmt*, *forsvunden*, *skrækslagen* og *stakkels* i *Bak-2018* og *forulempet* i *Del-2018*.

Sammenfattende karakteriseres især mænd ved ord der betegner generelle egenskaber af aktivitet, mens kvinder og drenge mere karakteriseres ved specifikke aktivitetstyper, og piger kun ved passivitet.

5.9 Sygdom

I kategorien *Sygdom* har vi sat adjektiver der handler om sygdom eller om kroppen som biologisk, men ikke seksuel, enhed (se tabel 12).

TABEL 11. NABOORD DER VEDRØRER AKTIVITET OG PASSIVITET.

	<i>aktivitet</i>	<i>passivitet</i>	<i>aktivitet</i>	<i>passivitet</i>
	<i>kvinde</i>		<i>mand</i>	
Bak-2018				
	<i>cigaretrygende</i>	<i>nødstedt</i>	<i>driftig</i>	<i>slagen</i>
	<i>handlekraftig</i>	<i>tilredt</i>	<i>foretagsom</i>	<i>stakkels</i>
	<i>skakspillende</i>		<i>hurtig</i>	
	<i>solbadende</i>		<i>travl</i>	
	<i>pige</i>		<i>dreng</i>	
		<i>forskræmt</i>	<i>fløjtespillende</i>	<i>forbrændt</i>
		<i>forsvunden</i>	<i>tissende</i>	<i>mobbet</i>
		<i>skrækslagen</i>		
		<i>stakkels</i>		<i>stakkels</i>
Del-2018				
	<i>kvinde</i>		<i>mand</i>	
	<i>handlekraftig</i>	<i>forulempet</i>	<i>hurtigst</i>	
			<i>travl</i>	
	<i>pige</i>		<i>dreng</i>	
	<i>krænket</i>			

Kvinde tiltrækker i højere grad adjektiver om sygdomme end *mand* i *Bak-2018*: *kræftamt*, *kræftsyg*, *skleroseramt*. *Pige* er også specifikt forbundet med *kræftamt* sammenlignet med *dreng*, mens *kræftsyg* indgår i kollokation med både *pige* og *dreng*. Piger og kvinder beskrives altså oftere som ofre for kræft end drenge og mænd relativt til hvor mange gange de fire grupper betegnes med substantiverne *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng*. Mænds kropslige problemer beskrives i højere grad som selvforskyldt: *alkoholpåvirket*, *beruset*, *medicinpåvirket*. Ifølge Sundhedsstyrelsen drikker kvinder og mænd lige meget, men mænd drikker oftere store mængder alkohol på en gang. Dermed kommer de også i højere grad i konflikt med loven og bliver avisstof; ni ud af ti spritbilister er mænd (Rådet for Sikker Trafik 2016).

I *Del-2018* er der kun et specifikt naboord til *kvinde* i denne kategori, nemlig *dement*, mens *mand* tiltrækker *beruset*, *handicappet*, *kræftsyg* og

TABEL 12. NABOORD DER VEDRØRER SYGDOM.

<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018			
<i>bevidstløs</i>	<i>afdød</i>	<i>anorektisk</i>	<i>handicappet</i>
<i>gangbesværet</i>	<i>alkoholpåvirket</i>	<i>bevidstløs</i>	<i>hjerneskadet</i>
<i>kræftamt</i>	<i>beruset</i>	<i>døvstum</i>	<i>livløs</i>
<i>kræftsyg</i>	<i>evnesvag</i>	<i>evnesvag</i>	<i>multihandicappet</i>
<i>skleroseramt</i>	<i>medicinpåvirket</i>	<i>kræftamt</i>	<i>svagelig</i>
<i>retarderet</i>		<i>udviklingshæmmet</i>	
<i>udviklingshæmmet</i>			
	<i>dement</i>		<i>autistisk</i>
	<i>sindsforvirret</i>		<i>kræftsyg</i>
			<i>retarderet</i>
Del-2018			
<i>dement</i>	<i>afdød</i>		
	<i>beruset</i>		
	<i>handicappet</i>		
	<i>kræftsyg</i>		
	<i>kvæstet</i>		
	<i>sindsforvirret</i>		

kvæstet. Alkoholpåvirkning er altså også i *Del-2018* især knyttet sammen med mænd, mens *kræftsyg* her er naboord til *mand*.

5.10 Superlativer

Under kategorien *Superlativer* har vi samlet alle morfologiske superlativer der opfylder kriterierne for en NPMI-score på mindst 0,30 og en forekomst med substantivet på mindst fem i *Bak-2018* og mindst tre i *Del-2018*, uanset om de har optrådt i andre kategorier (se tabel 13).

Det interessante ved superlativer er at de i reglen udpeger et enkelt individ som scorer i yderområdet på en eller anden egenskab. Der er ikke noget superlativ der indgår i kollokation med *kvinde* efter kriterierne i *Bak-2018*. I *Del-2018* er der en delvist skjult superlativ idet *placeret* fra *bedst/højest/højest placeret* (og *højt/centralt placeret*) er naboord

TABEL 13. NABOORD DER ER SUPERLATIVER.

<i>kvinde</i>	<i>mand</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
Bak-2018			
	<i>ensomst</i>	<i>dejligst</i>	<i>slemmest</i>
	<i>femterigest</i>	<i>kønnest</i>	<i>uartigst</i>
	<i>fjerderigest</i>	<i>sødest</i>	
	<i>flinkest</i>		
	<i>gladest</i>		
	<i>hurtigst</i>		
	<i>morsomst</i>		
	<i>mægtigst</i>		
	<i>næstmægtigst</i>		
	<i>næstrigest</i>		
	<i>ondest</i>		
	<i>rigest</i>		
	<i>tredjerigest</i>		
	<i>visest</i>		
Del-2018			
<i>placeret</i>	<i>farligst</i>	<i>smukkest</i>	
	<i>femterigest</i>		
	<i>hurtigst</i>		
	<i>mægtigst</i>		
	<i>næstrigest</i>		
	<i>rigest</i>		

til *kvinde* efter kriterierne. Her spores altså en stigende interesse for kvinders placering i hierarkier.

De parametre mænd bedømmes på i *Bak-2018*, er rigdom og magt, klogskab, munterhed og hurtighed, men også ondskab og ensomhed. Naboordene i *Del-2018* viser at mænd også i 2018 sammenlignes på rigdom og magt.

I den yngre aldersgruppe vurderes både piger og drenge på skalaer i *Bak-2018*, men helt forskellige skalaer. Piger rangordnes på deres udseende og sympatiske egenskaber (*dejligst*, *kønnest*, *sødest* – og i *Del-2018* *smukkest*), drenge på deres normbrydende adfærd i *Bak-2018* (*slemmest*, *uartigst*), i *Del-2018* er der ingen superlativer blandt naboordene til *dreng*.

6 DISKUSSION

I undersøgelsen af antallet af ordformerne *han* og *hun* i *Berlingske* (*Tidende*) i perioderne 1990-1994 og 2018 frasorterede vi en andel af det samlede antal pronomener som vi skønnede ville være generisk brugt på grundlag af en stikprøve. Da stikprøven var ret lille og antallet af generisk brugte pronomener tilsvarende lavt, er skønnet forbundet med usikkerhed, og på grundlag af stikprøverne så vi helt bort fra muligheden af pronomener brugt om andet end mennesker. Det meget store antal pronomener der indgår i undersøgelsen (66.060), taget i betragtning mener vi at resultaterne – 3,2 gange så mange forekomster af *han* som *hun* i 1990-1994 og 2,5 gange så mange *han* som *hun* i 2018 – kan tolkes som en klar overvægt i omtalen af individuelle hankønsindivider sammenlignet med individuelle hunkønsindivider i begge perioder, men med mindre forskel mellem de to grupper i anden periode.

Dette resultat stemmer i store træk overens med hvad Scheuer (2017) fandt ved en undersøgelse af pronomenernes forekomster i et korpus fra 1995 og *Korpus 2000*, nemlig ca. dobbelt så mange forekomster af *han* som *hun* i begge korpuser. Tidsforskellen i Scheuers undersøgelse er tilsyneladende så lille at der ikke kunne ses noget fald i det relative forhold. Baker (2014) fandt et fald i andelen af hankønspronomen i forhold til hunkønspronomen i britisk engelske korpuser fra 1961 og 2006. Desuden fandt han at der i 2006 blev brugt næsten 1,75 gange så mange hankønspronomen som hunkønspronomen. Den lavere andel af hankønspronomen i det britiske korpus fra 2006 sammenlignet med det danske korpus fra 2018 kan skyldes at Baker inkluderede både akkusativformerne *him* og *her* og de possessive pronomen *his* og *hers*. Man kan især forestille sig at *her* er mere frekvent i forhold til *him* end *she* i forhold til *he*, fordi det kan tænkes at der oftere refereres til individer af hunkøn i objektposition end i subjektposition, og omvendt med hensyn til individer af hankøn. Det kan altså tænkes at antallet af omtaler af kvinder og piger ville øges i en dansk undersøgelse hvis man inddrog pronomenerne i ikke-subjektposition (se også Pearce 2008).

Den anden undersøgelse handlede om hvilke aldersgrupper *pige* og *dreng* bruges om i de to perioder. DDO angiver fire hovedbetydninger af *pige* og syv for *dreng*. Tre af de fire hovedbetydninger af *pige* går

i store træk igen blandt hovedbetydningerne af *dreng*, nemlig 'barn eller ung person' af det relevante køn, 'person af [det relevante køn] som man er far eller mor til' og 'tjenestepige' eller 'barn eller ung person af hankøn der hjælper til eller arbejder et bestemt sted, fx på en gård'. Den sidste hovedbetydning af *pige* har nogle overlap med en af de andre betydninger af *dreng*. For *pige* er det '(yngre) kvinde', og der står at denne betydning undertiden er 'forskønnende'. For *dreng* er det 'person af hankøn, uden hensyn til vedkommendes alder' med anmærkningen 'ofte spøgende eller forskønnende'. Begge hovedbetydninger har forskellige underbetydninger, bl.a. '(yngre) kvinde betragtet som (mulig) seksualpartner' og '(yngre) mand betragtet som (mulig) seksualpartner'. Ordbogen mener altså overvejende at der er en parallel mellem de to ords betydning.

Resultaterne af vores optælling af hvilke aldersgrupper de to ord bruges om, peger imidlertid på en forskel i brugen og dermed betydningen. Begge ord bruges i begge perioder i *Berlingske (Tidende)* om voksne, dvs. individer fra 20 år og opefter. Men hvor 47 af 100 eksempler på *pige* handler om en voksen kvinde, handler kun 15 af 100 eksempler på *dreng* om en voksen mand i første periode. Der sker et fald i brugen af ordene om voksne fra første halvdel af 1990'erne til 2018, og faldet er størst for *pige*. Endnu i 2018 blev *pige* brugt om voksne en del hyppigere end *dreng* om voksne (15 % af forekomsterne af *pige* mod 6 % af forekomsterne af *dreng* bedømt ud fra stikprøver).

Ordbogen peger på at brugen af leksemerne *pige* og *dreng* om voksne "undertiden" er "forskønnende". I afsnit 5.1 pegede vi på skævheden i brugen af *gammel* som naboord efter kriterierne til *kvinde* sammenlignet med *mand*. Bigrammet *gammel kvinde* opfylder ikke kriterierne for at indgå i undersøgelsen, mens *gammel mand* gør, og *ældre kvinde* bruges syv gange oftere end *gammel kvinde* i *Bak-2018*. DDO mener at *gammel* bruges om mennesker på mere end ca. 75 år, og *ældre* om mennesker på mere end ca. 60 år. Både brugen af *ældre* sammenlignet med *gammel* og brugen af *pige* sammenlignet med *dreng* om voksne peger altså på at sprogbrugen omtaler kvinder som om de var yngre end mænd. Det kan tolkes som forskønnende givet den store vægt der lægges på ungdom i samfundet.

Alternativt kan man sige at sprogbrugen viser leksemernes betyd-

ning, og at *pige* og *dreng* simpelthen ikke har parallel betydning. Der er god tradition i forskningen for at analysere leksemernes betydning gennem sprogbrugen. Fx viser Jensen (2001) hvordan bl.a. *ret* gennemgår en udvikling fra et adjektiv med en konkret og objektiv betydning (fx *sijn rette mening*) til et adverbium med en subjektiv betydning (fx *en ret god vin* og *at hun ret skulle føle*). Men Fillmore (1982: 126) mener at "[o]ne important type of change consists in reconstituting the motivating circumstances while preserving the lexical item and its basic fit with the associated scene." Dvs. nogle leksemer er så bevidst en del af sprogbrugernes sprogviden at de kan ændre deres sprogbrug i overensstemmelse med ændringer i deres opfattelse af "the motivating circumstances". Fillmores eksempel er netop nogle sprogbrugeres ændrede brug af *girl* og *woman* sådan at aldersgrænsen mellem hvem leksemerne bruges om, afpasses efter aldersgrænsen for *boy* og *man*. Som argument for sin semantiske teori *frame semantics* fremhæver Fillmore at det ville være mangelfuldt blot at sige at der her er sket en semantisk forandring i leksemernes betydning som viser sig i sprogbrugen: "the full explanation must assign the change to the underlying schematization on the part of the language user" (Fillmore 1982: 126); ændringen skyldes sprogbrugernes opmærksomhed på det felt som ordene bruges om. At brugen af *pige* om voksne i dansk er noget i hvert fald nogle sprogbrugere fokuserer på, fremgår af den følgende titel på en aviscommentar: "Må man sige hvid, trans, brun, broget eller pige om en voksen kvinde?" (Hendricks & Marker 2019). Det kan imidlertid tænkes at aldersgrænsen for brug af *dreng* øges sådan at forskellen mellem de to køn udlignes den modsatte vej (se også Baker 2014). Eksemplerne i afsnit 4 (*Delidrengene*, *Drengene fra Angora* osv.) kunne imidlertid tolkes sådan at der er en forskel på *pige* brugt om voksne og *dreng* brugt om voksne (jf. DDO's bemærkninger om sprogbrugen: for *pige* "forskønnende", for *dreng* "ofte spøgende eller forskønnede"). Men det kan kun en kvalitativ analyse vise.

Inden vi diskuterer resultaterne af den tredje undersøgelse, kollokationsundersøgelsen, vil vi repetere hvad man skal forstå ved *naboord* i denne artikel. Et *naboord* til et af substantiverne *kvinde*, *mand*, *pige* eller *dreng* i grundform er et adjektiv (eventuelt participium) der står attributivt til et af substantiverne. Derudover skal der være en særlig

tiltrækning mellem adjektivet og substantivet målt ved bigrammets NPMI-score. NPMI-scoren beregnes ved en formel der viser hyppigheden af sekvensen [specifik ordform + *kvinde/mand/pige/dreng*] sat i relation til de to ordformers samlede frekvens i korpuset hver for sig og det totale antal ord i korpus. Vi satte så to yderligere kriterier: Vi var kun interesseret i bigrammer – kollokationer – med en NPMI-score på mindst 0,30 og en frekvens i *Bak-2018* på mindst fem og i det mindre korpus *Del-2018* på mindst tre.

En konsekvens af udregningen af NPMI-scorerne er at adjektiver som næsten kun forekommer med et af målordene, vil have en høj NPMI-score med dette målord uanset hvor få gange adjektivet forekommer i korpus. Fx må *gudfrygtig*, *retskaffen*, *uberygtet* og *usnild* antages at være infrekvente i absolut forstand, specielt når teksterne fra før 1990 kun udgør 2 % af tekstmassen i *Bak-2018*. *Usnild* findes ikke i *DDO*, men i den ældre *ODS* findes det med betydningen 'uklog; uforstandig; ubehændig'. Når det alligevel optræder som naboord til *mand*, skyldes det at adjektivet stort set ikke forekommer i andre funktioner end som attributiv til *mand*.

Et andet forhold ved beregningen af naboordsfunktionen som man skal være opmærksom på, er at specifikke begivenheder i verden eller Danmark kan påvirke frekvensen af et bigram kraftigt, især fordi *Bak-2018* fortrinsvis inkluderer avistekster. I år 2010 sprængte en mand med en benprotese en bombe i et københavnsk hotel og blev mistænkt for at være terrorist, hvilket kan have givet anledning til at *etbenet mand* er et bigram efter kriterierne. Jo kortere periode et korpus af avistekster dækker, des mere vil kollokationerne og dermed kategorien naboord afspejle den slags tilfældigheder. Det kunne tænkes især at ramme delkorpuset *Del-2018*, som jo kun omfatter et enkelt år. Men ingen af naboordene i *Del-2018* ser ud til at afspejle enkeltbegivenheder givet at vi sætter NPMI-scoren til 0,30 og har frasorteret bog- og filmtitler. Et andet aspekt af korpusstørrelsen er at diversiteten i kollokationerne er mindre i et lille korpus simpelthen fordi der tales om færre fænomener med tilstrækkelig frekvens. Dette problem ser ud til at have ramt *Del-2018*, som rummer meget færre naboord end det store korpus som *Del-2018* er en delmængde af. Det ideelle til at undersøge udviklingen over tid ville derfor være at lave undersøgelsen i to korpusser bestående

af fx 10 års tekster med 10 år imellem, altså fx et korpus 1990-1999 og et korpus 2010-2019. Den mulighed havde vi imidlertid ikke, og det betyder at det diakrone aspekt af undersøgelsen af naboord skal tolkes med forsigtighed.

Et tredje forhold ved beregningen af naboordsfunktionen er at når fx *kræftamt* er naboord til *kvinde* i *Bak-2018*, men ikke til *mand*, behøver det ikke at betyde at kræftamte mænd slet ikke eller næsten ikke omtales i *Bak-2018*; faktisk kan sekvensen *kræftamt mand* være mere frekvent end *kræftamt kvinde* i korpusset. Men hvis *mand* forekommer i mange andre kontekster med eller uden attributiv, bliver tiltrækningen mellem adjektivet *kræftamt* og substantivet *mand*, eller altså NP-MI-scoren for *kræftamt mand*, for lav til at *kræftamt* er naboord til *mand*. Modsat *usnild* forekommer *kræftamt* også i andre kontekster end som attributiv til *mand*, og så bliver ordets tiltrækning specifikt til *mand* for svag. At *kræftamt* er naboord til *kvinde* og ikke til *mand*, betyder altså at der er større sandsynlighed for at når *kvinde* bruges, bruges det sammen med *kræftamt* end sandsynlighed for at *mand* bruges sammen med *kræftamt*.

Man kunne så sige at disse forbehold gør undersøgelsen af bigrammer irrelevant, men pointen er at bigrammer der opfylder de kriterier vi har opstillet, kan tænkes at få en særlig status på grund af det vi har kaldt den særlige tiltrækningskraft mellem ordene. Nyere kognitiv og sprogbrugsbaseret lingvistik (fx Croft & Cruse 2004) peger på at frekvente kombinationer i sprogborgen kan blive forankret (*entrenched*) psykolingvistisk. Denne forankring viser sig psykolingvistisk fx ved at frekvente kombinationer læses hurtigere, huskes bedre i forsøg med sætningsgenkaldelse og produceres hurtigere end mindre frekvente kombinationer (for en oversigt over denne type forskning, se Tremblay 2012). Dette tolkes som at kombinationerne lagres som enheder i hukommelsen; de bliver forankret. Vi har intet belæg for at sige at bigrammer med en vis frekvens og NP-MI-score har samme status i forhold til forankring som de grammatiske og højfrekvente leksikalske fænomener der er undersøgt psykolingvistisk, men pointen fra den psykolingvistiske forskning er at menneskers sproglige hukommelse er sensitiv over for sprogbrugsfænomener, og NP-MI-scorer måler et sprogbrugsfænomen.

En yderligere pointe ved NPMI-scorer er at de afspejler hvad sprogbrugerne især taler om. I forhold til grammatik og fordeling af informationer på leksemer i konstruktioner har Slobin (fx 1996) fremsat en teori om *thinking for speaking*. Han mener at hvert sprogs grammatik og leksikon strukturerer indholdet på en særlig måde (jf. Dansk Funktionel Lingvistik's begreb om indholdsstruktur, fx Harder 2006). Denne måde kalder Slobin det enkelte sprogs særlige retoriske stil, dvs. den måde sprogbrugerne typisk strukturerer indholdet i grammatiske og leksikalske konstruktioner i diskurs. Når sprogbrugerne skal sige noget, består deres *thinking for speaking* i at udvælge "those characteristics of objects and events that (a) fit some conceptualization of the event, and (b) are readily encodable in the language" (Slobin 1996: 76). Det er en vigtig pointe at Slobin ikke mener at sprogets grammatik eller leksikon determinerer den måde sprogbrugerne udtrykker sig på. Den retoriske stil er typiske måder at udtrykke sig på i et givent sprog, men altså ikke de eneste, jf. ændringen i aldersgrænse for brug af *pige* om voksne.

Den kognitive sprogbrugsbaserede lingvistik og psykolingvistikken påpejning af forankring af frekvente kombinationer og Slobins teori om sprogbrugernes sprogspecifikke *thinking for speaking* lader sig forene i en påstand om at bigrammer med høj frekvens får en særlig psykolingvistisk og samfundsmæssig status gennem den vedvarende gentagelse i offentlige tekster som avistekster. Det betyder imidlertid ikke at de alle kan skæres over en kam. En del af de bigrammer vi har fundet, skyldes forskelligt syn på samme egenskab hos kvinder og mænd, fx alder og intelligens. Andre skyldes forskelle mellem kvinder og mænd som ikke er sproglige. Kvinder bliver gravide og ammer, mænd har skæg og er statistisk set mere kriminelle end kvinder, og deres alkoholforbrug er mere synligt i samfundet end kvinders. Men selv for adjektiver der af biologiske grunde kun bruges om kvinder som fx *ammende* eller *barmfager*, kan man spørge om relevansen af at kommentere netop disse aspekter ved kvinder i en given situation. Der skal en egentlig kvalitativ undersøgelse til at finde ud af om det i den enkelte tekst er relevant for tekstens indhold at en kvinde er barmfager eller en mand belæst, eller om der er en tendens til at opsøge og omtale begivenheder hvor disse træk er relevante (se fx en historie med titlen *TV: Her bliver gigantisk, barmfager kvinde påkørt bagfra* – Ekstra Bladet 2013). Det kan

en korpusundersøgelse ikke vise; den kan kun vise at *barmfager kvinde* og *belæst mand* er bigrammer efter kriterierne. I det følgende eksempel fra *Bak-2018* viser en gennemlæsning af hele teksten at kvindens barm ikke er relevant for historien. Alligevel omtales hun som *den barmfagre kvinde* gennem hele historien.

For en del år siden havde jeg en retssag, hvor en midaldrende barmfager kvinde blev dømt til at betale ca. 20.000 kr. til en førende restaurant på Fyn. Hendes datter var blevet gift, og hun havde inviteret bryllupsselskabet på en fin middag uden at kunne betale. *Politiken* 2000 (*Bak-2018*)

Selv i en vis forstand biologisk funderede bigrammer kan altså blive forankret psykolingvistisk så at de gentages hvis ikke sprogbrugerne træffer et aktivt valg.

I modsætning til Baker (2014) fandt vi at der i hele perioden ikke bruges markant flere attributive adjektiver ved *mand* end ved *kvinde*. Derimod fandt vi klare forskelle på hvilke emneområder der havde flere unikke naboord til *kvinde* end til *mand*, og omvendt. Inden for kategorierne *Påklædning* og *Køn, seksualitet og familierelationer* var der flere naboord til *kvinde* end til *mand*. Omvendt var der flere naboord til *mand* inden for *Udseende* og især *Personlighed og mental kapacitet*, *Magt, rigdom og erhverv*, *Kriminalitet* og *Superlativer*. Man kunne forestille sig at de relativt få naboord til *kvinde* inden for disse kategorier, skyldtes at *pige* i vid udstrækning bliver brugt om voksne. Det kan måske forklare at der er flere naboord til *mand* end *kvinde* i kategorien *Udseende*; i kategorien er der lige så mange unikke naboord til *kvinde* og *pige* tilsammen som til *mand*, nemlig 24. Men der er ikke særlig mange naboord til *pige* inden for de andre kategorier; faktisk er der klart flere naboord til *dreng* end til *pige* inden for *Personlighed og mental kapacitet*. Individuer der benævnes ved *kvinde*, beskrives altså især med adjektiver inden for områderne påklædning, seksualitet og familierelationer, mens individer der benævnes ved *mand*, især beskrives ved adjektiver inden for kategorierne *Personlighed og mental kapacitet*, *Magt, rigdom og erhverv*, *Kriminalitet* og *Superlativer*.

I en del tilfælde omtales det samme træk ved de to køn systematisk

forskelligt. Kvinder med mere kropsfedt end flertallet omtales ved adjektiverne *buttet*, *frodig* og *barmfager* (DDO: 'med en *stor* og *flot* barm' – vores fremhævnings), mens mænd omtales ved *fedladen* og *trind*. *Buttet* kan siges at være forskønnende, mens *frodig* associerer til kvinders biologi, og *barmfager* fremhæver et attribut ved kvinder som kønsvæsner. Til forskel herfra fokuserer *fedladen* og *trind* kun på fedtet og den runde form hos mænd, og disse adjektiver står i modsætning til naboordene *bredskuldret*, *muskuløs*, *senet* og *sportstrænet* til *mand*. Det eneste naboord til *kvinde* om kropsfylde der ikke handler om rigeligt fedtvæv, er *spinkel*, som beskriver mangel på muskler ud over det manglende fedt. Sammenfattende kan man sige at kvinders store kropsfylde omtales forskønnende eller ved et ord der fremhæver deres attraktivitet, mænds ved negative eller neutrale ord, mens lidt fedtvæv omtales neutralt hos kvinder og overvejende positivt hos mænd.

Alder har også forskelligt sprogligt udtryk hos de to grupper. Individer der benævnes ved *kvinde*, omtales som *modne* (biologi) og ældre (knap så gamle som *gammel*), mens individer der benævnes ved *mand*, betegnes som *gamle* og – med en understregning af at målet er nået – som *fuldvoksne* (DDO: 'som har fuldenst sin vækst og har nået voksenstadiet'). Ved *pige* fremhæves det endnu umodne (*præpubertær*, *purung* og *ung*), mens individer der benævnes ved *dreng*, ses som på vej til det fuldvoksne stadie (*halvvoksen*). Fordelingen af naboord kan tolkes sådan at biologi ses som vigtigt ved bedømmelsen af kvinders og pigers alder, mens (manglende) myndighed og selvstændighed er vigtigt i omtalen af individer der benævnes ved *mand* eller *dreng*.

Med hensyn til graden af påklædthed er der ingen biologisk bestemt forskel på kvinder og mænd, ligesom leksemerne *afklædt*, *halvnøgen*, *letpåkledt*, *topløs* og *nøgen* ikke har selektionsrestriktioner med *kvinde*. Alligevel er de alle med undtagelse af *nøgen* kun naboord til *kvinde*, og NPMI-scoren for *nøgen kvinde* er langt højere (0,44) end for *nøgen mand* (0,31). Den høje frekvens af *nøgen* blandt de karakteriserende adjektiver til *kvinde* kan tænkes at smitte af på det Slobin kalder den retoriske stil – det bliver i så fald selvforstærkende at tale om *nøgen kvinde*. I *Del-2018* er *nøgen* kun naboord til *kvinde*. Det samme misforhold mellem de to køn ses ved *sød* i forhold til *pige* og *dreng*. *Sød* er naboord til begge substantiver, men NPMI-scoren for *sød pige* (0,43)

er højere end for *sød dreng* (0,30). Omvendt har *uartig dreng* (0,42) en højere NPMI-score end *uartig pige* (0,30). Resultaterne peger i retning af faste forestillinger om kvinder, mænd, piger og drenge. Forestillingen om drenge understreges af at *adfærdsvanskelig*, *fræk* og *slem* kun er naboord til *dreng* i hele perioden og *fræk* og *slem* også i 2018 alene.

Naboordene til *kvinde* og *pige* beskriver i højere grad kvinder og piger som ofre for kriminalitet og for sygdom end mænd og drenge, men denne skævhed modsvarer næppe af de faktiske forhold. Her er det imidlertid igen relevant at huske på metoden til beregning af NPMI-scorer. Eftersom målordet *mand* forekommer i så mange andre kontekster, har adjektiver som beskriver mænd som ofre for kriminalitet eller sygdom, sværere ved at nå en tilstrækkelig NPMI-score. Skævheden bliver først udlignet når substantiverne *kvinde* og *pige* bruges oftere og i andre kontekster.

Individer der benævnes ved *mand*, karakteriseres i højere grad end individer der benævnes ved *kvinde*, ved munterhed, intelligens, rigdom, magt og moralsk stillingtagen og ved egenskaber der karakteriserer aktivitet, men også ved ensomhed (*ensom*) og ynkkelighed (*stakkels*). Høj præstation i skole- og uddannelsessystemet af individer der benævnes ved *pige*, ses som noget potentielt skadeligt (*12-tals*). Scheuer (2017) fandt at der både i 1995 og 2000 indgår langt flere substantiver efter *hans* end efter *hendes* inden for det område han kalder ”magt og ånd” (fx *værker*, *opfattelse*, *parti* i 1995 og *mening*, *parti*, *karriere* i 2000). I de britiske korpusser i Bakers (2014) og Pearces (2008) undersøgelser blev mænd også i højere grad end kvinder beskrevet som magtfulde, fysisk stærke og intelligente.

Det største skift vi kan registrere fra hele perioden til kun 2018, er brugen af adjektiver der karakteriserer individer der benævnes ved *mand*, som seksuelle væsner. I hele perioden er de eneste naboord til *mand* der handler om seksualitet, *kønsskifteopereret* og *heteroseksuel*, mens naboordene til *kvinde* er *lesbisk*, *heteroseksuel*, *sensuel*, *sexet*, *sexgal*, *transkønnet* og *transseksuel*; hertil kommer den kontrollerede seksualitet med *dydig* og *ærbær* som naboord til *kvinde*. Det billede er helt ændret i 2018, hvor naboordene til *mand* i denne kategori er *heteroseksuel*, *homoseksuel*, *liderlig*, *uimodståelig* og *sexet*, mens *sexet* er det eneste naboord til *kvinde* med tilstrækkelig høj frekvens der handler om køn

eller seksualitet. Dette skifte viderefører den udvikling Scheuer (2017) fandt, nemlig at der kom flere kropsord efter *hans* i 2000 sammenlignet med 1995, fx *ansigt, hånd, krop* og *hoved*.

Et andet tegn på et skift fra hele perioden til 2018 er at *fraskilt* er naboord til både *kvinde* og *mand* i 2018, hvor det i hele perioden kun var naboord til *kvinde*. Ændringerne i naboord er muligvis et udtryk for et nyt syn på mænds status i relation til familie og seksualitet (jf. diskussioner i nyere tid om barsel til mænd). Hvor *glad* og *morsom* var naboord til *mand* i hele perioden, er *forbitret* og ikke *glad* og *morsom* naboord i 2018. Mænd har tilsyneladende bevaret deres magt og rigdom i 2018; i hvert fald karakteriserer en række naboord til *mand* rigdom og magt i 2018. Naboordet *placeret* til *kvinde* antyder dog at kvinders relative position er blevet mere væsentlig i 2018. Men det andet naboord til *kvinde* i denne kategori i 2018 er *undertrykt*.

En vigtig pointe ved den metode vi har brugt i kollokationsundersøgelsen, er at øget omtale af individer der benævnes ved *kvinde* eller *pige*, er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig forudsætning for at forankret sprogbrug brydes op. En yderligere forudsætning er at skribenterne begynder at bruge attributiver inden for alle emneområder til karakteristik af mennesker af begge køn.

Fremtidige undersøgelser kunne udbygge de undersøgelser vi har fremlagt her, fx med analyse af perifrastiske superlativer, dvs. trigrammer af *mest/mindst* + [adjektiv] + *kvinde/mand/pig/dreng*, en undersøgelse af sociolingvistisk variation i brugen af *pige* om voksne og kvalitative undersøgelser af relevansen af de attributiver der bruges med *kvinde*, *mand*, *pige* og *dreng* i forhold til teksternes emne. Men en fordel ved at gentage den kollokationsundersøgelse vi har lavet her, med nye avis-korpusser om fx ti år ville være en bedre mulighed for sammenligning.

TAK

Artiklen bygger på Ida Flörkes kandidatspeciale i lingvistik ved Københavns Universitet med Elisabeth Engberg-Pedersen som vejleder. Vi vil gerne takke Det Danske Sprog- og Litteraturselskab for at give Ida adgang til det ellers ikke offentligt tilgængelige korpus *Bak-2018*. Vi vil desuden gerne takke Nicolai Hartvig Sørensen for hjælp med

udregning af NPMI-scorerne for bigrammer, Jørg Asmussen for at sikre at oplysningerne om korpusserne under Det Danske Sprog- og Litteraturselskab er korrekte, og Sanni Nimb for løbende opbakning. Endelig skylder vi de to redaktører Michael Nguyen og Jacob Thøgersen og en anonym fagfællebedømmer stor tak for meget grundige kommentarer og forslag til videre analyser. Alle resterende mangler og fejl er alene vores ansvar. Man kan få Idas speciale ved at kontakte hende på mail.

Ida Flörke, assisterende redaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
floerkeida@gmail.com

Elisabeth Engberg-Pedersen, professor
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
eep@hum.ku.dk

ORDBØGER

DDO (Den Danske Ordbog). <https://ordnet.dk/ddo/forside> (tilgået 26. oktober 2021).
Merriam-Webster: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/boy> (tilgået 20. oktober 2021).
ODS (Ordbog over det Danske Sprog). <https://ordnet.dk/ods/forside> (tilgået 26. oktober 2021).

LITTERATUR

- Asmussen, J. 2006. At måle og veje korpusser: Et aspekt af arbejdet bag de store almensproglige korpusser for dansk. A. Brasch (red.), *Sprogteknologi i dansk perspektiv: En samling artikler om sprogforskning og automatisk sprogbehandling*, 157–177. København: C.A. Reitzel.
- Baker, P. 2014. *Using corpora to analyze gender*. London: Bloomsbury Publishing.
- Bebout, L. 1984. Asymmetries in male-female word pairs. *American Speech* 59(1). 13–30. DOI: 10.2307/454991.
- Bebout, L. 1995. Asymmetries in male/female word pairs: A decade of change. *American Speech* 70(2). 163–185. DOI: 10.2307/455814.

- Bouma, G. 2009. Normalized (pointwise) mutual information in collocation extraction. C. Chiarcos, R. Eckart de Castilho & M. Stede (red.), *From form to meaning: Processing texts automatically* (Proceedings of the Biennial GSCL Conference 2009), 31–40. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- CoREST 2021. <https://korpus.dsl.dk/corest/index.html> (tilgået 26. oktober).
- Croft, W. & D.A. Cruse. 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 2021. *KorpusDK*. <https://ordnet.dk> (tilgået 26. oktober 2021).
- DGCSS. 2021. *LANCHART-korpusset*. Sprogforandringscentret LANCHART, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet. <https://dgcss.hum.ku.dk> (tilgået 26. oktober 2021).
- Fillmore, C.J. 1982. Frame semantics. The Linguistic Society of Korea (red.), *Linguistics in the morning calm: Selected papers from SICOL-1981*, 111–137. Seoul: Hanshin Publishing Company.
- Gensim. <https://radimrehurek.com/gensim/models/phrases.html> (tilgået 26. oktober 2021).
- Hansen, K.R. & J.N. Blom. 2017. 12-talspigerne i medierne: Rammesætning og stereotypificering af højtpræsterende piger og kvinder i det danske uddannelsessystem. *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research* 63. 102–129. <https://tidsskrift.dk/mediekultur/article/view/26451/146875?acceptCookies=1> (tilgået 26. oktober 2021).
- Harder, P. 2006. Dansk Funktionel Lingvistik. *NyS. – Nydanske Sprogstudier* 34–35. 92–130. DOI: 10.7146/nys.v34i34-35.13459.
- Hendricks, V. & S. Marker. 2019. Må man sige hvid, trans, brun, broget eller pige om en voksen kvinde? *Berlingske* 20. august 2019. <https://www.berlingske.dk/kommentarer/maa-man-sige-hvid-trans-brun-broget-eller-pige-om-en-voksen-kvinde> (tilgået 26. oktober 2021).
- Holmes, J. & R. Sigley. 2001. What's a word like *girl* doing in a place like this? Occupational labels, sexist usages and corpus research. *Language and Computers* 36. 247–263. DOI: 10.1163/9789004334113_017.
- Jacobsen, L. 1912. *Kvinde og Mand: En Sprogstudie fra dansk Middelalder*. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Jensen, E.S. 2001. Om subjektivitet som motivation for sproglig forandring. P. Jarvad, F. Gregersen, L. Heltoft, J. Lund & O. Togeby (red.), *Sproglige åbninger: E som Erik, H som Hansen. Festskrift til Erik Hansen, 18. september 2001*, 194–204. København: Hans Reitzels Forlag.

- Jørgensen, J.B. 2013. TV: Her bliver gigantisk, barmfager kvinde påkørt bagfra. *Ekstra Bladet*. <https://ekstrabladet.dk/Haandvaerkeren/article4566475.ece> (tilgået 26. oktober 2021).
- Kerrn-Jespersen, R. 2016. Hvor mange køn findes der? Videnskab.dk. <https://videnskab.dk/krop-sundhed/hvor-mange-koen-findes-der> (tilgået 27. oktober 2021).
- Pearce, M. 2008. Investigating the collocational behaviour of MAN and WOMAN in the BNC using Sketch Engine1. *Corpora* 3(1). 1– 29. DOI: 10.3366/E174950320800004X.
- Rådet for Sikker Trafik. 2016. Ni ud af ti spritbilister er mænd. <https://www.sikkertrafik.dk/presse/pressemeddelelser/ni-ud-af-ti-spritbilister-er-maend> (tilgået 26. oktober 2021).
- Scheuer, J. 1995. Hans hustru og hendes bryster. M. Kunøe & E.V. Larsen (red.), 5. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, MUDS 5*, 246–265. Aarhus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet. https://projekter.au.dk/fileadmin/projekter/Muds.dk/rapporter/MUDS_5.pdf (tilgået 26. oktober 2021).
- Scheuer, J. 2017. Hans mening om hendes krop: Portrætter af to køn i danske tekst-korpusser. I.S. Hansen, T.T. Hougaard & K.T. Petersen (red.), 16. *Møde om Udforskning af Dansk Sprog, MUDS 16*, 343–366. Aarhus: Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet. https://projekter.au.dk/fileadmin/projekter/Muds.dk/rapporter/MUDS_16.pdf (tilgået 26. oktober 2021).
- Sigley, R. & J. Holmes. 2002. Looking at girls in corpora of English. *Journal of English Linguistics* 30(2). 138–157. DOI: 10.1177/007242030002004.
- Slobin, D.I. 1996. From “thought” and ”language” to “thinking for speaking”. J.J. Gumperz & S.C. Levinson (red.), *Rethinking linguistic relativity*, 70–96. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tremblay, A. 2012. Empirical evidence for an inflationist lexicon. *Yearbook of Phraseology* 3. 109–126. DOI: 10.1515/phras-2012-0006.

Analyse af krævende syntaks i danskfagets tekster

MARTIN HAUERBERG OLSEN OG MAD S POULSEN

ABSTRACT

Formålet med artiklen er at give overblik over omfanget af syntaks, der kan være krævende at forstå, i en stikprøve af danskfagets undervisningstekster. Artiklen opsummerer tre grunde til, at en sætnings syntaks, dvs. sætningsbygning, kan være krævende: *uvante (ikke-kanoniske) konstruktioner, kompleksitet og økonomisering med sproglige signaler*. Undersøgelsen af undervisningsteksterne viser, at samtlige krævende syntakselementer optræder i tekster fra indskolingen til udskolingen. Selv yngre elever kan møde krævende syntaks i danskfagets tekster og ofte i omtrent samme omfang som ældre elever. Det er imidlertid en væsentlig pointe, at selvom en sætning indeholder krævende syntaks, så behøver den ikke nødvendigvis at være svær at forstå i praksis. Uvante (dvs. ikke-kanoniske) sætningskonstruktioner som passiver, OVS-sætninger og objektrelativer bruges ofte i psykologvistiske undersøgelser, hvor de har vist sig at volde både børn og voksne vanskeligheder, når forståelsen ikke er støttet af baggrundsviden. Denne undersøgelse fandt, at uvante konstruktioner som oftest er støttet af baggrundsviden i undervisningsteksterne – i modsætning til i psykologvistiske forsøg – således at fortolkningen ikke afhænger af syntaksen alene. Manglende kendskab til netop sådanne konstruktioner er derfor nok kun i begrænset omfang årsag til forståelsesvanskeligheder ved danskfagets tekster.

EMNEORD: læseforståelse, syntaktisk kompleksitet, læsbarhed, danskfagets tekster

1 INDLEDNING

Når man skal læse og forstå en tekst, kan en række sproglige forhold i teksten udfordre. Det er fx en udfordring for forståelsen, hvis der er ord, man ikke kender, eller hvis teksten forudsætter baggrundsviden, som man ikke har. Teksten kan også kræve, at læseren selv læser mellem linjerne. Men sætningernes syntaks kan også stille krav til læseren. Lange sætninger kan fx stille krav til, at læseren forholder mange ordbe-

tydninger til hinanden på samme tid. Inde i sætninger giver ordrækkefølge og bøjning (morfosyntaks) signaler om, hvordan ordbetydningerne skal relateres til hinanden. Men nogle sætningsstrukturer kan være sværere at forstå end andre. Passivsætninger kan fx nogle gange volde både børn og voksne vanskeligheder i den forstand, at de er længere tid om at læse dem og mere tilbøjelige til at misforstå dem (Ferreira 2003, Grandjean & Poulsen 2017).

Formålet med denne artikel er at give et overblik over omfanget af krævende syntaks i danskfagets undervisningstekster i grundskolen. Således afgrænser og eksemplificerer artiklen forskellige typer af krævende syntaks og undersøger udbredelsen i et udvalg af danstekster.

1.1 Krævende syntaks

Nogle sætningsbygninger kan være mere krævende for læseren at forstå end andre. Det kan der være flere forskellige grunde til. Fx er det oplagt, at antallet og *omfanget* af syntaktiske enheder (ord og syntagmer), der skal relateres til hinanden, kan betyde noget for, hvor vanskelig sætningen er at forstå, fx:

- (1) Det blev læst op en Søndag efter Gudstjenesten, af Sognefogdens Søn, ved Stævningsstenen uden for Kirken: at Frøken Irene Holm, Danserinde fra det kongelige Theater, den første November i Kroen vilde aabne sine Kursus i Holdning, Dans og Bevægelser, saa vel for Børn som for Viderekomne, Damer og Herrer, saafremt et tilstrækkeligt antal Deltagere tegnedes. (Bang 2006: 576)

Ideen er bredt accepteret i skolepraksis, bl.a. ved at mange begynderlæsebøger forsynes med oplysning om lix-niveau (fx www.frilaesning.dk og www.bog-ide.dk), som afhænger af antallet af ord pr. periode og andelen af ord længere end seks bogstaver (Björnsson 1971).

Omfanget kan også blive mere krævende, hvis der optræder ledsætninger på bestemte pladser i sætningen. Hvis en ledsætning fx optræder i sætningens forfelt, kan det udfordre læseren (Arnbak & Gandil 2010, Jacobsen & Skyum-Nielsen 2007). Det samme gælder ledsætninger indskudt mellem en nominalkerne og et verbal, fx:

- (2) Mordhorst, *som under afsyngelsen af sangen var gruppeleder, og som gav den ansatte en undskyldning*, mener, det var helt legitimt (Winther 2018; vores fremhævning).

Ledsætningsinds kud af denne type har i særlig grad potentiale til at sætte læserens syntaksforarbejdning under pres (Dalby et al. 1989, Scott & Balthazar 2010).

Andre sætninger kan være krævende, fordi strukturen er *uvant* (dvs. ikke-kanonisk). Ordrækkefølgen i en sammenhængende sætning skulle gerne støtte læseren i at relatere de enkelte ordbetydninger til hinanden i en passende mental model, uden at læseren skal gætte sig til det hele. Sætning (3) har således en *vant* (kanonisk) struktur, hvor ordrækkefølgen, aktivformen og kasusmarkeringen af objektet ('hende') samstemmende signalerer, at det er Jonas, der puffer. Selvom både subjekt og objekt kan placeres i forfeltet, så ser man oftest, at subjektet er placeret før objektet (Thomsen & Kristensen 2014), og at subjektet har den semantiske rolle agens og ikke patiens.

- (3) Jonas puffede hende.

Det er veletableret, at læsere indfører hvert nyt ord i sætningen i en *løbende* opdateret tolkning af sætningens betydning på baggrund af blandt andet syntakssignaler i stedet for at vente, til hele sætningen er færdig (Just & Carpenter 1980, Kizach et al. 2013). Således aflastes behovet for at holde en masse løsrevne ordbetydninger i hukommelsen, indtil sætningen er læst til ende. Syntaks kan med andre ord bidrage til at aflaste læserens hukommelse. Aflastningseffekten afhænger naturligvis af, om læseren i tilstrækkeligt omfang har tilegnet sig den tavse viden om de relevante syntaktiske konventioner til at kunne bruge dem automatisk og effektivt i en læsesituation. Det kan ikke altid tages for givet. En række psykolingvistiske studier viser, at uvante sætningskonstruktioner forstås langsommere og er forbundet med flere fejlfortolkninger end vante (Ferreira 2003, Grandjean & Poulsen 2017, Thomsen & Kristensen 2014, Thomsen & Poulsen 2015, Wells et al. 2009). Det er blandt andet tilfældet i passivkonstruktioner, hvor subjektet mod vanen er patiens (4). I OVS-sætninger signalerer subjektet i henhold til

vanen agens, men er placeret efter objektet (5), og i objektrelativsætninger står objektet/patiens for ledsætningsverbet inden subjektet (6).

- (4) Hun blev puffet af Jonas.
- (5) Hende puffede Jonas.
- (6) Drengen så pigen, som Jonas puffede.

Endelig argumenterer vi for, at det er muligt, at sproglig 'økonomisering' (hvor der spares på ordene eller sætningerne) kan blive krævende, fx ved ellipser (7), fordi syntaksen *undersignalerer*, hvordan sætningsbetydningen skal etableres.

- (7) Uden på vores hus i landsbyen kan man ikke se, at min far er den rigeste - *kun indeni*, for vi har de fineste tæpper. (Branner 1964: 71; vores fremhævning)

Læseren skal i højere grad selv kæde betydningselementerne sammen ved at knytte tekstbånd til omkringstående sætninger og integrere kontekstuel viden.

Nominaliseringer af typen verbalsubstantiv udgør også en form for sproglig økonomisering ved at udtrykke verbalhandlinger (8) i en substantiveret form (9) med en eller flere af de semantiske roller implicit. Nominaliseringer er et vigtigt redskab i fagtekster, men fremhæves også som udfordrende i gennemgange af særlige karaktertræk, som kan volde elever vanskeligheder (Fang 2012, Snow 2010, Uccelli et al. 2015).

- (8) Jonas så skovarbejderen fælde træet.
- (9) Jonas så træfældningen.

Med ovenstående sammenfatter vi krævende syntaks som: uvante, det vil sige ikke-kanoniske, sætningskonstruktioner, kompleks sætningsbygning samt sproglig økonomisering, der indebærer syntaktisk undersignalering.

1.2 Udgør uvante sætningskonstruktioner et problem i praksis?

Det er ikke givet, at uvante sætningskonstruktioner volder problemer i praksis, selvom de fx gør det i psykolingvistiske test, der ofte er lavet under betingelser, hvor læseren er fuldkommen afhængig af den syntaktiske information for at forstå budskabet. I rigtige tekster er der ofte betydelig redundans, således at forståelsen bliver støttet af konteksten eller læserens baggrundsviden. I konkrete sætninger kan den syntaktiske information være nærmest overflødig:

- (10) Huset er tegnet og bygget af arkitekten Antonio Gaudí, der levede 1852-1926. (May & Arne-Hansen 2009: 100)

Vores baggrundsviden etablerer en forventning om, at det er arkitekter, der tegner og bygger huse, ikke omvendt. Her behøver vi ikke effektiv forarbejdning af de syntaktiske signaler for at etablere den rigtige forståelse. Sådanne sætninger kaldes *semantisk irreversibel*, fordi man ikke kan bytte rundt på de semantiske roller (fx med huset som agens), uden at det strider mod ens viden om verden. I en *semantisk reversibel* sætning kan rollerne byttes rundt, uden at det strider mod ens viden om verden, fx *Drengen puffede pigen*. Undersøgelser har da også vist, at man har lettere ved at forstå semantisk irreversibel end reversibel sætninger (Ferreira 2003, Slobin 1966), sandsynligvis fordi vores sætningsforståelsesproces i vid udstrækning også påvirkes af vores indholdsforventninger, ikke kun de syntaktiske detaljer (Karimi & Ferreira 2016). Danske undersøgelser tyder da også på, at semantisk irreversibel sætninger i tekster generelt ikke volder store vanskeligheder for voksne (Balling 2013, Ingemansson & Jensen 2015; se Grandjean & Poulsen 2017 for diskussion).

Både danske og internationale undersøgelser har imidlertid vist, at der er en relativt stærk korrelation mellem, hvor godt skolebørn i test forstår semantisk reversibel sætninger, og hvor godt de forstår tekster i det hele taget (Soerensen Duncan et al. under udgivelse, Grandjean & Poulsen 2017, Language and Reading Research Consortium & Logan 2017, Silva & Cain 2015). Nogle undersøgelser tyder ydermere på, at det især er forståelsen af uvante konstruktioner, som korrelerer med forståelsen af tekster (Poulsen & Gravgaard 2017, Poulsen et al. under

udgivelse). Det rejser den mulighed, at manglende færdighed i at forstå bl.a. netop de uvante konstruktioner er årsagen til visse elevers udfordrede læseforståelse. Det kunne give anledning til opprioritering af undervisning specifikt i disse konstruktioner. En anden mulig forklaring er imidlertid, at de uvante konstruktioner blot er gode til at afdække svagheder i elevers evne til at udnytte syntaktiske informationer generelt (se diskussion i Grandjean & Poulsen 2017). I så fald vil det nok være nødvendigt at sætte bredere ind i undervisning i sætningsbygning og -forståelse. Korrelationsundersøgelser giver imidlertid ikke evidens for, hvad der er årsag til sammenhængen, og derfor er de praktiske implikationer ikke klare.

For at vurdere den praktiske betydning af kendskabet til ikke-kanoniske konstruktioner som fx passiver kan det være nyttigt at vide, hvor tit elever konfronteres med dem i deres læremidler, og hvor tit disse sætninger er reversible, således at forståelsen af sætningsbetydningen er afhængig af, at man bruger de syntaktiske signaler.

1.3 Undersøgelse af teksters syntakskompleksitet

Der er lavet en række undersøgelser af læremidlers sproglige kompleksitet, typisk med det overordnede formål at vurdere, hvilke tekster der passer til hvilke klassetrin eller individuelle elever. Undersøgelserne indeholder mål for syntaktisk kompleksitet, der er lette at opgøre automatisk, typisk helsætningslængde eller antallet af over- og underordnede sætninger pr. helsætning (Cunningham et. al. 2005, Hatcher 2000, Sheehan et al. 2010). Alt andet lige vil generelle og letberegnelige mål være at foretrække, hvis formålet alene er at estimere en teksts læsbarhed. Hatcher (2000) fandt, at antal ord i længste sætning forklarede 46 % ($r = 0,68$) af variationen i ekspertvurderinger af tekstmæssig sværhedsgrad. (JT fandt sammenblandingen af "r" og "variationen" ($=r^2$) potentielt forvirrende) Når andre letberegnelige indikatorer såsom antal lange ord og boglængde blev inddraget, kunne 83 % af variationen i bøgernes sværhedsgrad forklares (se også Cunningham et al. 2005). Der er således begrænset variation i bøgernes sværhedsgrad tilbage at forklare med optælling af andre syntakselementer, fx forekomster af passiver, som også er mere arbejdskrævende at registrere. Så det er usikkert, om det i praksis er besværet værd yderligere at inddrage ikke-auto-

matiserbare syntaktiske analyser, hvad angår læsbarhedsindekser. Der mangler imidlertid stadig mere detaljerede analyser af mængder af undervisningstekster med det formål at vurdere, i hvilket omfang elever konfronteres med krævende syntaktiske elementer.

1.4 Opsummering af undersøgelsens formål

Den følgende undersøgelses formål var at identificere og opgøre udbredelsen af en række krævende syntaktiske elementer i en stikprøve af danskfagets tekster rettet mod ind-, mellem- og udskoling. Ud over uvante konstruktioner opgjorde vi en række relevante syntaktiske karakteristika, som er nævnt i litteraturen om sproglig tilgængelighed, og som i vores analyse blev grupperet inden for kategorierne kompleksitet og sproglig økonomisering.

Som nævnt er visse uvante konstruktioner, fx passiver, OVS-strukturer og relativsætninger, hvor relativet har anden funktion end subjekt, ofte brugt i psykologiske undersøgelser, hvor de har vist sig at volde vanskeligheder, men nok kun hvis sætningsbetydningen ikke kan regnes ud ud fra viden om verden (semantisk reversible sætninger). Derfor havde undersøgelsen også til formål at opgøre, hvor stor en andel af disse konstruktioner der var reversible, for at vurdere, hvor godt materialerne i de psykologiske forsøg afspejler elevers tekstlige hverdag.

2 METODE

2.1 Tekstmateriale

Vi udvalgte i første omgang uddrag af lærebøger, som er forfattet eller redigeret med tanke på bestemte klassetrin: 3. klasse (indskoling), 5. klasse (mellemtrin) og 8. og 9. klasse (udskoling). Dertil udvalgte vi uddrag af digitale læremidler fra Gyldendals fagportaler til dansk i 3. til 6. klasse og dansk i 7. til 9. klasse samt portalerne danskdybden.gyldendal.dk og fagbog.gyldendal.dk, der begge indeholder udskolingsrettede læremidler. Lærebøgerne og de digitale læremidler (som vi i det følgende refererer samlet til som *lærebøger*) var alle faglitterære med undtagelse af et enkelt uddrag til 3. klasse (May & Arne-Hansen 2007), hvori der indgår en kort fortælling (græsk myte genfortalt af forfatterne).

Dernæst udvalgte vi fag- og skønlitterære omverdentekster, dvs. tek-

ster der ikke som lærebøgerne er forfattet til grundskolens danskfag, men findes i elevernes omverden, fx litteratur og avisartikler, og kan inddrages som læsestof i faget. Vi udvalgte både hele tekster (fx avisartikler) og tekstuddrag (af fx romaner), som vi vurderede til at matche de afgrænsede klassetrin, enten med afsæt i forlagets målgruppespecifisering (fx 'ungdomsroman' eller 'Kanon i folkeskolen. Dansk. 1.-3. klasse') eller ud fra en vurdering af tekstindholdet og vores kendskab til skolepraksis, fx at man i udskolingens danskundervisning også læser avisartikler med tematisk relevans for forskelligt emnearbejde. Der kan imidlertid ligge forskellige pædagogiske overvejelser til grund for, hvilke omverdentekster dansklærere vælger til forskellige klassetrin. Forholdsvis svære tekster kan således i praksis indgå på lavere klassetrin, hvis læreren tilrettelægger tekstaktiviteter, der støtter forståelsen. En samlet tekstoversigt kan ses i bilag A.

Tabel 1 giver et overblik over datamaterialet. Første kolonne angiver antallet af tekster og perioder for alle tekster på tværs af teksttyper og klassetrin. De følgende kolonner opdeler opsummeringen på teksttyper og klassetrin. Overskrifter er ikke inkluderet i analyserne.

TABEL 1. OVERSIGT OVER TEKSTMATERIALE

	Alle	Lærebøger			Omverdentekster		
		Indskoling	Mellemtrin	Udskoling	Indskoling	Mellemtrin	Udskoling
Antal tekster	23	4	4	5	3	3	4
Antal perioder	1636	285	279	332	148	219	373

2.2 Analyseelementer og fremgangsmåde

Hver tekst blev inddelt i perioder (dvs. en enhed, der består af en eller flere sætninger eller sætningslignende konstruktioner, og som afsluttes af punktum eller andet tungt pausetegn som udråbs-, spørgsmålstegn og semikolon), og hver periode blev mærket for tilstedeværelsen af de udvalgte analyseelementer. Tabel 2 giver en oversigt over disse elementer. De enkelte analyseelementer defineres nærmere i detailgennemgangen af resultaterne for de enkelte kategorier i de respektive underafsnit til afsnit 3 nedenfor. Valget af analyseelementer tog afsæt i litteraturen om syntaktisk tilgængelighed og syntaksforståelse nævnt ovenfor i afsnittene om krævende syntaks og undersøgelse af teksters syntaktiske

kompleksitet. Analyseelementerne fordelte vi i kategorierne *uvante konstruktioner*, *kompleksitet* og *sproglig økonomisering*, som vi har rede-gjort for i de indledende afsnit.

TABEL 2. OVERSIGT OVER ANALYSEELEMENTER

Uvante konstruktioner	Kompleksitet	Sproglig økonomisering
• Passivkonstruktioner • OVS-strukturer, hvor objektet står i sætnin-gens forfelt • Relativsætninger hvor det relative element ('som' eller udeladt/Ø) har anden funktion end subjekt, fx objekt, subjektsprædikativ eller styrelse i en præpositi-onsforbindelse	• Gennemsnitlig periodelængde • Gennemsnitligt antal neksi per periode • Sætningsforvægt, dvs. når der står et eller flere lange led før sætnin-gens hovedverbum • Opadgående sætninger, dvs. med bevægelse opad i sætningsgrad • Tunge led med ind-skudt ledsætning	• Genbrug: ○ Flere verbaler eller elliptiske sætninger deler samme subjekt ○ Flere sideordnede sætningsled • Sætningsemner, dvs. sætningslignende kon-struktioner som enten mangler subjekt eller finit verbum • Verbalsubstantiver

3 ANALYSE OG RESULTATER

Tabel 3 viser den gennemsnitlige periodelængde, det gennemsnitlige antal neksusforhold i perioderne og procentandelen af perioder med mindst en af de øvrige analyseelementer. I første talkolonne findes en opgørelse på tværs af alle tekster. Til højre er opgørelserne opdelt i teksttype og klassetrin. Fx indeholder 18 % af alle perioder i materia-lerne opadgående sætninger (se afsnit 3.7 nedenfor). I lærebogstekster-ne til indskolingen indeholder 12 % opadgående sætninger mod 21 % i udskolings omverdentekster.

TABEL 3. FOREKOMST AF ANALYSEELEMENTER I TEKSTMATERIALE

Analysekategori	Alle	Lærebog				Omverden			
		Lære- bog total	Ind- skoling	Mellem- trin	Ud- skoling	Om- verden total	Indsko- ling	Mellem- trin	Udskoling
Uvante konstruktioner									
Passiver	6 %	6 %	7 %	4 %	6 %	5 %	3 %	5 %	7 %
OVS	8 %	6 %	6 %	8 %	3 %	10 %	7 %	16 %	8 %
Relativsætninger med ikke-subjekt	7 %	9 %	5 %	7 %	15 %	4 %	3 %	5 %	5 %
Kompleksitet									
Periodelængde	13,72	13,2	11,72	11,35	16,02	14,36	14,95	15,1	13,7
Neksi pr. periode	2,25	2,19	1,99	1,96	2,55	2,33	2,24	2,62	2,2
Forvægt	9 %	5 %	5 %	5 %	6 %	13 %	9 %	16 %	13 %
Opadgående sætninger	18 %	13 %	12 %	10 %	16 %	24 %	19 %	32 %	21 %
Tunge led med indskud	2 %	1 %	1 %	1 %	2 %	2 %	1 %	0 %	3 %
Økonomisering									
Genbrug	16 %	13 %	10 %	10 %	19 %	18 %	22 %	19 %	17 %
Sætningsemner	4 %	3 %	1 %	6 %	2 %	6 %	1 %	6 %	8 %
Verbal-substantiver	14 %	20 %	12 %	18 %	27 %	7 %	1 %	6 %	10 %

Procenterne angiver andelen af perioder, der indeholder syntakselementet. Af tabellen fremgår det, at alle de krævende elementer findes på tværs af klassetrin. Derudover er det overordnede billede, at forekomsten af nogle former for krævende syntaks stiger op gennem skoletiden. Udviklingen er dog kun markant i få tilfælde, fx ved verbalsubstantiver, hvor andelen af perioder med sådanne stiger fra 12 % i indskolingens lærebogstekster til 27 % i udskoling, og fra 1 % til 10 % i omverdentekster. Man skal være varsom med at lægge for meget i enkelttal for bestemte klassetrin, da hvert trin kun er repræsenteret af et begrænset antal tekster. Så vidt vi ved, findes der heller ikke undersøgelser eller skalaer med etablerede tærskelværdier for krævende syntaks at holde resultaterne op imod, og derfor bliver analysen overvejende deskriptiv.

3.1 *Passivkonstruktioner*

Der findes som nævnt en del undersøgelser, der viser, at passiver kan give forståelsesvanskeligheder, i hvert fald hvis de er semantisk reversible (Ferreira 2003, Grandjean & Poulsen 2017, Street & Dabrowska 2010, Slobin 1966). Tabel 3 viser, at 6 % af perioderne indeholdt passivsætninger. Elever møder således passivkonstruktioner i et vist omfang. Yderligere analyser viste, at kun 12,5 % af passiverne udtrykte agens (eller hvilken rolle der ellers udtrykkes af subjekt i aktiv). Passiverne lod således i teksterne primært til at blive brugt til at udelade en overflødig agentrolle. Agens kan være overflødig, fordi den fremgår af konteksten:

- (11) Når redderen giver tegn til hjælperen på land, trækkes redderen og den forulykkede ind i et roligt tempo. (Jørgensen 2006: 9)

Eller fordi agens er uvigtig:

- (12) Det gamle plejehjem blev kaldt ”kassen” [...]. (Haller 2011: 13)

Nærmere analyser viste, at 19 % af passiverne var semantisk reversible. Sætningerne blev regnet for reversible, hvis subjektet var mulig agens, og hvis evt. agens i passiven kunne være patiens. Muligheden blev vurderet ud fra generel viden om verden, ikke ud fra en detaljeret forståelse af den specifikke kontekst. I (11) er redderen og den forulykkede begge *mulige* agensroller for en trække-handling. Reversibilitet er dog meget vanskeligt at bedømme entydigt, da det er svært at afgøre, hvad læsere med forskellig baggrundsviden kan basere sandsynlighedsvurderinger på. Så tallet skal tages med forbehold. En avanceret læser med god baggrundsviden og indlevende forståelse af den læste tekst vil muligvis opleve færre sætninger som semantisk reversible.

For langt de fleste passiver er der således andre ledetråde end syntaktiske signaler til at støtte fortolkningen af de semantiske roller (13).

- (13) Sønnen forledes af spænding og fart til at stige højere og højere mod himlen. (May & Arne-Hansen 2007: 137)

Sætningen har en passivkonstruktion, der syntaktisk etablerer *spænding og fart* som det, der forleder det grammatiske subjekt *sønnen*. Men også her kan viden om verden støtte den rette forståelse: Det er mere oplagt, at det er *spænding og fart*, der forleder *sønnen* end omvendt, så læseren er ikke nødvendigvis afhængig af at kunne afkode den syntaktiske information i sætningen. Det aktuelle eksempel kræver imidlertid, at man har en god forståelse af verbet *forlede*. Det gælder formentlig for en mere avanceret læser. Men det er måske ikke alle elever i 3. klasse, som teksten er tiltænkt, der har tilstrækkeligt ordkendskab til at overflodiggøre syntaksen. En væsentlig pædagogisk pointe er, at sådanne sætninger måske egner sig til nærmere gennemgang i klassen. Den teoretiske pointe er dog stadig, at der ved et flertal af passiver i lærebogsteksterne er information til stede, som gør, at læserne ikke er helt overladt til syntaksen i forståelsen af sætningerne.

3.2 Objekt i sætningens forfelt (OVS)

På dansk forekommer rækkefølgen subjekt-verbal-objekt (SVO) hyppigere end objekt-verbal-subjekt (OVS), særligt i skriftsprog (Thomsen & Kristensen 2014). Læsere kan derfor have en begrundet forventning om, at præverbale nominaler skal tolkes som subjekt, og det kan nødvendiggøre en omtolkning, hvis rækkefølgen er OVS:

- (14) Din selvfremsstilling på nettet kalder vi *din digitale identitet*.
(May & Arne-Hansen 2015: 77, kildens kursivering)

Tabel 3 viser, at 8 % af perioderne indeholdt objekter i forfeltet. Men sætningerne med OVS indeholdt også hv-spørgsmål (15) og forskellige former for (in)direkte tale med efterstillet anførende udtryk (16). Der kan være grunde til at tro, at disse strukturer udgør en mindre udfordring i læserens forarbejdning. Det er standard i hv-spørgsmål, at hv-leddet står i forfeltet, dvs. også hv-objekter, og efterstillede anførende udtryk har næsten karakter af tag-tilføjelse, så det er uklart, om disse forarbejdes som fulde matrixsætninger.

- (15) Hvilke profiler har I på nettet? (May & Arne-Hansen 2015: 78)
(16) "Der er han jo," råbte de. (Bülow-Olsen et al. 2010: 17)

Hv-spørgsmål og (in)direkte tale repræsenterer i hvert fald ikke den type konstruktioner, der volder vanskeligheder i de tidligere nævnte psykolingvistiske test af syntaksforståelse. Frasorteres hv-spørgsmål og (in)direkte tale, var det kun 1,3 % af perioderne i korpusset, der havde OVS-struktur. Ingen af dem var klart semantisk reversible, og mange af dem var korte:

(17) Ordet tekst kender du. (May & Arne-Hansen 2007: 132)

Vi fandt kun ét eksempel på en OVS-struktur, hvor to argumenter måske kunne betragtes som mulig agens for verbet, dvs. at sætningen var semantisk reversibel:

(18) Og sådan en søn og tronfølger kunne kongen af Kreta selvfølgelig ikke have. (May & Arne-Hansen 2007: 135)

Men selv her kan viden om verden støtte, da det nok er mere oplagt, at en bestemt konge kan have tanker om, hvilken slags søn og tronfølger der er passende, end omvendt.

Der var altså ingen klare eksempler på den type semantiske reversible sætninger, som man finder i psykolingvistiske forsøg, men vi kunne se, at eleverne møder OVS-strukturen i et vist omfang.

3.3 Relativsætninger, hvor det relative element har anden funktion end subjekt

Også i relativsætninger kan der være ikke-kanonisk ledrækkefølge, hvor fx objektet kommer før subjektet. Som tidligere nævnt har sådanne sætninger vist sig vanskelige at forarbejde i psykolingvistiske forsøg (Grandjean & Poulsen 2017, Wells et al. 2009). Tabel 3 opgør andelen af relative ledsætninger per periode, hvor det relative element (*som* eller $\emptyset$) havde en anden funktion end subjekt, fx styrelse:

(19) Nogle personer, som du har lyst til at høre mere om. (Dahlberg u.å)

7 % af perioderne indeholdt relativsætninger, hvor det relative element ikke var subjekt. Af de 7 % var 68 % objektrelativsætninger, hvor elementets funktion således var objekt:

- (20) Alligevel udtrykkes der fra ledelsen forståelse for den ekstreme sensitivitet, som den pågældende udviser [...]. (Bentsen & Rex 2019)

En nærmere analyse viste, at ingen af objektrelativsætningerne var klart semantisk reversible.

3.4 Gennemsnitlig periodelængde

Øget længde kan potentielt udfordre læserens forståelse. Jo længere en periode bliver, desto flere tunge sætningsled skal læseren identificere og integrere med hinanden. Vi afgrænsede en periode som en enhed, der består af en eller flere sætninger eller sætningslignende konstruktioner, og som er afsluttet af punktum eller andet tungt pausetegn som ud-råbs-, spørgsmålstegn og semikolon.

Tabel 3 viser, at omverdenteksternes gennemsnitlige periodelængde er forholdsvis ens på tværs af klassetrin (mellem ca. 12 og 16 ord pr. periode). Blandt lærebogsteksterne ses dog en lille tendens til øget periodelængde fra mellemtrinnet til udskolingen. Det kunne understøtte en antagelse om, at lærebøger netop er skrevet til specifikke klassetrin, og at forfattere og redaktører gør sig overvejelser om længde. Dog er det væsentligt at understrege, at elever i 3. klasse ikke forskånes for lange perioder, ligesom der også i tekstuddragene til udskolingen findes eksempler på skrivestil præget af korte perioder.

Selvom periodelængde kan være et mål, der kvalificerer tekstvurderingen, må man i praksis være opmærksom på kvalitative forskelle. Det er ikke ligegyldigt, hvad periodelængden skyldes. Fx må lange perioder formodes lettere at forstå, når længden primært er betinget af sideordning (21) frem for underordning (22):

- (21) Han kiggede på vattet, afgjorde, at det ikke var godt at spise, løb hele vejen rundt om bordet, satte sig på bagbenene og ordnede pelsen, kløede sig og sprang op på den lille drengs skulder.
(Kipling 2015: 126)

- (22) "Personligt tog jeg en samtale med hende, hvor jeg bakkede hende op og roste hende for det mod, hun viste ved som postdoc at reagere i en forsamling med professorer og andre, der var højere i hierarkiet," siger Mads Mordhorst, som oplyser, at den person, der var ansvarlig for sangvalget, endvidere var i samtale med underviseren. (Winther 2018)

3.5 Gennemsnitligt antal neksi per periode

En periode kan blive udfordrende, hvis den formidler mange meninger indlejret i eller sidestillet med hinanden. Vi operationaliserede denne idé ved at opgøre det gennemsnitlige antal neksi pr. periode. Neksus dækker over alle fuldstændige og reducerede neksusrelationer, som læseren skal identificere inden for en periodegrænse. Vi medtog således helsætnings-, ledsætnings- og infinitivneksus og elliptiske konstruktioner med reduceret neksus (subjekt eller verbal udeladt). Desuden medregnede vi infinitivkonstruktioner i analysen, idet vi betragter sådanne konstruktioner som en form for reducerede ledsætninger med implicit neksusrelation:

- (23) I dette forløb *skal du lære at argumentere og deltage* i en mundtlig debat. (Fougst, Lorentzen & Taagehøj 2017: 134; vores fremhævning af i alt tre neksi, herunder to infinitivkonstruktioner med implicit neksusrelation)
- (24) *Du kan vurdere*, hvordan *det går* med at *skimme* og *nærlæse*, og om *du er* i god læsetræning, eller om *du* måske *kunne gå* i træningslejr. (Schultz u.å; vores fremhævning af i alt seks neksi, herunder to infinitivkonstruktioner med implicit neksusrelation)

Tabel 3 viser ikke nogen markant gennemsnitsforskel mellem læremiddeltekster til forskellige klassetrin. Der ses kun en lettere stigning fra de indskolings- og mellemtrinrettede læremiddeltekster (hhv. 1,99 og 1,96 neksus pr. periode) til udskolingens læremiddeltekster (2,55). Omverdenteksterne adskiller sig heller ikke væsentligt på tværs af klassetrin.

Idet der ikke kan noteres nogen markant stigning i gennemsnitlig neksuslængde op gennem klassetrinnes tekster, er det som ved ana-

lyseelementet periodelængde værd at bemærke, at eleverne ret tidligt i skoleforløbet kan komme ud for at læse tekster med nogenlunde samme gennemsnitlige neksusantal pr. periode, som man finder i læsetekster på højere klassetrin.

3.6 Forvægt

Jo mere information læseren skal forarbejde, før helsætningens hovedverbum identificeres, desto mere kan sætningsforståelsen potentielt udfordres (Dalby et al. 1989, Jacobsen & Skyum-Nielsen 2007, Scott & Balthazar 2010). Den antagelse bygger på, at helsætningens hovedverbum udgør en kerne, som de øvrige led er knyttet til i forskellige dependensrelationer. Hovedverbet kan således anses som centralt for læserens forståelse af sætningens betydningsstruktur, og led, der introduceres før hovedverbet, må derfor i højere grad fastholdes i læserens hukommelse som løsrevne betydningsselementer.

Ligesom Arnbak & Gandil (2010) kategoriserede vi forfelter med mindst syv ord som bærere af forvægt (25). Den præcise grænse er dog arbitrær, jf. Arnbak og Gandil.

- (25) *Ikke engang hendes bare fødder mod stengulvet kunne høres.*
(Brostrøm 2011; vores fremhævelse)

Tabel 3 viser, at 9 % af helsætningerne indeholdt forvægt med hyppigst forekomst i mellemtrinnets (16 %) og udskolingens (13 %) omverdentekster. Når vi så nærmere på sætningerne med forvægt, viste det sig, at forvægten i omkring halvdelen af tilfældene var en følge af foranstillede adverbielle ledsætninger, imens den anden halvdel udgjordes af komplekse nominelle led, foranstillede replikker ved (in-)direkte tale og dertil i mindre omfang øvrige adverbielle led.

Foranstillede adverbielle ledsætninger (26) tjente typisk et informationsstrukturelt formål ved at skabe forbindelse til forudgående (kendt) tekstindhold.

- (26) Han hørte hende hvisle rasende, da hun ikke ramte ham. [...] *Når en slange bider, men ikke rammer*, siger den aldrig noget.
(Kipling 2015: 128–130; vores fremhævning)

Komplekse nominelle led i forfeltet (25) fandtes på tværs af teksttyper, men i særligt større grad i omverdenteksterne til udkolingen. Her tegnede avisartiklerne fra Kristeligt Dagblad (Bentsen & Rex 2019, Tulinius 2018, Winther 2018) sig for en del sætninger med præ- eller postmodificerede nominelle led, der angiver navne og formelle titler på artiklernes informanter.

- (27) Charlotte Rørdam Larsen, lektor emeritus ved institut for kommunikation og kultur på Aarhus Universitet, synes, det er udmærket, at sange diskuteres. (Winther 2018)

Disse konstruktioner forekommer at være et typisk genretræk ved informationstæt faglitteratur eller journalistik, der sammenligner og beskriver (her: informanternes baggrund).

Forvægt betinget af foranstillede replikker kan måske være mindre krævende (28), idet det anførende udtryk (matrixsætningen) har præget af efterstillet tag-element.

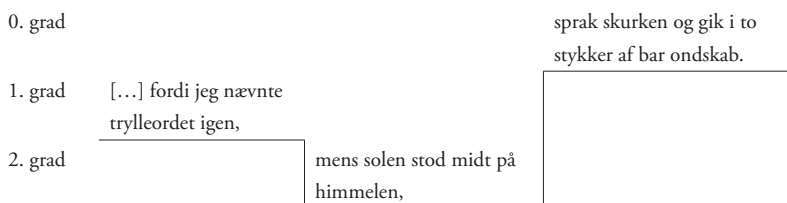
- (28) Den kvindelige, brune forsker følte sig både krænket og ikke-inkluderet, og fremover vil man derfor undlade at synge sangen, lyder det fra Mads Mordhorst [...]. (Bentsen & Rex 2019)

I praksis er der således forskel på, hvad forvægt er betinget af, og hvor udfordrende forvægt på den baggrund kan formodes at blive for læseren. Men analysen viste, at elever på alle klassetrin møder forvægt i danskfagets tekster.

3.7 Opadgående sætninger

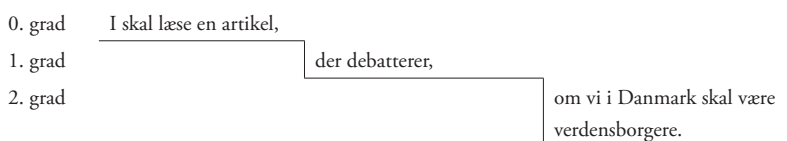
Sætningerne i en periode kan have forskellige sætningsgrader (dvs. indlejningsniveau). Helsætningens matrixsætning har 0. grad, og underordnede ledsætninger fordeler sig herfra i forskellige nedrangerede sætningsgrader (Hansen 2006). Vi antog, at perioder, der indeholder opadgående sætninger (29), dvs. med bevægelse fra underordnet til overordnet sætning, er mere krævende end perioder, der kun bevæger sig nedad i sætningsgrad (30) (Jacobsen & Skyum-Nielsen 2007, Dalby et al. 1989).

(29)

(Branner 1964 i Eriksen et al. 2010: 76)

(30)

(Foug, Lorentzen & Taagehøj 2017: 141)

I analysen registrerede vi andelen af opadgående sætninger per periode. Som det fremgår af tabel 3, var opadgående sætninger gennemgående mere almindelige i omverdenteksterne (24 %) end i lærebøgerne (13 %). Det kan muligvis skyldes, at lærebøger er forfattet og redigeret med større læsepædagogisk opmærksomhed. Den højeste forekomst fandtes i omverdenteksterne til mellemtrinnet, hvor 32 % af perioderne rummede opadgående sætninger. Uddragene tæller blandt andet danske oversættelser af *Brødrene Løvehjerte* (Lindgren 2011) og *Junglebogen* (Kipling 2015), der ved en nærmere optælling viste sig at indeholde hovedparten af de opadgående strukturer. Det understreger, at litterære værker, som læses på lavere klassetrin, sagtens kan overhale læsetekster til højere klassetrin i sætningskompleksitet.

3.8 Tunge led med indskudt ledsætning

Videre registrerede vi andelen af sætninger per periode, hvor tunge led med indskud i form af en eller flere ledsætninger adskilte en nominalkerne og et verbal:

- (31) Det nye plejehjem, som borgmesteren er så stolt over, fordi det er tegnet af en berømt arkitekt, bliver derfor kaldt “overkassen”. (Haller 2011: 13)

Som det fremgår af tabel 3, forekom konstruktionen blot i 2 % af tekstudvalgets perioder med nogenlunde ligelig fordeling på tværs af tekstgrupper og klassetrin.

En formidlingsmæssig gevinst ved denne type konstruktion er, at skribenten kan fylde mere information ind i sætningen uden at skulle konstruere flere sideordnede sætninger eller ty til eventuel (tung) præmodifikation af subjekt-kernen. Konstruktionen udfordrer dog potentielt læserens identifikation af sætningens betydningsstruktur ved at øge afstanden mellem matrixsætningens neksusdele med indskud af en anden neksusholdig konstruktion (Dalby et al. 1989, Scott & Balthazar 2010).

3.9 Genbrug

Ofte økonomiserer skribenter med mængden af ord, således at sætningsled eller dele heraf udelades (ellipser). Fx kan flere verbaler eller elliptiske sætninger dele subjekt (32), eller flere sideordnede subjekter kan have fælles subjektspredikat (33).

- (32) Du skal lære om, hvordan *forskellige medier* _[subjekt] *nærmer* _[verbal 1] sig hinanden, *lader* _[verbal 2] sig påvirke af hinanden og måske ligefrem *smelter* _[verbal 3] sammen i en slags hybrider. (May & Arne-Hansen 2015: 72; vores markeringer)
- (33) Hvis [...], kan *det* _[foreløbigt. subjekt] *være en stor hjælp for dig* _[subjektspredikat] *at blive rigtig god til at bruge de forskellige modeller* _[subjekt 1], *og at være meget bevidst om, hvor det kan betale sig at nærlæse i tekster med fagligt indhold* _[subjekt 2]. (Schultz u.å.; vores markeringer)

Der kan også være tale om flere styrelser, som deler præposition:

- (34) I fagteksten her kan du læse *om* _[præposition] *vores naboland Sverige* _[styrelse 1] *og hvordan svenskerne lever* _[styrelse 2]. (Faurby 1999: 2; vores markeringer)

Ved således at udelade identiske størrelser bliver udtrykket ikke unødigt langt eller gentagende. Genbrug er dog ensbetydende med mindre syntaktisk redundans, end man ville møde i fuldt udbyggede parallelle sætninger, og kræver, at læseren selv knytter de relevante tekstbånd. Derfor kan genbrug formodes at blive syntaktisk krævende. Vi er dog ikke bekendt med undersøgelser, der viser, at det faktisk er det.

Vi noterede andelen af de ovennævnte typer af genbrug i tekstkorpussets perioder. For sideordnede prædikater og styrelers vedkommende noterede vi dog kun tilfælde, hvor mindst et af de sideordnede elementer indeholdt komplekst materiale, fx syntagme, ledsætning eller infinitivkonstruktion. Vi noterede således elementer bestående af enkeltord som ikke-komplekst materiale. Tabel 3 viser, at genbrug optrådte forholdsvis hyppigt (16 %) sammenlignet med de øvrige syntakskategorier.

Som nævnt kan genbrug have kommunikativ nytteværdi, og udeladte ord og sætninger vil ligeledes forkorte periodelængden. Det er således oplagt, at genbrug faktisk kan gøre syntaksen mindre krævende i nogle tilfælde. Omvendt kan både større antal og længde af sideordnede elementer øge de sideordnede elementers afstand til det, der genbruges, fx verbal eller præposition, og jo mere læseren derved skal på arbejde med syntaktisk at identificere sideordnede elementer, des mere krævende kan genbrug blive for forståelsen. Hvis sideordnede elementer består af forskelligt materiale (34), kan fraværet af parallelitet formentlig ligeledes gøre den syntaktiske økonomisering mere krævende, måske særligt for usikre læsere.

3.10 Sætningsemner

Sætningsemner er sætningslignende konstruktioner, som mangler finit verbum eller subjekt og derved forudsætter, at læseren selv identificerer betydningsstrukturen ved at udnytte ledetråde i konteksten, fx verbal eller subjekt i en forudgående helsætning. Sætningsemner kan således betragtes som syntaktisk underspecificerende og i den henseende potentielt også være mere krævende konstruktioner.

- (35) Der kom ogsaa flere Tilskuere. En gang imellem de fra Præsten, Frøkenen og Kapellanen. (Bang 2006: 579)

Vi opgjorde andelen af sætningssemner i løbende tekst, dvs. at vi i denne sammenhæng så bort fra overskrifter og punktstillinger uden kobling til forudgående sætning. Tabel 3 viser, at vi identificerede sætningssemner i 4 % af perioderne, men med en vis variation mellem tekstgrupperne og mellem teksterne i de enkelte tekstgrupper. Forskellene synes i høj grad at bero på stilistiske valg hos forfatterne. Fx tegnede artiklerne fra Kristeligt Dagblad og uddraget fra novellen *Vendt mod solen* (Brostrøm 2011) sig for næsten alle forekomsterne i udskolingens omverdentekster.

3.11 Verbalsubstantiver

Verbalsubstantiver udtrykker et sætningslignende indhold, det vil sige med implicit proces og aktører. De dannes ved morfologisk afledning af en verbalstamme, fx 'betal-*ing*', der implicerer 'x betaler y' og substantiverer sagsforholdet, så det fremstilles uden den fysiske eller mentale dynamik, en sætning ville udfolde. Blandt andet derfor betragtes verbalsubstantiver ofte som krævende i fremstillinger om læsbarhed (Snow 2010).

14 % af perioderne indeholdt et eller flere verbalsubstantiver, men der var variation imellem de forskellige tekstgrupper, blandt andet med meget hyppig forekomst i udskolingens lærebøger (27 %) og en markant stigning i omverdenteksterne fra indskoling (1 %) til mellemtrin (6 %) og udskoling (10 %). Det tyder på, at tekster på højere klassetrin kan rumme en forholdsmæssig stor abstraktionsgrad på grund af verbalsubstantiver. I praksis skal man imidlertid tage højde for, at nogle verbalsubstantiver gentages flere gange i samme tekst, hvis de fx udgør nøglebegreber. I takt med at samme verbalsubstantiv optræder flere gange, må man formode at det gradvist bliver lettere at forarbejde.

4 DISKUSSION

Undersøgelsen af danskteksterne havde til formål at give indblik i, hvordan og hvor meget grundskoleelever konfronteres med krævende syntaks gennem en stikprøve af danskfagets tekster rettet mod indskoling, mellemtrin og udskoling. Indblik i dette omfang er som nævnt blandt andet relevant, fordi der er fundet relativt stærke korrelationer mellem elevers forståelse af uvante konstruktioner og elevernes generelle læseforståelse.

Det overordnede billede var, at teksterne indeholdt uvante konstruktioner, som i psykolingvistiske forsøg og test har vist sig at være krævende: passiver (6 % af perioderne), relativsætninger, hvor det relative element ikke er subjekt (7 %), og OVS-sætninger (1,3 %, eller 8 %, hvis spørgsmål og (in-)direkte tale medregnes). Disse strukturer udgør altså en del af skoleelevers skriftsproglige virkelighed. Men i modsætning til i psykolingvistiske forsøg var disse ikke-kanoniske strukturer i danskteksterne meget ofte semantisk irreversible, således at fortolkningen ikke afhang af syntaksen alene. På den måde afspejler sætningsmaterialet i de psykolingvistiske forsøg ikke direkte de udfordringer, elever møder i danskteksterne. Det virker derfor usandsynligt, at netop kendskab til de særlige, uvante konstruktioner er afgørende for elevernes forståelse af undervisningstekster generelt. En mere sandsynlig forklaring på de høje korrelationer mellem syntakstest og læseforståelse er nok, at uvante konstruktioner er gode til at afsløre *gennemgående* svagheder i elevernes evne til at bruge syntaktiske signaler i læsning. Brug af syntaktiske signaler kan være relevant ved alle typer krævende syntaks, både de uvante konstruktioner, men også ved forståelsen af opadgående sætninger eller lange perioder med mange informationer, der skal relateres rigtigt til hinanden. Vante eller simple strukturer er nok mindre gode til at afsløre svagheder, fordi alle finder dem så lette, at ingen svagheder afsløres.

Selvom kendskabet til specifikke konstruktioner nok ikke er afgørende for generel læseforståelse, så betyder det selvfølgelig ikke, at kendskab til dem er irrelevant. De indgår jo stadig i sproget og teksterne, og god udnyttelse af syntaktiske informationer kan muligvis også effektivisere forståelsen af selv irreversible sætninger.

Ud over uvante sætningskonstruktioner undersøgte vi andre slags krævende syntaks under overskrifterne *kompleksitet* og *sproglig økonomisering*. Førstnævnte dækkede dels teksternes gennemsnitlige periodemæssige længde og neksusmængde, dels forekomsten af forvægt, opadgående sætninger og tunge led med indskudt ledsætning. Analysen viste, at hverken den gennemsnitlige periodelængde eller neksusmængde steg markant op gennem klassetrinnernes dansktekster, hvilket peger på, at elever i 3. klasse således ikke forskånes for periodeomfang svarende til tekster på højere klassetrin. Forvægt forekom med større

hyppighed i omverdenteksterne – særligt til mellemtrin og udskoling – end i lærebøgerne. Samme tendens så vi ved analyseelementet opadgående sætninger, mest markant med en periodemæssig hyppighed på 32 % i omverdenteksterne til mellemtrinnet mod et samlet gennemsnit i lærebogsuddragene på 13 %. Med forbehold for stikprøvens begrænsede størrelse kan disse tendenser måske pege på, at lærebogsforfattere og -redaktører faktisk gør sig pædagogiske overvejelser om syntaktisk kompleksitet og fx begrænser forvægt og brug af opadgående sætninger. Tunge led med indskudt ledsætning var sjældnere forekommende på tværs af både teksttyper og klassetrin og syntes på den baggrund ikke at bidrage væsentligt til krævende syntaks i tekstkorpuset.

Sproglig økonomisering i form af genbrug, sætningsemner og verbalsubstantiver argumenterede vi for kan bidrage til en reduktion af den aflastningseffekt, syntaks kan have for læserens sprogforståelse. Genbrug var hyppigt forekommende på alle klassetrin, men hvorvidt genbrug bliver syntaktisk krævende for læseren, afhænger formentlig af både antal og omfang af de sætninger og sætningsled, der sidestilles som følge af genbrug, og af, om de sidestillede elementers materiale er ensartet. Men hvorvidt det *faktisk* forholder sig sådan, har vi ikke fundet undersøgelser, som giver svar på. Sætningsemner viste sig at have en forholdsvis begrænset forekomst i den løbende tekst i uddragene, og de syntes derfor ikke at bidrage væsentligt til krævende syntaks. Verbsubstantiver var derimod væsentligt hyppigere repræsenteret, særligt i lærebogsteksterne, og markant hyppigere i både lærebogs- og omverdentekster til udskolingen sammenlignet med indskolingen.

Det er uvist, om den begrænsede udvikling op gennem klassetrinene ved nogle af analyseelementerne skyldes stikprøvens størrelse, eller om lærebogsforfattere og -redaktører faktisk gør sig pædagogiske overvejelser om syntaks og fx begrænser forvægt eller brug af opadgående sætninger. Analysen peger dog på, at elever i 3. klasse ikke i udpræget omfang forskånes for krævende syntaks, og viser samtidig, at forskellige former for krævende syntaks, fx forvægt og verbalsubstantiver, kan optræde med meget varierende hyppighed i hhv. lærebøger og omverdentekster til samme klassetrin.

Uanset hvilke forhold, der gør syntaksen krævende, vil øvrige tekstforhold som fx ordvalg og indholdsmæssig bekendthed ofte kunne tage

brodden af krævende syntaks, måske endda overflødiggøre syntakssignaler i et vist omfang. Men i takt med, at tekster i indhold og opbygning bevæger sig længere væk fra, hvad eleverne er bekendte med, må man formode, at krævende syntaks kan få en tilsvarende større rolle at spille. Syntaks koder betydningsrelationer, og derved kan hurtig og sikker syntaksforarbejdning måske veje tungere i sprogforståelsen, hvis sproget eller indholdet på anden vis udfordrer læseren.

5 PERSPEKTIVER FOR SYNTAKTISK OPMÆRKSOMHED I DANSKUNDERVISNINGEN

Så vidt vi ved, eksisterer der hverken med dette eller andre studier klart empirisk belæg for enten at anbefale eller fraråde *direkte* undervisning i særlige krævende konstruktioner. Der findes ganske vist studier, der viser, at man kan blive bedre til at forstå bestemte konstruktioner gennem træning (Street & Dabrowska 2010, Wells et al. 2009). Men det er stadig uklart, om forbedringerne overføres til aktiviteter, der ligger uden for en snæver psykolingvistisk testsituation. Under alle omstændigheder kan det nok være udmærket at sikre sig, at eleverne behersker fx passiv og forskellige former for relativkonstruktioner, der forekommer med nogen hyppighed, også med henblik på deres egne muligheder for at udtrykke sig varieret og præcist.

Der er som nævnt en mere sandsynlig mulighed for, at de høje korrelationer mellem syntakstest og læseforståelse skyldes, at nogle børn *generelt* har vanskeligt ved at udnytte syntaktiske signaler til at etablere sætningsbetydning (se også Grandjean og Poulsen 2017, Poulsen et al. under udgivelse). Det er derfor en interessant mulighed at undersøge om undervisning i redskaber til at begribe sætningsstruktur generelt kan have positive effekter på læseforståelse og skriftlig fremstilling. Der eksisterer begrænsede, men lovende, resultater med den slags undervisning for børn med udviklingsmæssige sprogforstyrrelser (Ebbels 2014). Det ville være interessant at undersøge, om den slags undervisning kan tilpasses den almene danskundervisning. I mellemtiden kan denne artikels inddeling og eksemplificering af forskellige slags potentielt krævende syntaks måske tjene som inspiration for, hvilke sætningskonstruktioner man kan vie lidt ekstra opmærksomhed i arbejdet med at forstå tekster.

Martin Hauerberg Olsen, lektor
Københavns Professionshøjskole
mhau@kp.dk

Mads Poulsen, lektor
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
m.poulsen@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Anrbak, E. & T. Gandil. 2010. *Udvikling af et materiale til udredning af de faktiske læse- og skrivekrav på pædagoguddannelsen*. København: Statens Styrelse for Uddannelsesstøtte.
- Balling, L.W. 2013. Does good writing mean good reading? An eye-tracking investigation of the effect of writing advice on reading. *Fachsprache* 1-2. 2–23.
- Bang, H. 2006. *Noveller*. København: Gyldendal.
- Bentsen, J. & L. Rex. 2019. Markante politikere: Chokerende af CBS vil droppe ærkedansk højskolesang. *Kristeligt Dagblad*, 19. januar 2019. <https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/statsminister-chokerende-cbs-vil-forbyde-dansk-hojskolesang> (tilgået 18. november 2020).
- Björnsson, C.H. 1971. *Læsarhed*. København: Gads Forlag.
- Branner, H.C. 2010 (1964). Den lille vilde busk fortæller. D. Eriksen, E. Larsen, J. Kurth & L. Olsen, *Kanon i folkeskolen. Dansk. 1.-3. klasse*. Bind 1. 68–77. København: Alinea.
- Brostrøm, M. 2011. *Vendt mod solen*. Gyldendal. <https://danskidybden.gyldendal.dk> (tilgået 18. november 2020).
- Bülow-Olsen, L., S. Harms & V. Skaarup. 2010. *d'dansk. Fællesbog 5. klasse*. København: Alinea.
- Cunningham, J.W., S.A. Spadorcia, K.A. Erickson, D.A. Koppenhaver, J.M. Sturm & D.E. Yoder. 2005. Investigating the instructional supportiveness of leveled texts. *Reading Research Quarterly* 40. 410–427. DOI: 10.1598/RRQ.40.4.2.
- Dahlberg, N. u.å.. *Hvem er Lille Frø?* Gyldendal. <https://dansk3-6.gyldendal.dk> (tilgået 18. november 2020).
- Dalby, M., C. Elbro, M. Jansen & T. Krogh. 1989. Teksters sproglige tilgængelighed. M. Dalby, C. Elbro, M. Jansen & T. Krogh (red.), *Bogen om læsning - set i et udviklingsperspektiv*, 376–399. København: Munksgaard og Danmarks Pædagogiske Institut.

- Ebbels, S. 2014. Effectiveness of intervention for grammar in school-aged children with primary language impairments: A review of the evidence. *Child Language Teaching and Therapy* 30. 7–40. DOI: 10.1177/0265659013512321
- Fang, Z. 2012. Language correlates of disciplinary literacy. *Topics in Language Disorders* 32(1). 19–34. DOI: 10.1097/TLD.0b013e31824501de
- Faurby, B. 1999. *Sverige*. Gyldendal. <https://dansk3-6.gyldendal.dk> (tilgået 18. november 2020).
- Ferreira, F. 2003. The misinterpretation of noncanonical sentences. *Cognitive Psychology* 47. 164–203. DOI: 10.1016/S0010-0285(03)00005-7.
- Fougst, S.S., R.F. Lorentzen & M.J. Taagehøj. 2017. *Kaliber dansk* 8. København: Alinea.
- Grandjean, D. & M. Poulsen. 2017. Er syntaks en flaskehals i forståelsen? En undersøgelse af syntaksens betydning for børns lytte- og læseforståelse. *NyS - Nydanske sprogstudier* 52–53. 207–230. DOI: 10.7146/nys.v1i52-53.26264.
- Haller, B. 2011. *Skyld*. København: Gyldendal.
- Hansen, E. 2006. *Dæmonernes Port*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hatcher, P. 2000. Predictors of Reading Recovery book levels. *Journal of Research in Reading* 23. 67–77. DOI: 10.1111/1467-9817.00103.
- Ingemansson, J.M. & T.J. Jensen. 2015. Passiven bør undgås - eller bør den? En receptionsundersøgelse af passivers indflydelse på forståelse af og holdninger til breve fra en offentlig myndighed. *NyS - Nydanske Sprogstudier* 49. 123–165. DOI: 10.7146/nys.v1i49.22906.
- Jacobsen, H.G. & P. Skyum-Nielsen. 2007. *Dansk sprog. En grundbog*. København: Schønberg.
- Just, M.A. & P.A. Carpenter. 1980. A theory of reading: From eye fixations to comprehension. *Psychological Review* 87. 329–354. DOI: 10.1037/0033-295X.87.4.329.
- Jørgensen, P.L. 2006. *Sikkerhed ved vand*. Rådet for Større Badesikkerhed. <https://dansk3-6.gyldendal.dk> (tilgået 18. november 2020).
- Karimi, H. & F. Ferreira. 2016. Good-enough linguistic representations and online cognitive equilibrium in language processing. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology* 69. 1013–1040. DOI: 10.1080/17470218.2015.1053951.
- Kipling, R. 2015. *Junglebogen*. 2. udgave. Dansk oversættelse ved B. Brix. København: Forlaget Carlsen.

- Kizach, J., A. Nyvad & K.R. Christensen. 2013. Structure before meaning: sentence processing, plausibility, and subcategorization. *PLoS ONE* 8: e76326. DOI: 10.1371/journal.pone.0076326.
- Language and Reading Research Consortium & J. Logan. 2017. Pressure points in reading comprehension: A quantile multiple regression analysis. *Journal of Educational Psychology* 109. 451–464. DOI: 10.1037/edu0000150.
- Lindgreen, A. 2011. *Brødrene Løvehjerte*. Dansk oversættelse ved K. Bodenhoff. København: Gyldendal.
- May, T. & S. Arne-Hansen. 2007. *Fandango 3*. København: Gyldendal.
- May, T. & S. Arne-Hansen. 2009. *Fandango 5*. København: Gyldendal.
- May, T. & S. Arne-Hansen. 2015. *Fandango 9. Vinkler på dansk*. København: Gyldendal.
- Poulsen, M., & A.K.D. Gravgaard. 2016. Who did what to whom? The relationship between syntactic aspects of sentence comprehension and text comprehension. *Scientific Studies of Reading* 20. 325–338. DOI: 10.1080/10888438.2016.1180695.
- Poulsen, M., J.L. Nielsen & R. Vang Christensen. (Under udgivelse). Remembering sentences is not all about memory: Convergent and discriminant validity of syntactic knowledge and its relationship with reading comprehension. *Journal of Child Language*. DOI: 10.1017/S0305000921000210
- Schultz, M. u.å. *Faglig læsning 1*. Gyldendal. <https://dansk.gyldendal.dk> (tilgået 18. november 2020).
- Scott, M.C. & H.C. Balthazar. 2010. The grammar of information: challenges for older students with language impairments. *Topics in Language Disorders* 30. 288–307. DOI: 10.1097/TLD.0b013e3181f90878.
- Sheehan, K.M., I. Kostin, Y. Futagi & M. Flor. 2010. Generating automated text complexity classifications that are aligned with targeted complexity standards. *ETS Research Report Series* 2010. i–44. DOI: 10.1002/j.2333-8504.2010.tb02235.x.
- Silva, M., & K. Cain. 2015. The relations between lower and higher level comprehension skills and their role in prediction of early reading comprehension. *Journal of Educational Psychology* 107. 321–331. DOI: 10.1037/a0037769.
- Slobin, D.I. 1966. Grammatical transformations and sentence comprehension in childhood and adulthood. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 5. 219–227. DOI: 10.1016/S0022-5371(66)80023-3.

- Snow, C.E. 2010. Academic language and the challenge of reading for learning about science. *Science* 328. 450–452. DOI: 10.1126/science.1182597.
- Sorensen Duncan, T., C. Mimeau, N. Crowel & S.H. Deacon. (Under udgivelse). Not all sentences are created equal: evaluating the relation between children's understanding of basic and difficult sentences and their reading comprehension. *Journal of Educational Psychology* 113(2). 268–278 DOI: 10.1037/edu0000545.
- Street, J.A. & E. Dąbrowska. 2010. More individual differences in language attainment: How much do adult native speakers of English know about passives and quantifiers? *Lingua* 120. 2080–2094. DOI: 10.1016/j.lingua.2010.01.004.
- Thomsen, D.B. & L.B. Kristensen. 2014. Semantic role assignment in Danish children and adults. *Acta Linguistica Hafniensia* 46. 159–198. DOI: 10.1080/03740463.2014.990291
- Thomsen, D.B. & M. Poulsen. 2015. Cue conflicts in context: interplay between morphosyntax and discourse context in Danish preschoolers' semantic role assignment. *Journal of Child Language* 42. 1237–1266. DOI: 10.1017/S0305000914000786.
- Tulinius, B. 2018. Det store "vi" er kommet under pres. *Kristeligt Dagblad*, d. 16. november 2018. <https://www.kristeligt-dagblad.dk/liv-sjael/det-store-vi-er-kommet-under-pres> (tilgået 18. november 2020).
- Uccelli, P., E. Phillips Galloway, C.D. Barr, A. Meneses & C.L. Dobbs. 2015. Beyond vocabulary: Exploring cross-disciplinary academic-language proficiency and its association with reading comprehension. *Reading Research Quarterly* 50(3). 337–356. DOI: 10.1002/rrq.104.
- Wells, J.B., M.H. Christiansen, D.S. Race, D.J. Acheson & M.C. MacDonald. 2009. Experience and sentence processing: Statistical learning and relative clause comprehension. *Cognitive Psychology* 58. 250–271. DOI: 10.1016/j.cogpsych.2008.08.002.
- Winther, T. 2018. Højskolesang førte til krænkelsessag på Handelshøjskolen i København. *Kristeligt Dagblad*, 18. december 2018. <https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/hoejskolesang-foerte-til-kraenkelsessag-paa-handelshoejskolen-i-koebenhavn> (tilgået 18. november 2020).

BILAG A

	Indskoling	Mellemtrin	Udskoling
Lærebogstekster	Bülow-Olsen, L., Harms, S. & Skaarup, V. 2014. <i>d'dansk. Fællesbog 3. klasse</i>. København: Alinea. 66–64 og 76–72. Dahlberg N. u.å.. <i>Hvem er Lille Frø?</i> Gyldendal. https://dansk3-6.gyldendal.dk. Introduktion samt sektionerne 'Mål', '1. Hvad er en personkarakteristik?' og del A og B i '2. Fortællingen om Lille Frø'. Faurby, B. 1999. <i>Sverige</i>. Gyldendal. https://dansk3-6.gyldendal.dk. S. 2-6 samt introducerende webtekst. May, T. & Arne-Hansen, S. 2007. <i>Fandango 3</i>. København: Gyldendal. 132–139, 144–146.	Billesbølle, S. u.å. <i>Nær novellen</i>. Gyldendal. https://dansk3-6.gyldendal.dk. Introduktion samt sektionerne 'Mål' og del A og B i 'Ind i genren'. Bülow-Olsen, L., Harms, S. & Skaarup, V. 2010. <i>d'dansk. Fællesbog 5. klasse</i>. København: Alinea. 10–8 og 18–15. Jensen, H. u.å. <i>Emilie Sannom: Europas dristigste luftakrobat med tilhørende opgaver af D. Kamstrup</i>. Gyldendal. https://dansk3-6.gyldendal.dk. Tekst samt opgavedel A og B. May, T. & Arne-Hansen, S. 2009. <i>Fandango 5</i>. København: Gyldendal. 6–7, 78–80, 87, 97–100.	Fought, S., Lorentzen, R. & Taagehøj, M. 2017. <i>Kaliber dansk 8</i>. København: Alinea. 138–148. Henkel, A. & Frydensbjerg, J. 2018. <i>Fuglen</i>. Gyldendal. https://danskidybden.gyldendal.dk 'Del 3: Analyse'. May, T. & Arne-Hansen, S. 2015. <i>Fandango 9. Vinkler på dansk</i>. København: Gyldendal. 78–72. Rasmussen, M. 2010. <i>Globalisering</i>. Gyldendal. 16–17. http://fagbog.gyldendal.dk/ 'Den globale landsby' samt læseforberedende afsnit 'Mål' og 'Læs og organiser'. Schultz, M. u.å. <i>Faglig læsning 1</i>. Gyldendal. https://dansk.gyldendal.dk. Introduktion samt sektionerne '1 Mål', '2. Tjek på teksttypen' og '7. Evaluering'.
Omverdenstekster	Branner, H. C. 1964. Den lille vilde busk fortæller. D. Eriksen et al. 2010. Kanon i folkeskolen. Dansk. 1.-3. klasse. Bind 1. 68–77. København: Alinea. Eken, C. 2002. En drøm om vinger. May, T. & Arne-Hansen, S. 2007. <i>Fandango 3</i>. København: Gyldendal. 140–141. Jensen, L. 2000. 100 splinterne historier. København: Gyldendal. 20–29.	Jørgensen, P. L. 2006. Sikkerhed ved vand. Rådet for Større Badesikkerhed. 3–11. https://dansk3-6.gyldendal.dk. Kipling, R. 2015. <i>Junglebogen</i>. 2. udgave. Dansk oversættelse ved B. Brix. København: Forlaget Carlsen. 124–127. Lindgreen, A. 2011. <i>Brødrene Løvehjerte</i>. Dansk oversættelse ved K. Bodenhoff. København: Gyldendal. 3–4.	Bang, H. 2006. <i>Noveller</i>. København: Gyldendal. 576–579 ('Irene Holm' del 1 og begyndelsen af del 2). Bentsen, J. & Rex, L. 2019. Markante politikere: Chokerende af CBS vil droppe arkedansk højskolesang. Kristeligt Dagblad d. 18. januar. 2019. Brostrøm, M. 2011: Vendt mod solen. Gyldendal. https://danskidybden.gyldendal.dk. Første del: 'Apicale, den 20. juli 1972'. Haller, B. 2011. Skyld. København: Gyldendal. 9–14. Tulinius, B. 2018. Det store "vi" er kommet under pres. Kristeligt Dagblad d. 16. november 2018. Winther, T. 2018. Højskolesang førte til krænkelsessag på Handelshøjskolen i København. Kristeligt Dagblad d. 18. december 2018.

Om analyse af stavfejl. Årsager, korrespondensregler og udtalevariation

HOLGER JUUL OG JAN HEEGÅRD PETERSEN

ABSTRACT

Artiklen viser hvordan man kan analysere stavfejl på en pædagogisk relevant måde, og den peger på nødvendigheden af at inddrage viden om udtale. Artiklen skelner grundlæggende mellem to årsager til stavfejl: *normkonflikter* og *normhuller*. Afgørelser fra distinkt rigsmålsudtale kan give anledning til normkonfliktfejl, mens manglende viden om lyd-skrift-korrespondenser kan give anledning til normhulsfejl. Normhulsfejl opdeles i fire typer alt efter om de vedrører ubetingede regler, lydlige betingelser, grammatiske betingelser eller leksikalske betingelser. Præsentationen af årsagstypologien og korrespondensreglerne følges op af en oversigt over nyere udtaleudviklinger i dansk og en diskussion af om det er blevet sværere at lære at stave. Artiklen slutter med en kort diskussion af de politiske, teknologiske og pædagogiske muligheder for at gøre det lettere at stave på dansk.

EMMEORD: sprognormer, korrespondensregel, ortografi, lydudvikling, normbrud

1 INTRODUKTION

At skrive en tekst kræver helt grundlæggende at man kan gengive ordene i en form så de kan genkendes af modtageren. Stavfærdighed er set i dette perspektiv en akademisk grundfærdighed på niveau med læsefærdighed. Når man som dansklærer skal hjælpe sine studerende eller elever med at blive bedre til at skrive, er det en del af opgaven at indkredse hvad de har brug for at lære om stavning – og at hjælpe dem med at lære det. Derfor er det en vigtig lærerkompetence at være opmærksom på stavfejl og at kunne gennemskue hvad de kan skyldes. Fejl med forskellige årsager må med Paul Diderichsens ord ”vurderes, korrigeres og forebygges hver på sin måde” (Diderichsen 1968: 153).

Det pædagogiske arbejde med afvigelser fra normeret retskrivning (som normeret i Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen*, herefter RO) finder sted på alle uddannelsesniveauer i Danmark, og artiklen henvender sig principielt til undervisere i dansk på alle disse. Den udtalebaserede tilgang til stavefejl som vi gennemgående betoner, vil dog nok især være relevant i grundskolen og i ungdomsuddannelser, og derfor taler vi primært om *lærere* og *elev*er (frem for *undervisere* og *studerende*). Sigtet med artiklen er ikke at tilbyde en guide til skudsikker analyse af enhver stavefejl man måtte støde på, men at fremstille nogle overordnede linjer og udviklinger. Vores ærinde er således ikke at evaluere eller forbedre de allerede eksisterende rettevejledninger og fejltypologier, men derimod at give overblik over hvad man som staveunderviser har brug for at vide om dansk udtale og ortografi hvis man vil arbejde kvalificeret med stavefejl, herunder at tilbyde den rette pædagogik.

Efter vores opfattelse er det især tre områder som man har brug for viden om, og artiklens formål er at tilbyde en samlet fremstilling af dem. For det første har man brug for viden om hvilke årsager der principielt kan ligge bag stavefejl, og om hvad der overhovedet ligger i begrebet stavefejl. For det andet har man brug for viden om de korrespondensregler der forbinder det talte og det skrevne sprog. Og hvis man skal kunne udpege årsager til stavefejl og opstille korrespondensregler, har man for det tredje brug for viden om variationen i de udtaler som danske skriftsprogbrugere kan tage udgangspunkt i, herunder viden om igangværende udtaleudviklinger i moderne dansk.

I de følgende afsnit behandler vi hvert af de tre nævnte områder. Derefter følger en sammenfatning som kort beskriver den indbyrdes relation mellem dem. Endelig diskuterer vi i artiklens sidste del om og hvordan det kan blive lettere at undgå stavefejl.

2 ÅRSAGER TIL STAVEFEJL

2.1 Fejltypologiers begrænsninger

Som lærer må man først og fremmest være interesseret i at indkredse hvad der har forårsaget en stavefejl, sådan at man kan give sine elever den mest relevante støtte. Et første skridt kan være at klassificere fejlene i forhold til en fejltypologi, men man når sjældent i mål ad den vej. Det er der flere grunde til.

1. De fejltyper der er anvendt i undersøgelser af stavfejl (fx Noesgaard 1945, Uddannelsesstyrelsen 2002), er ofte baseret på sammenligninger af stavfejlens og den korrekte stavemådes bogstaveringsmæssige lighed – jf. fejltyper som *fordobblingsfejl* (fx ”kase” for *kasse*¹) og *r-fejl* (fx ”katofler” for *kartofler* og ”hun høre” for *hun hører*). Det kan være nyttigt nok, men sådanne fejltypesbetegnelser udpeger ikke fejlenes mulige årsager.

Andre fejltyper har betegnelser der peger på en årsag som imidlertid ikke forekommer særlig sandsynlig. Eksempelvis angiver betegnelsen *vokalforveksling* (fx ”gest” for *gæst*; Noesgaard 1945) at skribenten må have taget fejl af to mulige vokalstavemåder, den korrekte og en forkert. Det kan imidlertid lige så vel være tilfældet at staveren slet ikke kendte den korrekte stavemåde, og i så fald er betegnelsen *forveksling* misvisende. Betegnelsen bruges da typisk også i rent beskrivende forstand, synonymt med betegnelsen *vokalerstatning* (Detlef m.fl. 1986). På samme måde forekommer det misvisende at omtale ”enlig” for *egentlig* som en *ordforveksling* når det i sammenhængen ikke er tvivl om at det er ordet *egentlig* der er intenderet. Endvidere kan man se stavfejl som ”tuer” for *ture* omtalt som en *bogstavombytning*. Her forekommer det nok så sandsynligt at tasterne er ramt i forkert rækkefølge ved et rent teknisk uheld, sådan at det er tasteanslagene snarere end selve bogstaverne der er byttet om. Slåfejl kan sjældent udelukkes helt som årsagsforklaring, og slet ikke når der er tale om nabobogstaver på tastaturet.

2. Bag samme formelle fejltipe kan der ligge helt forskellige årsager. Eksempelvis kan r-fejl dække over fejl der i det ene tilfælde skyldes staverens udtale, fx ”katofler” for *kartofler* i overensstemmelse med udtalen [ka' tʌflɐ],² og som i det andet tilfælde skyldes manglende opmærksomhed på kravet om nutids-r på

1 Vi anfører stavfejl i citationstegn og korrekte stavemåder i kursiv.

2 Når vi gengiver ord i lydskrift, benytter vi lydskriften IPA og med samme notationskonventioner som anvendes i Heegård Petersen m.fl. (2021). Citater af udtaleangivelser fra andre kilder, fx *Den Danske Ordbog*, er for at undgå forvirrende inkonsekvenser også omsat til denne lydskriftkonvention.

verber i skriften (fx ”Hun høre” for *Hun hører*; fx Juul 2003). Et andet eksempel er når kategorien *Vokaler i ordstammer* hos Rathje (2019) omfatter både lydstridige stavefejl som ”gær” for *gør* og lydbevarende stavefejl som ”for” for *får* (tryksvagt verbum), hvor digraferne *or* og *år* begge kan repræsentere udtalen [ʌ].

3. Uanset hvor fintmasket en fejltypologi man opstiller, vil der være fejl der kan kategoriseres på flere måder. Eksempelvis diskuterer Rathje (2019) om stavefejlen ”referer” for *refererer* skal placeres som en modusfejl (imperativform anvendt i stedet for præsensform) eller som en stavelsesreduktion. Dette eksempel viser at man ikke altid kan gennemføre en stringent kategorisering og først derefter gå i gang med at fortolke. Den meningsfulde kategorisering forudsætter ofte at man inddrager sine (måske forkerte) formodninger om årsager. I det nævnte tilfælde vælger Rathje kategorien stavelsesreduktion som den mest sandsynlige.³

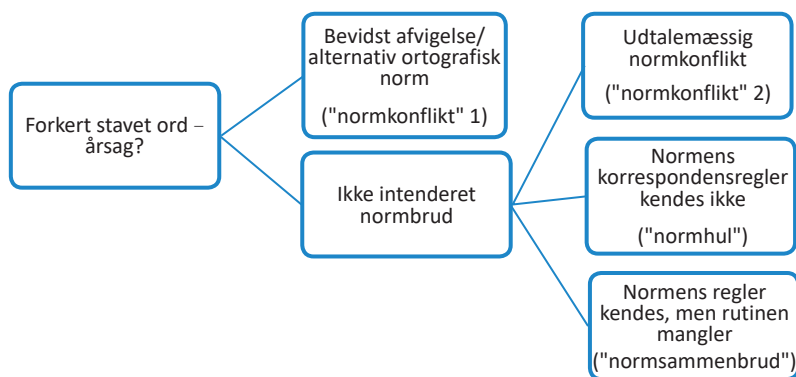
2.2 En årsagstypologi

At årsager til stavefejl ikke kan identificeres ud fra en mekanisk fejlkategorisering, bør naturligvis ikke afholde læreren fra at lede efter årsagerne. I det følgende gennemgår vi tre grupper af mulige årsager (se figur 1). Det gør vi med brug af termerne *normkonflikt*, *normhul* og *normsammenbrud*, som vi har lånt fra den svenske sprogforsker Ulf Teleman (Teleman 1981).

Normkonfliktfejl er fejl der skyldes at en skribent tager udgangspunkt i en anden sprognorm end den som retskrivningen typisk ligger tættest på, nemlig et konservativt og distinkt rigsmål – altså en konflikt mellem to udtalenormer. *Normhulsfejl* er fejl der skyldes et ’hul’ i skribentens viden om de korrespondensregler der forbinder udtalenormen med retskrivningsnormen. Og *normsammenbrudsfejl* er fejl der skyldes

3 Rathje (2019) og senere Holsting m.fl. (2021) benytter en fejltypologi der er overtaget fra sprogforskeren Jørgen Schack, og som er baseret på retskrivningsreglerne; det har den praktiske fordel at fejltyperne peger på de retskrivningsregler som staveren måske har brug for at lære. Den hyppigst forekommende kategori i Rathjes materiale har imidlertid navnet *Ikke omfattet af retskrivningsreglerne*, hvilket tyder på en vis begrænsning i systemets anvendelighed.

at skribenten mangler rutine, opmærksomhed eller omhu – og her er det strengt taget ikke en norm der bryder sammen, men vi har valgt at bibeholde Telemans betegnelse.⁴

FIGUR 1. OVERSIGT OVER MULIGE ÅRSAGER TIL STAVEFEJL ELLER ORTOGRAFISKE NORMBRUD

2.2.1 Normkonflikt 1: Bevidst afvigelse

Når man skal forstå hvad der ligger bag et forkert stavet ord, kan man for det første overveje om der er tale om en bevidst afvigelse fra RO's norm. I så fald er betegnelsen *stavefejl* misvisende da stavemåden jo ikke er en fejl, men et bevidst valg fra skribentens side. Der kan være tale om et politisk statement, som i følgende sætning fra bogen *Degte på dansk* (Christiansen 1980):

- (1) VæmFaen sir jar sga sgrivve sårm a én æler anen skide
AKADEMIGGER komanderer mar tse – ?

⁴ For en udvidet beskrivelse af typologien, der også kan udvides til at omfatte andre typer af normafvigelser i såvel skrift som tale, henviser vi til Telemans (1981). Tanken bag Telemans typologi, der forsøger at sætte ord på årsagen til sprogfejlene, finder man også i Diderichsens fejltyper (1968: 151-152). Til Telemans normkonfliktfejl svarer nogenlunde Diderichsens *stilblanding*, *uhensigtsmæssigt sprog* og *sproglige nydannelser*. Svarende til Telemans *normhulsfejl* har Diderichsen *ukyndighedsfejl* og *afvigelser fra kunstig normalisering*. Og svarende til hvad der kan høre til *normsammenbrudsfejl*, har Diderichsen *distraktionsfejl*. En kritisk diskussion af Telemans typologi gives af Gregersen (1983).

Bevidste normbrud kan også forekomme hos sprogbevidste skribenter der justerer på hjørner af retskrivningen, som når forfatteren Palle Lauring skriver ”tar” (for *tager*) og ”blie” (for *blive*), og de kan naturligvis forekomme når en skribent ønsker at gengive en bestemt udtale (fx ”war” for en jysk udtale af *var*; Sørensen 2007, Westergaard 2014, Monka 2018, Larsen & Stæhr 2020). Endvidere kan uautoriserede stavemåder blive brugt som stilistisk virkemiddel (fx ”quinde” for *kvinde*) eller som del af en virksomheds branding (fx cafenavne som *Bankeråt*, *Mærkbar* og *Raadhuus Kaféen*). Børn i indskolingen opfordres ofte til blot at skrive de lyde de kan høre, uden at bekymre sig om korrekte stavemåder (såkaldt børnestavning; Bjerre og Friis 2002). Og på de sociale medier og i sms-sprog kan der opstå alternative normer med ”knuz” for *knus* som et velkendt eksempel (Rathje 2013, 2019, Andersen 2016).

Man rammer ved siden af hvis man behandler normafvigelser som de nævnte som fejl der bare skal rettes. Det er nærmere refleksion over formålet med at følge en fælles norm der er brug for, herunder valget mellem konkurrerende normer, henholdsvis den gældende og den som den ’oprørske’ skribent følger.⁵

2.2.2 Normkonflikter 2: Udtalemæssig normkonflikt

En anden type normkonflikt forekommer når stavformen afspejler en forskel i opfattelsen af hvad det er for udtaler der skal gengives. Denne type normkonflikter kan fx være knyttet til regionale udtalenormer, fx ”glaj” for *glad* (i det omfang de ikke er tilstræbte regionale skriftsprogformer – og dermed bevidste afvigelser), til udtalemæssig distinkthed, fx ”poleti” for *politi* (Pallesen 1999, Juul 2012) og ”genetiv” for *genitiv* (Rathje 2019), eller til nyere lydudviklinger, fx ”rat” for *ret* og ”rosser” for *russer*. Det er let at finde eksempler på normkonflikter af type 2, især når det gælder konflikt mht. distinkthed. For at illustrere lidt mere indgående hvad det drejer sig om, giver vi i det følgende en række autentiske eksempler på stavfejl der kan formodes at have rod

5 I den forbindelse kan man også diskutere hvilken vægt der skal lægges på ”korrekt” stavning som bedømmelsesparameter i uddannelsessystemet, og om alternative stavemåder også i uddannelsessystemet kan betragtes som en del af skribentens personlige ”stemme” (se fx fagvejledningen for dansk på stx-niveau, Gymnasiekontoret 2020).

i distinkthedsforskelle;⁶ jf. også Becker-Christensen (2021: 299-302).

Konsekvenser af schwa-assimilation og schwa-bortfald kan fx ses ved

- udeladelse af finalt *e* efter et konsonantbogstav der repræsenterer en sonorant: "tak for **de pæn** ord", "Næsten på alle årstider møder man **de sjov** køretøjer",
- stavelsesreduktion, inklusive schwa-bortfald: "En **frygtlig** historie hun for-tæller", "problemetersåatmineforældre **enlig** meget søde", "Er jeg **den eneste** der har fået en regning med deres nye ekstragebyr",
- reduceret præteritum *-ede*: "Så **lavet jeg** lige ny banerekord",
- reduceret *-ere*: "Vildbasserne havde i dag besøg af **tre tysker**".

Eksemplerne med *-ede* og *-ere* afspejler den almindelige, men jo i forhold til skriftens udgangspunkt lidt udistinkte udtale hvor to enslydende lyde reduceres til én: *-ede* [ðð] > [ð], *-ere* [vø] > [v].

Konsonanttab forekommer i flere kontekster, fx

- adverbialt *t* på attributiv plads: "**hel vildt**", "**vild god**" (for *helt vildt* og *vildt god*),
- adjektivisk *t* i prædikativ funktion: "Det **er normal** at være mere følsom psykisk efter en fødsel",
- i konsonantklynger i øvrigt: "Jeg har altid drømt om, at opleve følelsen af at være **vægløs** [...] ja næsten flyve. Det kunne være super fedt!", "3,4 **arbejls** per ny medarbejder!!",
- r-tab i prætonisk position: "**vudere**" (for *vurdere*).

Når man som underviser skal identificere og forholde sig til normkonflikter som disse, er det, som det fremgår, nødvendigt at have et godt kendskab til udtalemæssig variation, ja, i nogle tilfælde nok ligefrem et særdeles godt kendskab til dansk udtale og udtalevariation. Afvigelser fra RO-normen kan være ganske forståelige hvis man er opmærksom på skribentens udtaleregister, hvorimod de kan fremstå som lydstridige hvis man holder dem op mod distinkte rigsmålsudtaler. Endvidere kan

6 Præcise kildeangivelser kan fås ved henvendelse til forfatterne. Se Brink m.fl. (1991: 1589-1619, 1631), Grønnum (2007: 173-187), Pharao (2010), Schachtenhaufen (2013) og Heegaard Petersen m.fl. (2021: 127-146) for beskrivelser af almindelige spontantaleprocesser i dansk.

stavemåder der afspejler at bøjningsendelser ikke altid udtales, føre til en fejlagtig opfattelse af at skribenten ikke behersker sprogets grammatiske regler.

2.2.2.1 Udtalevariation og grammatik

Det er vigtigt at være opmærksom på at i et udtaleperspektiv er stavfejlene der er nævnt i punkterne ovenfor, ikke udtryk for manglende grammatisk viden. Skribenter der laver sådanne fejl, kan fx sagtens skelne mellem verbers infinitiv og præsens når der ikke er lydligt sammenfald. At betragte fejlene som udtryk for manglende grammatisk viden vil derfor implicere at skribenten led af agrammatisme – eller var L2-lørner af dansk – og fx benyttede infinit supinum for finit præteritum til at betegne en fortidig begivenhed ("lavet" for *lavede*) og ikke beherskede almindelige kongruensregler for bestemthed ("den lukket dør" for *den lukkede dør*) eller numeruskongruens ("tre tysker" for *tre tyskere*). Det er kun hvis man ikke kender til almindelig udtale af de her nævnte fejlstavede ord, at man kan blive forledt til at tro at skribenterne ikke kan dansk grammatik. Fejlformerne er jo gode gengivelser af en af de måder talesprogsgrammatikken kan komme til udtryk på. De er blot fejlformer fordi de gengiver ikke-distinkte udtaler.⁷

2.2.2.2 Distinkthedsniveauer og udtaleundervisning

Det forhold at ord kan have forskellige udtalemuligheder, og at retskrivningen ofte (omend ikke altid) stemmer bedst med en distinkt rigsmålsudtale, lægger op til at udtalen bliver et fokuspunkt i undervisningen. Man skal dog være opmærksom på at staveundervisning er noget ganske andet end udtaleundervisning. At opfordre sine elever til at tale distinkt rigsmål, fx ved at lade dem forstå at ordet *glad* skal udtales med blød d-lyd, at *egentlig* skal udtales med tre stavelser, eller at man skal udtale endelsen *-ede* tostavet, er ikke staveundervisning, men udtalenormering (Kristiansen 1990). Fremfor at rette på elevernes udtaler kan man opstille korrespondensregler med udgangspunkt i de-

7 Som allerede nævnt handler normkonflikter dog ikke nødvendigvis om udtalemæssige forhold. De kan fx også handle om variation i ords bøjningsmorfologi, jf. præteritumsformer som "holdte", "landte" hvor RO anfører *holdt*, *landede*. Konflikter af denne art går vi ikke nærmere ind på i denne artikel, se Hansen (1993) for yderligere eksempler.

res egen udtale, fx at den regiolektale j-lyd til sidst i *glad* staves med *d*.

Det er dog uundgåeligt at der vil være en vekselvirkning mellem udtalenormer og ortografiske normer. Eksempelvis kan tilegnelsen af stavemåder, fx *politi* og *genitiv*, virke tilbage på skribentens opfattelse af ordenes distinkte udtale, sådan at i-lyd i den midterste stavelse bliver en del af vedkommendes udtalerepertoire. Ligeledes kan en skribent der med udgangspunkt i dagligdags udtalenormer skriver ”leo” for *leve*, i mødet med den etablerede stavemåde blive bevidst om den betydelige afstand der kan være mellem dagligdags udtaler og distinkte udtaler i dansk, og tilføje den distinkte udtaleform [le:və] til sit udtalerepertoire.

At distinkte udtaler som [le:və] hos mange sprogbrugere kun forekommer i meget tydelig eller højtidelig udtale, hvis de overhovedet bruges, betyder ikke nødvendigvis at der er tale om en rent skriftsproglig konstruktion. Viden om at et ord kan have forskellige distinkthedsniveauer, kan iagttages allerede i indskolingen, hvor nogle børn spontant kan bruge udtaler som [ˈnø:və] og [kaˈkæ:və] for *Norge* og *kakao*, hvor v-lyden ikke kan skyldes stavemåden (Schelde 2018, Brink 2021).

Der er en glidende overgang mellem distinkte udtaler som *leve* med v-lyd (en udtale der faktisk forekommer) og læseudtaler (også kaldet *skriftnære* udtaler), hvor der etableres en udtale som ellers ikke forekommer, men som stemmer med stavemåden. Ordene *blive* og *give* kan eksempelvis få læseudtalerne [bli:və], [gi:və] selv om deres distinkte udtaler ifølge Den Danske Ordbog (herefter DDO; ordnet.dk/ddo) er [bli:ə]⁸ og [gi:ʔ] uden v-lyd. Læseudtaler kan i nogle tilfælde være en pædagogisk støtte (Elbro m.fl. 2012), men man skal som underviser gøre sig klart at man ikke kan slutte fra et ords stavemåde og til dets ”korrekte” eller ”egentlige” udtale, og at udgangspunktet for staveundervisning må være en form for distinkt, men ikke overdistinkt udtalt dansk som det tales i dag. Når en stavefejl svarer til den distinkte rigsmålsudtale – fx ”blie” for *blive*, ”tradve” for *trediv*e – er der efter vores opfattelse ikke tale om normkonflikter, men om normhuller (jf. næste afsnit). Det samme gælder stavemåder der afspejler kortformer som er veletablerede også i distinkt udtale, fx ”ku” for *kunne*, ”ha” for *have*

8 Bemærk at DDO af hensyn til lydskriftens læsbarhed ikke gengiver schwa-assimilation – heller ikke i tilfælde som her, hvor schwa-assimileret udtale [ˈbli:i] er det almindelige selv i distinkt udtale (Brink m.fl. 1991).

og ”oss” for *også* (fx Brink & Lund 1975: 479-480). Man kan gå ud fra at når sådanne distinkte kortformsudtaler er angivet i DDO, er de (for længst) etableret i dansk, og staveformen afspejler således ikke en konflikt med rigsmålsnormen.

2.2.3 *Normhuller*

Selv om man tager udgangspunkt i distinkte, konservative rigsmålsudtaler, er der overordentlig mange ord i dansk som kan være svære at stave. Vi nævnte i forrige afsnit *blive* og *trediv*e som eksempler på ord der har stavemåder der ikke er fuldt forudsigelige ud fra udtalen. For at lære disse stavemåder har man brug for viden om de korrespondensregler der kan opstilles som bindeled mellem ordenes udtaler og deres normerede stavemåder. Korrespondensregler kan gælde specifikke ord (fx at *trediv*e er med *i* og at *blive* er med *v*), eller de kan gælde på mere generelle niveauer (fx at konsonanter ofte fordobles efter kort vokal, og at navne skrives med stort begyndelsesbogstav) eller på helt elementært niveau (at s-lyd oftest repræsenteres af bogstavet *s* osv.). Når årsagen til en stavefejl er at skribenten mangler viden om korrespondensregler, men ellers behersker rigsmålsnormen, taler vi med Telemans terminologi om et *normhul*.

Begrebet normhul har stor relevans som årsag til stavefejl fordi der er så mange korrespondensregler at lære i dansk ortografi. Hvis man som lærer mistænker at en stavefejl skyldes et normhul, gælder det selvfølgelig om at indkredse hvad det mere præcist er for en korrespondensregel eleven ikke kender. Nedenfor i afsnit 3 giver vi et overblik over korrespondensregler i dansk ortografi.

2.2.4 *Normsammenbrud*

Stavefejl kan skyldes at skribenten mangler rutine i at følge korrespondensregler som vedkommende egentlig godt kender. Elever i indskolingen og på mellemtrinnet fortæller nogle gange at de faktisk godt ved at navne skal skrives med stort begyndelsesbogstav – de glemmer bare at gøre det. Og i udskolingen og endnu senere kan brugen af nutids-r være velkendt stof – som man blot ikke har overskud til at tænke på når man skriver (Schack & Jervelund 2016, Rathje 2019, Holsting m.fl. 2021). Som betegnelse for denne type årsag til stavefejl kan man bruge Telemans term *normsammenbrud*.

Betegnelsen sammenbrud kan virke lovlig dramatisk, men i tilfælde hvor begyndere og utrænede skribenter kæmper med at repræsentere ords lydstruktur, kan den være ganske rammende. Selv om begyndere faktisk kender alle bogstaverne og deres lyde, springer de ofte lyde over når der er tale om komplekse stavelser med flere konsonanter i træk, fx ”ko” for *klo* (se nærmere om sådanne konsonantklyngefejl i Juul & Sigurdsson 2005). Ligeledes kan lange ord give anledning til fejl, især når den samme eller en ensartet bogstavsekvens går igen i ordet, fx ”autentitet” for *autenticitet* (jf. begrebet *strukturparallisme*, Lund 1985; se også Juul & Petersen 2017 om længdeeffekter). I disse tilfælde kan man tale om sammenbrud i den forstand at skriveprocessens krav overstiger elevens kognitive resurser.

Rene slåfejl og smuttere (som når tastaturet forskubber sig, og *op* bliver til ”på”) kan også betragtes som eksempler på normsammenbrud. Igen er det ikke selve stavfærdigheden der mangler, men opmærksomhed og omhu i udførelsen. Det kan være fristende at bagatellisere denne slags fejl ud fra den betragtning at skribenten nok selv ville rette dem hvis vedkommende havde læst korrektur, og de omtales også mindre dramatisk som *tilfældige fejl* (Hansen 1980) og som *distraktionsfejl* (Diderichsen 1968, Detlef m.fl. 1986). Men at tage hensyn til sin læser ved at læse korrektur er ikke noget man kan regne med at elever gør af sig selv – det kan tværtimod være nødvendigt at italesætte det hyppigt som en del af undervisning i stavning (Rathje 2019: 420). Man skal således ikke overse at staveudvikling ikke kun handler om at opnå en rent intellektuel forståelse af forholdet mellem tale og skrift, men også om at automatisere brugen af bestemte stavemønstre og at få overskud til at monitorere sin egen skriveproces.

2.3 Fortolkning som proces

Det kan være svært at sige hvornår det er kendskabet til en regel der mangler, og hvornår kendskabet er til stede, men blot ikke er konsolideret. Der er med andre ord ikke altid en skarp grænse mellem begreberne normsammenbrud og normhul. I det hele taget kan man, som vi tidligere har været inde på, sjældent være helt sikker på hvad der er årsag til en konkret stavfejl. Men vi har i dette afsnit lagt op til at man ikke desto mindre overvejer de principielle muligheder, og at man i den forbind-

else er opmærksom på sprogets udtalemæssige variation. Begreberne normkonflikt, normhul og normsammenbrud er først og fremmest vigtige fordi de pædagogiske modsvar er helt forskellige. Normkonflikter kalder på øget opmærksomhed på sprognormer, normhuller kalder på øget viden om korrespondensregler, og normsammenbrud kalder på opøvelse af større rutine og korrekturlæsningsvaner. Distinktionen er derfor principielt vigtig for sprogpædagoger (Diderichsen 1968: 153).

Mange fejl kan fortolkes på flere måder, og det er vigtigt ikke kun at optælle fejl, men også at overveje skrivesituationen (har skribenten haft god tid og mulighed for ordbogsopslag?) og ordenes hyppighed. En skribent kan godt have lært at bruge dobbeltkonsonant i nogle enkelte hyppige ord (fx *ikke*, *kaffe*, *drikke*) sådan at et normhul (en mangelfuld tilegnelse af fordoblingsreglen) ikke opdages hvis man ikke også ser på mere sjældne ord. Fortolkningsarbejdet må i sagens natur være en løbende proces hvor man om muligt også inddrager udsagn fra skribenten selv. Når et mønster viser sig, begynder man ofte at kunne indkredse årsager med større sikkerhed fordi fejlene viser sig på tværs af ord.

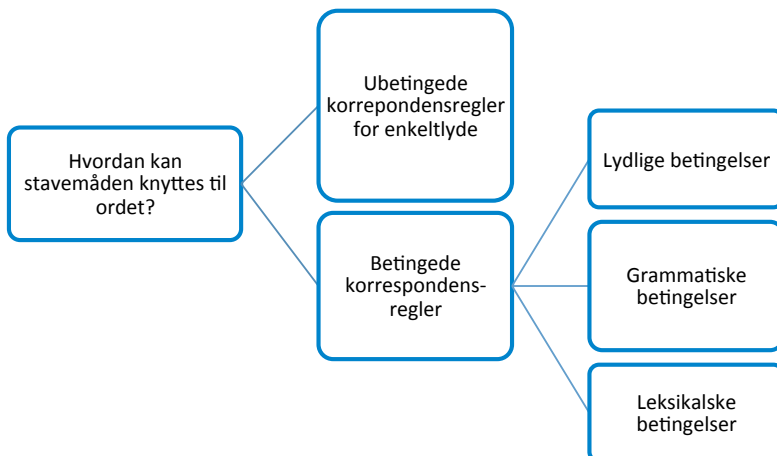
3 KORRESPONDENSREGLER

Ovenfor udpegede vi normhuller som en væsentlig årsag til stavfejl, og vi definerede et normhul som et manglende kendskab til de korrespondensregler der forbinder det talte og skrevne sprog. I dette afsnit giver vi et overblik over de typer af korrespondensregler man skal kende for at blive en god staver på dansk. Vores typologi skelner mellem ubetingede og betingede regler og inddeler endvidere de betingede regler ud fra det sproglige niveau de knytter an til. Et overblik er vist i figur 2, og nogle eksempler på stavfejl der kan relateres til de forskellige typer af korrespondensregler, er vist i tabel 1.

Afsnittet her kommer kun ind på nogle udvalgte korrespondensregler i dansk. For detaljerede oversigter henviser vi til Becker-Christensen (2021, især s. 115-219) og til netstedet Bogstavlyd (bogstavlyd.ku.dk). Andre fremstillinger af forholdet mellem tale og skrift i dansk er blandt andet Aage Hansen (1967: 311ff.), Erik Hansen (1999), Jervelund (2007), Davidsen-Nielsen & Herslund (2013), Mørch (2014) og Hauerberg Olsen (2018). De korrespondensregler vi omtaler, tager

udgangspunkt i distinkte enkeltordsudtaler som anført i DDO, sådan som det også er tilfældet på netstedet Bogstavlyd.⁹

FIGUR 2. OVERSIGT OVER TYPER AF KORRESPONDENSREGLER

3.1 Ubetingede korrespondensregler for enkeltlyde

De ubetingede korrespondensregler for enkeltlyde udgør kernen i alfabetiske skriftsprog som dansk. De optager en væsentlig del af undervisningen i indskolingen (børnehaveklassen og 1. klassetrin) hvor man fx lærer at s-lyd kan repræsenteres af en særlig grafisk slangeform, bogstavet *s*, mens i-lyd kan repræsenteres af en lodret streg med en prik over, bogstavet *i*. Udrustet med disse og en hel del flere korrespondensregler kan man allerede stave til *is* og *si* og andre lydrette ord – dvs. ord hvor hver lyd repræsenteres af sin standardstavemåde, *i* for i-lyd, *s* for s-lyd og så videre (om begrebet lydret, se Juul 2016). Når man taler om at

9 Becker-Christensen (2021) indskyder et fonologisk niveau imellem bogstav/grafem-niveauet og udtale/fon-niveauet idet han dels opstiller korrespondensregler der forbinder grafemer og fonemer, dels opstiller regler der forbinder fonemer og enkeltlyde (se fx Heegård Petersen m.fl. 2021, kap. 3 om begrebet fonem). Dette kan forenkle korrespondensreglerne betydeligt, se Becker-Christensen 2021: 103 for en illustration af dette. Vi har i denne artikel valgt at se bort fra fonemniveauet ud fra den betragtning at det ofte er diskutabelt hvordan lydsystemet skal analyseres, og om den samme fonemanalyse er gyldig for alle sprogbrugere, se fx diskussionen af a-lyde i Brink 2000 og Grønnum 2000.

TABEL 1. EKSEMPLER PÅ FEJL I FORSKELLIGE TYPER AF KORRESPONDENSREGLER

Korrespondenstyper	Eksempler på stavefejl
Ubetingede regler	"cr" for <i>ser</i> (vokalen i ordet skal repræsenteres af et selvstændigt bogstav) "ål" for <i>øl</i> (det er <i>ø</i> og ikke <i>å</i> der står for en <i>ø</i> -lyd) "sal" for <i>sjal</i> (sj-lyd kan normalt ikke staves med <i>s</i>)
Lydlige betingelser	"lile" for <i>lille</i> (manglende fordobling efter kort vokal) "tark" for <i>tak</i> (<i>ar</i> for åben a-lyd bruges normalt kun hvis vokalen er lang, jf. <i>farve</i> , eller ubetonet, jf. <i>farvel</i>) "småk" for <i>smuk</i> (kort <i>å</i> -lyd staves normalt ikke med <i>å</i>)
Grammatiske betingelser	"Hun høre " for <i>hører</i> (manglende præsens-r) "Hun kom løbene " for <i>løbende</i> (manglende markering af samtids infinit) "henrik" for <i>Henrik</i> (manglende markering af proprium)
Leksikalske betingelser	"hæst" for <i>hest</i> "stord" for <i>stor</i> "komune" for <i>kommune</i> "kommitte" for <i>komite</i>

alfabetiske skriftsprog bygger på et lydprincip, er det primært de ubetingede korrespondensregler der tænkes på.

At lære de ubetingede korrespondensregler kræver at man lærer at forbinde alfabetets bogstaver med deres mest almindelige lydlige korrespondenser. Men der skal mere til for at anvende dem i praksis, for det kræver at man bliver god til at opdele de ord man vil stave, i enkeltlyde, hvilket for mange børn er en ganske langstrakt læreproces og en særlig udfordring for ordblinde (Engmose 2019, Elbro 2021).

Nogle enkeltlyde er sværere at identificere og fastholde end andre. Eksempelvis kan cirka 85 % af eleverne i starten af 1. klasse stave vokalen korrekt i ord som *mad* og *glad*, mens kun omkring halvdelen gengiver den bløde d-lyd korrekt (se nærmere i Juul 2019 der rapporterer staveprøveresultater fra elever i 1.-6. klasse). For begynderen kan det desuden være en væsentlig forskel om der til den enkelte lyd svarer et enkelt bogstav, eller om der skal skrives flere bogstaver, fx *ng* for ng-lyden i *seng* og *sj* for sj-lyden i *sjov*. Korrespondensregler af en-til-flere-typen er generelt sværere at lære.

Langt de fleste lyde har en stavemåde som er den klart hyppigste, hvilket typisk er den ubetingede, "lydrette", stavemåde (*s* for s-lyd, *i* for i-lyd osv.; Mørch 2014 og netstedet Bogstavlyd). Det er naturligvis

den stavemåde man har størst glæde af at lære. Som tidligere nævnt skal man dog være opmærksom på at adgang til ordenes distinkte udtaler ikke kan tages for givet. Ordet *leve* er fx lydtret hvis man tager udgangspunkt i den distinkte rigsmålsudtale [le:və], men for den der altid udtaler det [le:ø], dvs. omtrent som *Leo*, kan det være overraskende at ordet skal staves med *v*. Kendskab til distinkte rigsmålsudtaler vil således kunne øge de ubetingede korrespondensers anvendelighed.

3.2 Betingede korrespondensregler

For næsten alle danske lyde findes der en længere række af mulige korrespondenser, sådan at man sjældent kan vide med sikkerhed om den mest anvendte stavemåde er den korrekte i et givet ord. En bogstav-lyd-søgning på lang i-lyd [i:] viser fx ti forskellige mulige stavemåder (jf. ord som *tie*, *lige*, *blive*, *jeans*, *jeep*, *nachspiel*, *bebop*). Derfor er man, hvis man vil følge RO-normen, nødt til ikke blot at lære de ubetingede korrespondensregler (de lydrette stavemåder), men også en række betingede korrespondensregler (jf. figur 2).

Hvor de ubetingede regler gælder for enkeltlyde, knytter betingelserne an til andre sproglige niveauer. I sidste instans kan en stavemåde altid knyttes til det enkelte ord (en leksikalsk betingelse). Men ofte kan man opstille betingelser der gælder for flere ord med fælles lydlige eller grammatiske karaktertræk. I de følgende afsnit beskriver vi hver gruppe af betingede regler – lydlige, grammatiske og leksikalske (se også Becker-Christensen 2021: 30-32).

Betingede staveregler giver anledning til to slags stavfejl. Dels kan betingede stavemåder blive erstattet af ubetingede stavemåder – som når *lige* staves ”lie” uden det stumme g. Dels kan betingede stavemåder blive brugt hvor de ikke hører hjemme – som når *tie* staves ”tige”. Stavefejl af den første type kan kaldes *regulariserende* fordi en uregelmæssighed ”rettes ud”, det stumme g undgås. Den sidste type kan kaldes *overgeneraliserende* fordi en stavemåde ikke kun anvendes hvor betingelsen gælder, men mere generelt; det stumme g indføres i analogi med ord af lignende lydlig struktur der har et stumt g. Overgeneraliserende stavfejl kan være et tegn på at en betinget stavemåde er ved at blive lært – blot er selve betingelsen endnu ikke på plads.

3.2.1 Lydlige betingelser

At en stavemåde knyttes til en lydlig betingelse, ses når en korrespondensregel gælder for en lyd i en bestemt lydlig sammenhæng. Eksempelvis staves en d-lyd oftest med *t* hvis d-lyden står til sidst i et ord, som i *hat*, *nat*, *telt*, *Kurt*. Og om g-lyde gælder det at de staves med *k* hvis de står lige efter en s-lyd i samme stavelse, som i *sko*, *ski*, *vask*, *dansk*. Man kan her tale om at ortografien er styret af et udvidet lydprincip hvor korrespondensreglerne gælder lydfølger frem for enkeltlyde (Elbro 2014 bruger betegnelsen ”Lydprincippet 2”).¹⁰

Mange elever lærer de to nævnte lydligt betingede stavemåder allerede i indskolingen, mens andre lydligt betingede stavemåder først tilegnes på mellemtrinnet eller endnu senere. Således kommer reglen om at intervokaliske konsonanter skrives dobbelt efter en kort trykstærk vokal – jf. forskellen på *basse* og *base* – typisk først på plads i 3.-5. klasse. Det samme gælder reglen om at å-lyd oftest staves med *u* hvis der er tale om en kort vokal, hvorimod lang å-lyd staves med *å* (Juul 2019).

3.2.2 Grammatiske betingelser

En helt anden type betingelser ses når en korrespondensregel gælder for ord med bestemte morfologiske slægtskabsforhold eller en bestemt syntaktisk funktion, som vi her vil omtale samlet som *grammatiske betingelser*. Den nok mest velkendte regel af denne type er reglen om verbers endelser i præsens vs. infinitiv. I de fleste danske verber kan man følge de ubetingede korrespondensregler, fx [v]=*er* i nutidsformen *føler*, mens [ə]=*e* i infinitiven *føle*. Når stammen i et verbum ender på *-r*, udtales begge endelser imidlertid med åbent schwa [ɐ]. Her kan kun en grammatisk analyse afgøre om den korrekte stavemåde af eksempelvis verbet [fø:v] er *føler* eller *føre*, hvilket er en udfordring for mange selv i grundskolens ældste klasser, på ungdomsuddannelser og endda på universitetsniveau (Juul & Elbro 2004, Schack & Jervelund 2016, Møller & Juul 2017, Rathje 2019, Holsting m.fl. 2021). Korrespondensreglens betingelse refererer her til verbernes syntaktiske funktion

¹⁰ Brugen af *sk* frem for *sg* understøttes desuden af de rent grafotaktiske forhold – dvs. bogstavernes kombinationsmuligheder uanset deres udtale (Treiman & Kessler 2021). Forbindelsen *sg* forekommer fx kun helt undtagelsesvist i samme stavelse i danske ord (*sgu*, *sgisme*), mens *sk* er en hyppigt anvendt bogstavkombination.

og tilstedeværelsen af bestemte bøjningsendelser.¹¹

Grammatiske betingelser kan også gælde rod morfemers stavemåde. Ud fra udtalen kunne substantivet *blæst* udmærket staves med *e* ligesom *vest*. Men stavemåden med *æ* understøttes af at ordet *blæst* har samme rod morfem som verbet *blæse*. Ligeledes understøttes det stumme *d* i *mord* af de udtalte *d*'er i beslægtede ord som *morder* og *myrde*. Der er overordentlig mange af den slags eksempler på at danske ords stavemåder er bestemt af de morfemer der indgår i ordet, og antallet af normhulsfejl kan således nedbringes betydeligt hvis man som skribent er opmærksom på ords morfologiske slægtskaber.

3.2.3 Leksikalske betingelser

I mange tilfælde er man nødt til at gøre det specifikke ord til betingelsen for en korrespondensregel fordi den ikke kan knyttes til lydlige eller grammatiske betingelser. Der er tale om en leksikalisk (ordspecifik) betingelse når man må lære at der skal stumt *d* i *stald*, men ikke i *smal*, og at *vest* er med *e*, hvorimod *gæst* er med *æ*. Man kan her tale om at ortografien er styret af et *traditionsprincip* (et ords stavemåde ændres ikke når den først er etableret), og i nogle tilfælde et *etymologisk* eller *internationalt* princip (ord staves i overensstemmelse med deres oprindelse; Jervelund 2007, Davidsen-Nielsen & Herslund 2013, Becker-Christensen 2021: 62-65).

Leksikalske betingelser kan være vanskelige selv for erfarne skribenter. Det gælder ikke mindst de mange tilfælde hvor en stavemåde med dobbeltkonsonant må knyttes til det enkelte ord, nemlig når fordoblingen følger efter en tryksvag vokal. Her har vi nogle gange fordobling som i *massere*, andre gange enkeltkonsonant som i *basere* (sammenlign også *ballade* vs. *balance*; *skelettere* vs. *trompetere*; *parallelisere* vs. *karamelisere*). Sådanne leksikalt bestemte konsonantfordoblinger er væsentligt sværere end de ovennævnt lydligt bestemte fordoblinger (se Møller & Juul 2017 vedrørende beherskelsen af de to slags fordoblingsregler blandt elever i 6.-8. klasse).

Ordspecifikke stavemåder kan være særlig drilagtige når ordet (eller en

¹¹ Nogle fremstillinger taler i denne forbindelse om et *tegnkonstansprincip* (Hansen 1999, Jervelund 2007) eller om *morfogrammatisk funktion* (Davidsen-Nielsen & Herslund 2013).

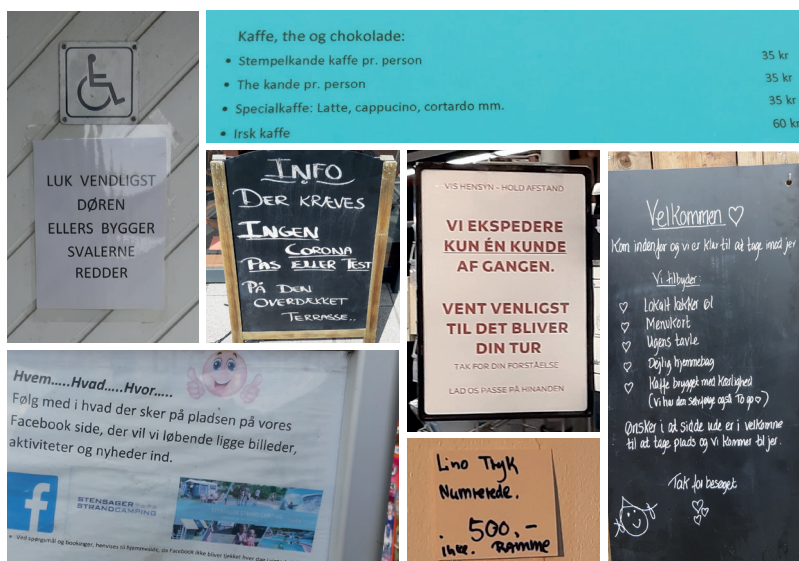
del af det) deler udtale med et ord med en anden stavemåde, men med en beslægtet betydning. Det er ikke svært at adskille *jul* og *hjul* – men er *forstæder* beslægtet med *sted* eller med *stad* (jf. stavefejlen ”forsteder”; Hansen 1999)? Er *uvist* beslægtet med *vished* eller med *viden* (jf. stavefejlen ”uvidst”)? Og er udtrykket *at vænne sig til noget* beslægtet med *en vane*, med *at vende sig om* eller med *at blive venner med nogen*? Den støtte man generelt kan finde i morfologiske slægtskaber, bliver her til en forhindring.¹²

Leksikalske betingelser knytter sig, som det er fremgået, til enkeltord, men de kan også være mere generelle, nemlig når stavemåder kan knyttes til et etymologisk defineret lag i ordforrådet. Eksempelvis finder vi især stavemåden *sch* i ord der er lånt fra tysk (*schæfer*, *schwung*, *schnauzer*), mens *sh* hører til i engelske lån (*shoppe*, *shampoo*, *showroom*) og *ch* i franske (*chablis*, *champignon*, *champagne*). Et andet eksempel er stavemåden *ps* der kun findes i ord af græsk oprindelse (*psyke*, *pseudonym*, *psoriasis*). Disse signaler om ords oprindelse giver ortografien kulturhistorisk kolorit – men for den der skal lære at stave, er de en hurdle. Leksikalisk betingede korrespondensregler giver i det hele taget anledning til mange normhulsfejl, dels fordi der er så mange af dem, dels fordi de hver især kun gælder for et enkelt eller nogle få ord.

4 ER DET BLEVET SVÆRERE AT STAVE?

De korrespondenser vi omtalte i forrige afsnit, bygger som nævnt på distinkte rigsmålsudtaler sådan som de fx fremgår af DDO. Men udtalenormer varierer og ændrer sig, og som staveunderviser er det som omtalt ovenfor nødvendigt at kende til denne variation, sådan at man kan opdage det når stavfejl har rod i en normkonflikt, og sådan at man kan undervise i korrespondensregler med udgangspunkt i moderne dansk udtale. Derfor ser vi i dette afsnit på hvordan forholdet mellem udtaler og stavemåder har ændret sig i de seneste generationer. Vi ser især på udtaleudviklinger der ikke fremgår af oplysningerne i DDO, og som

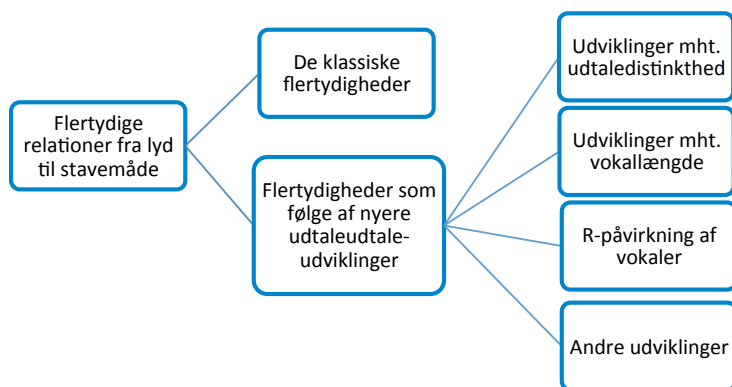
12 På den anden side kan man også (især fra en læsers synsvinkel) se det som nyttigt at homofone ordpar har forskellige stavemåder, sådan at det tydeliggøres hvilken ordbetydning der er den relevante (jf. det såkaldt distinktive princip; Jervelund 2007). Herimod kan man dog så indvende at talesprogets homofoner kun sjældent fører til misforståelser, og at det ville være endnu mere nyttigt at prioritere et *pædagogisk* princip og gøre alle stavemåder så lydrette som muligt og dermed lettere at lære.

FIGUR 4. EKSEMPLER PÅ NORMKONFLIKTER OG NORMHULLER I DANSK SKILTESTAVNING. Normkonflikter ses ved de stavformer der viser reduceret udtale ("den overdækket terrasse", "selvfølge" *selvfølgelig* (jf. almindelig reduceret, trykssvag udtale [sɔlfølə]), "numerede" for *nummererede*), ikke-standard genus ("lækker øl", "dejlig hjemmebag") og ikke-standard udtale af *legge* ("ligge billeder op"). Normhuller ses ved "cortado" for *cortado*, "ekspedere" for *ekspederer*, "af" for *ad* og "venligst" for *venligst*, hvor stavfejlene repræsenterer samme udtale som de korrekte former.

fører til nye flertydigheder i relationen mellem udtale og retskrivning. Spørgsmålet vi stiller, er om det er blevet sværere at stave. Afsnittet er tænkt som en opdatering af en artikel af Jørn Lund (1978) der stillede det samme spørgsmål og stadig læses af mange danskstuderende.

De udviklinger vi vil omtale, har vi opdelt i fire kategorier (se figur 5): ændringer mht. udtaledistinkthed, ændringer mht. vokallængde, ændringer som følge af r-påvirkning af vokaler og en restkategori med øvrige ændringer. Formålet er at give overblik over de udviklinger der især er interessante for staveundervisere og i forhold til eventuelle revisioner af retskrivning. Grundigere beskrivelser af udtaleudviklinger i moderne dansk kan man finde i Grønnum (2007), Brink & Lund (2019), Heegård Petersen m.fl. (2021: kap. 12). Vores gennemgang opsummeres i tabel 3 i afsnit 4.2.7.

FIGUR 5. UDTALEUDVIKLINGER OG STAVNING

4.1 Klassiske flertydigheder

Inden vi ser nærmere på udtaleudviklingerne i de seneste generationer og de flertydigheder de har ført til, må vi fremhæve at flertydige relationer ikke er et nyt fænomen. Tabel 2 giver nogle eksempler på ”klassiske” flertydigheder i dansk.

Mange af disse flertydigheder går meget langt tilbage i sprog-historien. Af oversigter i Dansk Sproghistorie (Frederiksen 2019) og i Becker-Christensen (2021: 53-58) fremgår det at der allerede i 1200-tallet var variation i hvordan skrivelserne repræsenterede de forskellige lyde i dansk. Eksempelvis kan kort æ-lyd allerede her ses skrevet nogle gange med *e*, andre gange med *æ*. Endvidere er der udtaleudviklinger som fandt sted for flere hundrede år tilbage, som stadig ikke afspejles af retskrivningen. Det gælder blandt andet de udviklinger der førte til at h- og d-lyd forsvandt fra udtalen i visse sammenhænge – mens det stumme h og det stumme d er bibeholdt i skriften (Gregersen 1981, Frederiksen 2019: 52). Lidt spøjende sagt er ortografisk uregelmæssighed altså nærmest en del af den danske kulturarv. Andre flertydigheder er kommet til tættere på moderne tid. Eksempelvis udviklede den bløde g-lyd sig i ord som *hige*, *søge*, *vælge*, *følge* i løbet af det 19. århundrede til en j-lyd, hvis stavemåde dermed blev flertydig (*j* eller *g*).

Den historiske baggrund for flertydighederne er, som det fremgår, ofte udtaleudviklinger. I andre tilfælde skyldes de såkaldt *falske restitutioner* (en form for overgeneralisering), som når *spilde* og *kvinde* staves

TABEL 2. EKSEMPLER PÅ KLASSISKE FLERTYDIGHEDER I DANSK ORTOGRAFI

Flertydighed	Eksempel
stunt <i>h</i> før <i>j</i> og <i>v</i>	<i>hjerne</i> , <i>jern</i> ; <i>h</i> <u>v</u> æse, <i>v</i> <u>æ</u> sen
stunt <i>d</i> efter <i>l</i> og <i>n</i>	<i>kilde</i> , <i>spilde</i> , <i>lille</i> , <i>spille</i> ; <i>binde</i> , <i>kvinde</i> ; <i>finne</i> , <i>skinne</i>
enkelt- eller dobbeltkonsonant ml. vokaler	<i>base</i> , <i>basse</i> ; <i>læse</i> , <i>læsse</i>
udtalesammenfald af endelser	<i>-rel-rer</i> ; <i>-ene/-ende</i>
æ-lyd med <i>e</i> eller <i>æ</i>	<i>vest</i> , <i>gæst</i>
ø-lyd med <i>y</i> eller <i>ø</i>	<i>kølle</i> , <i>skylle</i>
j-lyd med <i>j</i> eller <i>g</i>	<i>alge</i> , <i>balje</i> ; <i>løg</i> , <i>løj</i>
blød v-lyd med <i>v</i> eller <i>g</i>	<i>krage</i> , <i>krave</i>
sj-lyd med <i>sj/sh/schl/ch</i>	<i>sjette</i> , <i>sherry</i> , <i>schæfer</i> , <i>chef</i>
b-lyd med <i>b/p</i> hhv. <i>bb/pp</i>	<i>bæk</i> , <i>spæk</i> ; <i>nåbe</i> , <i>rype</i> ; <i>ribber</i> , <i>ripper</i>
g-lyd med <i>k/g</i> hhv. <i>kk/gg</i>	<i>gud</i> , <i>skud</i> ; <i>fortolker</i> , <i>Holger</i> ; <i>bække</i> , <i>begge</i>
d-lyd med <i>d/tl/dt/tt</i>	<i>dyr</i> , <i>styr</i> ; <i>bolt</i> , <i>bold</i> , <i>koldt</i> ; <i>godte</i> , <i>rotte</i>

med stumme d'er der ikke skyldes at ordene tidligere har været udtalt med d-lyd. Stavemåderne med stumme d'er er her opstået som en slags stavfejl fordi man har stavet i analogi med andre ord hvor en tidligere d-lyd var forsvundet, fx *kilde* og *binde*. I atter andre tilfælde skyldes flertydigheder at ord er lånt fra fremmedsprog uden at stavemåden er tilpasset til dansk, sådan som det ses i mange af ordene med sj-lyd i tabel 2.

4.2 Udviklinger mht. distinkthed

Der vil altid være distinkthedsvariation i udtalen af et sprog (Heegård Petersen m.fl. 2021: kap. 11), men normen for distinkt udtale kan hos grupper af sprogbrugere ændre sig sådan at udgangspunktet for staveprocessen bliver et andet. Dermed kan der opstå nye tilfælde af normkonflikter og normhuller (jf. afsnit 2 ovenfor). I det følgende ser vi på en række mulige udviklinger mht. distinkthed, men med opfordring til at der anstilles nærmere diakrone undersøgelser på dette område, som desværre ikke er særlig godt undersøgt.

4.2.1 Svækkede r-lyde

Jørn Lund skriver at "[a]f nyere, men ikke ny dato er det forhold, at der svarende til skriftens skelnen mellem *-er* og *-re* efter vokal ikke altid hos yngre er nogen udtalemæssig distinktion" (1978: 181). Lund nævner ord som *ture* og *tuer*, *kure* og *kuer* som eksempler på stavemåder der ikke længere kan holdes adskilt ud fra udtalen. I dag er udtaler uden konsonantisk r-lyd blevet den distinkte udtalenorm ifølge DDO, der anfører ['tu:ɐ] og ['ku:ɐ] for *ture* og *kure*. Det betyder at man ikke længere kan stave ud fra simple, ubetingede korrespondensregler som da de gamle distinkte udtaler var fremherskende – ['tu:ʁ] 'ku:ʁ] og så videre. I stedet må man lære korrespondensregler med grammatiske og leksikalske betingelser for at afgøre om ordene skal ende på *er*, (*r*)*re* eller *-(r)rer*. Som det fremgår, kan man dog stadig være sikker på at der skal være et *r* i sidste stavelse af de nævnte ord.

Svækkelsen af r-lyd mellem vokaler er ikke en fuldt gennemført proces. Et tegn på dette er at DDO, som er baseret på Brink m.fl. (1991), angiver udtalen af *forum* med r-lyd ['fɔ:ʁɒm], mens ordet *durum* er uden ['du:ɒm]. Efter tryksvag vokal er der ligeledes en stærk tendens til r-tab, jf. ord som *vurdere*, *servere*, *kiropraktor* (Jørn Lunds eksempler). Her er det dog stadig udtaler med bevaret r-lyd der fremgår af DDO. De udtaler der anføres i DDO, viser heller ikke tendensen til bortfald af r-lyd mellem konsonant og tryksvag vokal, som giver sammenfald af *klatter* og *klatre*, *klammer* og *klamre*, *baller* og *baldre*, *gnister* og *gnistre*, *fætter* og *fætre*. Jørn Lund nævner sådanne sammenfald, men det er vores indtryk at udviklingen er fortsat, og at mange unge i dag kun skelner ordene i meget distinkt udtale eller som læseudtaler. Dette understøttes af at mange elever udelader *r*'et når de staver ord som *klatter* og *klamre* (Juul 2019). Med sammenfald af ord som *klatter* og *klatre* bliver der brug for at knytte stavemåderne til morfologiske betingelser – fx at *klatter* enten er flertal af *klat* eller nutid af *klatte* og derfor skal ende på *-er*, mens det åbne schwa [ɐ] til sidst i infinitiven *klatre* må skyldes påvirkning fra en r-lyd, da ordet ellers burde have almindeligt schwa [ə] som i *klatte*.

De nævnte tendenser til bortfald af r-lyd kan ikke blot føre til udeladelser af bogstavet *r* i de berørte lydige sammenhænge, men også til overgeneraliseringsfejl hvor der fejlagtigt indsættes et *r*. *Fruer* kan blive

til ”frurer” (jf. *fur*), *duo* til ”duro” (jf. navnet *Panduro*), *biograf* til ”birograf” (jf. *kiropraktor*) osv.

4.2.2 Schwa-tab og schwa-assimilation

En meget udbredt distinkthedsvariation i dansk er at endelses-*e*’et, schwa [ə], kan tabes, som når *kaffe* udtales enstavet som et rim på *paf*. Schwa kan også assimileres til stemte nabolyde, der så bliver stavelsesbærende. Denne assimilation er så godt som gennemført i ord som *cykel*, *vissen* [ˈsyɡl̥ ˈvesn̥] hvor udtaler med schwa [ˈsyɡəl ˈvesən] for de fleste sprogbrugere virker overtydelige (Brink m.fl. 1991: 1573-1575).¹³ De schwa-assimilerede endelser kan hos begyndere føre til stavfejl hvor endelses-*e*’et er udeladt (”cykl”, ”visn”), men hvis man har dansk som modersmål, vil man normalt ikke være i tvivl om at ord med stavelsesbærende sonoranter er flerstavede (Schachtenhaufen 2011), og man skal så blot lære den korrespondensregel at stavelsesbærende l-lyd og n-lyd staves henholdsvis *-el* og *-en*.

I moderne dansk er tendensen til schwa-assimilation imidlertid efter vores indtryk blevet stærkere, sådan at schwa-assimilation nu også ofte høres i ord som *cykle* og *visne*, i hvert fald i mindre distinkt udtale, hvilket giver udtalesammenfald af *cykel-cykle* og *vissen-visne*. Det betyder at stoveundervisere med fordel kan pege på grammatiske betingelser, fx at *cykle* og *visne* er infinitiver og derfor skal ende på *-e*.

Grammatiske betingelser bliver også nødvendige når schwa assimileres til en blød d-lyd. Det giver udtalesammenfald af *gåde* og *gået*, *ride* og *riget*, sådan at identifikation af bøjningsendelsen i *gået*, *riget* bliver afgørende når ordenes stavemåde skal læres.

I forhold til stavfejl kan man foruden udeladelser af *e* (fx ”ungdomlige” for *ungdommelige*; Schack & Jervelund 2016: 93) se overgeneralisationer der tydeligvis har rod i schwa-tab og schwa-assimilationer. Det gælder fx når *spejlg* og *lapning* bliver til ”spejleæg” og ”lappening” (eksemplerne er observeret henholdsvis på en grillbar og hos en cykelsmed; se også Schachtenhaufen 2011 og eksemplerne nævnt i afsnit 2.2.3).

4.2.3 Andre bortfald og assimilationer

¹³ Når DDO anfører udtaler med schwa i disse ord, skyldes det et redaktionelt valg idet man undgår diakritiske tegn for dermed at gøre lydskriften lettere at læse.

I sin omtale af den nu forsvundne bløde g-lyd noterer Jørn Lund at udviklingen til j-lyd hos børn ofte har udviklet sig videre, ”således at lyden helt kan forsvinde” (Lund 1978: 183). Denne udvikling er nu yderligere fremskredet og fremgår i nogle tilfælde af udtaleoplysningerne i DDO, der fx har *dag* [dæ:ʔ]. Bortfald af j-lyd giver sammenfald af ord som *mægle*, *maile*, *mæle*, af *søg*, *sø* og af *øger*, *ører* med den konsekvens at stavemåderne med *g* må knyttes til de enkelte ord eller om muligt til morfologiske ordfamilier (fx *søge-søgt*, *smage-smagt*).

Ovenfor nævnte vi at endelsen *-et* udtales som et stavelsesbærende blødt d. Når stammen i et ord ender på j-lyd eller blød v-lyd, assimileres disse stammefinale lyde ofte til den bløde d-lyd, sådan at der bliver udtalesammenfald af *øjet*, *odde*, af *bræget*, *brede* og af *revet*, *redde/reddet*. Jørn Lund stiller det uforglemmelige spørgsmål *Har du redde dig i odde?* i sin behandling af disse sammenfald. De nævnte udtalesammenfald kan i dag iagttages også når rigsmålstalende voksne taler i et distinkt leje – og også her bliver det derfor vigtigt for tilegnelsen af stavemåder at inddrage morfologiske forhold – fx at *øjet* er bestemt form af *øje* (med j-lyd), og at *revet* er supinum af *rive* (med blød v-lyd i distinkt udtale).

En nyere lydudvikling (i hvert fald nævnes den ikke af Jørn Lund) er at vokaler kan blive rundede når de står som nabo til labiale konsonant-lyde, fx sådan at *fem* udtales [fæmʔ] som rim på *søm*, og *biograf* udtales med y-lyd [by:ɔ'gɾæ:f]. Der vil derfor ikke være noget overraskende i stavfejl som ”føm” og ”byograf”, men vi er dog ikke stødt på empiriske belæg. I tilfældet *fem* kan dette skyldes at tilegnelsen af stavemåden støttes af ordets hyppighed.

4.3 Udviklinger mht. vokallængde

Slår man ordparrene *væde*, *vædde* og *bure*, *burre* op i DDO, finder man at de i de anførte udtaler adskiller sig med hensyn til vokalens længde: [ˈvæ:ðə ˈvæðə ˈbu:ə ˈbuɾə]. Det er imidlertid vores indtryk at skellet mellem lang og kort vokal i dag er forsvundet hos langt de fleste rigsmålstalende i ord som de nævnte, dvs. før blød d-lyd og før blød r-lyd, dvs. [ɾ] henholdsvis ’åbent schwa’ [ə]. Olander (2019) mener, efter vores opfattelse korrekt, at det er udtaler med lang vokal der er blevet næsten enerådende i ord som de nævnte, men i nogle beskrivelser tales

der tværtimod om forkortelse (Brink m.fl. 1991: 1576, 2019: 205-206, Grønnum 2007: 166-167). Uanset hvad er konsekvensen af udtale-sammenfaldene at brugen af *dd* og *rr* ikke længere er forudsigelig ud fra udtalen. Ord med *dd* og *rr* kræver derfor at man lærer leksikalsk betingede korrespondensregler (Juul 2005), og staveundervisere der vil illustrere den *lydbetingede* fordoblingsregel, bør gå uden om ordpar som *væde-vædde*, *bure-burre* som i dag er homofone.

Også i ord med j-lyd mellem to vokaler kan der iagttages forlængelse. Det gælder eksempelvis ordene *veje*, *pege*, hvor de distinkte udtaler ['væ: 'pæ:] kan blive til ['væ: 'pæ:]. Her er der for det første sket det at j-lyden er schwa-assimileret og blevet til den trykssvage i-agtige vokal [ɪ], hvilket derefter giver forlængelse af vokalen i første stavelse. En generel regel i moderne dansk er nemlig at korte vokaler forlænges når de står umiddelbart før en anden vokal i samme ord (Olander 2019). En konsekvens af forlængelse før j-lyd er at *veje* og *varig* kan falde sammen i udtalen ['væ:ɪ], sådan at det kræver kendskab til grammatiske betingelser at stave ordene korrekt (at *veje* er flertal af *vej*, mens *varig* med samme udtale er et adjektiv afledt af verbet *vare*).

En tilsvarende forlængelse er blevet almindelig før stavelsesbærende blødt d (som fonetisk set er en vokallyd), sådan at *peget* falder sammen med *parret* (vb.), begge med udtalen ['pæ:ð]. Allerede Jørn Lund (1978) beskrev forlængelser som de nævnte, og vores (ikke empirisk belagte) vurdering er at forlængelserne i dag er nær ved at være fuldt gennemført – med en lang række udtalesammenfald til følge. Foruden de allerede nævnte fx *nejet-narret*, *eget-ejet-arret*, *barre-bare*, *dier-diger-dirre*, *hære-herre*, *redde-rede*, *hedde-hede* og *gedder-geder*, der nu alle kræver kendskab til leksikalske og/eller grammatiske betingelser hvis ordene skal staves korrekt.

En anden række sammenfald skyldes at lange vokaler med stød forkortes før blød d-lyd, sådan at verbet *ridet* med den oprindelige udtale ['ʁi:ð̥] falder sammen med substantivet *ridder* idet begge nu udtales ['ʁið̥]. Denne udvikling fører til usikkerhed om brugen af dobbeltkonsonanten *dd*, jf. stavefejl som ”fodder” for *foder* og ”puder” for *pudder*. Tilsvarende forkortes lange stødvokaler før blød v-lyd, sådan at fx *sorg* med den oprindelige udtale [sɔ:ʔ̥] falder sammen med *sov*, begge ord nu med udtalen [sɔʔ̥].

4.4 R-påvirkning af vokaler

Naboskab til en r-lyd har ført til at en række vokaler har fået en mere åben udtale med stavemæssige flertydigheder til følge. Disse r-påvirkninger har ramt forskellige vokaler til forskellig tid. Nogle udviklinger er stadig i gang, mens andre er fuldt gennemført (Brink & Lund 1975: 106-170, Grønnum 2007: 167-168).

En fuldt gennemført udvikling er at oprindelig lang e-lyd efter r-lyd er åbnet og faldet sammen med æ-lyd, sådan at *tre-træ* og *reb-ræb*, henholdsvis har fået samme udtale. Dette fremgår af DDO, som dog anfører ordene med en noget konservativ æ-lyd [tʁɛ:ʔ ʁɛ:ʔb], hvor langt de fleste rigsmålstalende i dag efter vores indtryk har a-lyd, dvs. en yderligere åbning til [tʁæ:ʔ ʁæ:ʔb]. Man skal derfor ikke blive overrasket hvis begyndere bruger stavemåderne "tra" og "rab".

Hvad angår oprindelig kort æ-lyd, er denne vokal i de fleste sammenhænge åbnet så meget at der er blevet sammenfald mellem *bræt* og *brat* [bʁad], *rest* og *rast* [ʁasd] hos det store flertal af sprogbrugerne (Brink m.fl. 1991: 1584). Jørn Lund skriver om disse sammenfald (jf. også eksempler som *ret-rat*, *skræmme-skramme*) at de findes hos "mange flere end for blot 25 år siden, hvor det især var børn af de lavere lag i København, der havde problemer med stavningen af sådanne ord" (1978: 180). Det skal bemærkes at før velær lukkelyd er r-påvirkningen i moderne sprog ledsaget af en diftongering, sådan at der fortsat er udtaleforskel på *frække* ['fʁæʁgə] og *frakke* ['fʁægə]. Til gengæld har denne udvikling så givet sammenfald af fx *strække* og *strejke*, begge med udtalen ['sdʁæʁgə].

I stilling før åbent schwa [ʊ] (som historisk er resultatet af r-lyd + schwa), er lang æ-lyd åbnet og faldet sammen med lang a-lyd, sådan at vi har fået udtalesammenfald af *ære* og *aer* ['æ:ʊ], *kære* og *kager* ['kæ:ʊ], *sværere* og *svagere* ['svæ:ʊ] (Brink m.fl. 1991: 1584). Heller ikke denne udvikling fremgår af DDO selv om den efter vores vurdering er fuldt gennemført hos det store flertal af rigsmålstalende.

En udvikling der til gengæld fremgår af DDO, er åbningen af kort e- og æ-lyd før halvvokalisk r-lyd, der giver a-lyd i ord som *smerte*, *ærlig* ['smæɾdə 'æɾli]. Hvis man vurderer stavefejlen "smarte" for *smerte* lyd for lyd, er den således fuldt forståelig, og den forekommer faktisk hos begyndere. Udtaleudviklingen er for øvrigt gået videre i de seneste par

generationer, sådan at [æ] hos mange er blevet til en lang a-lyd, [æ:] eller [a:], hvilket giver udtalesammenfald af fx *ærlig* og *Ali* ['æ:li], *hæge* og *have* ['hæ:u]. Bemærk at bogstavnavnet *r*, der jo netop udtales [æ], berøres af denne udvikling, sådan at *SRP* (en forkortelse for gymnasieskolens *studieretningsprojekt*) kan få samme udtale som *SAP*.

For de høje vokaler i-, y- og u-lyd har der tidligere været r-påvirkning for r-lyd, sådan at *kirke*, *dyrke*, *skurke* har været udtalt med e-, ø- og o-lyd. Her er udviklingen imidlertid gået tilbage, sådan at ordene i dag udtales uden r-påvirkning og dermed er blevet mere lydrette. Efter r-lyd er der observeret en tendens til åbning af i-lyd, sådan at *gris* bliver et rim på *fes* og ikke på *fis* (Schachtenhaufen 2009). Denne udvikling er så vidt vi kan vurdere, kun i sin vorden – men det er formentlig kun et spørgsmål om tid før vi ser begynderstavefejl som ”gres” for *gris*. En anden nyere r-påvirkning der kan føre til stavefejl, er tilbagetrækning af vokalen i ord som *grøn*, *brønd*, så de kommer til at rime på *hånd* (Grønnum 2007, kap. 12).

Langt mere fremskreden er r-påvirkningen efter *r* når det gælder u-lyd, som giver sammenfald af fx *rude* og *rode* ['ʁo:ð], *gru* og *gro* [gʁo:ʔ], *krus* og *kros* [kʁo:ʔs]. De nævnte eksempler er lånt fra Jørn Lund, som vurderer at udviklingen endnu ikke er fuldt gennemført (i 1978). Her godt 40 år senere er det efter vores vurdering nok et flertal af sprogbrugere der har gennemført udviklingen (vi bygger blandt andet på årlige forespørgsler blandt studerende), men det er stadig ikke usædvanligt at høre *rude*, *gru*, *krus* udtalt med u-lyd, som også fortsat er de udtaler der anføres i DDO. Udviklingen kan, hos dem der har gennemført den, føre til stavefejl som ”rode” for *rude* – og overgeneraliserende (o-lyd stavet med *u*) ”rude” for *rode*.

4.5 Andre udviklinger

Ud over de udviklinger vi har nævnt ovenfor, er der yderligere en række udviklinger som dog ikke altid er væsentlige for staveundervisere. Visse vokaler har i betydelig grad ændret kvalitet, hvilket blandt andet fremgår af akustiske målinger af vokaludtaler i Danmarks Radios radioavisere fra forskellige årtier (Thøgersen 2012). Mest markant har den lange a-lyd i fx *vase* fået en kvalitet der ligger tæt på æ-lyden i *hvæse*. Men så

længe selve vokalsystemet er det samme, dvs. så længe a- og æ-lydene i *vase* vs. *hvæse* er klart forskellige, indebærer dette ikke nogen vanskelighed i stavning. Derimod har andre akustiske målinger vist at æ-lyd og e-lyd er begyndt at have overlappende kvalitet, og her er det muligt at vi i næste generation vil se et regulært sammenfald hos et flertal af sprogbrugere, fx af *penne*, *pinde* og af *kender*, *kinder* (Ejstrup & Foget Hansen 2003, Juul m.fl. 2016). Det vil betyde at endnu flere vokalstavemåder må knyttes til specifikke ord, så de følger leksikalsk betingede korrespondensregler.

4.6 Er det blevet sværere at stave?

Vi har i tabel 3 indsat nogle af de lydudviklinger vi har gennemgået i forudgående afsnit, suppleret med en kolonne der angiver DDO's bud på den etablerede rigsmålsudtale. For nogle af lydforandringerne anser vi udviklingen for så godt som, hvis ikke fuldt, gennemført, dvs. den tidligere udtale findes enten ikke hos dagens dansktalende, eller kun i den ældste del af befolkningen. For andre er det mere fifty-fifty, dvs. gennemført hos de fleste op til ca. 50-55 år, men ikke nødvendigvis for dem der er ældre. For andre igen er lydudviklingen på vej, eventuelt stærkt på vej i generationerne op til ca. 50. Disse vurderinger skal tages med et gran salt, der er ikke tale om at vi har indsigter fra systematiske studier (som desværre er en mangelvare). Der er heller ikke taget højde for eventuelle regionale faktorer, fx at talere i Københavnsområdet generelt kan være længere fremme i nyudviklingen end talere uden for Københavnsområdet.

Tabellens eksempler på variation i det danske sprogsamfund giver anledning til både normkonfliktfejl og normhulsfejl: Hvis man staver ud fra den nye udtale, er årsagen en konflikt. Men når en udtaleudvikling er fuldt gennemført, er der så kun hul tilbage som forklaring. Så længe retskrivningen ikke følger trop, vel at mærke.

TABEL 3. OVERSIGT OVER EKSEMPLER PÅ LYDUDVIKLINGER OG EN VURDERING AF DERES STATUS

Type		Eksempel	Vurdering	DDO
Distinkthed	R-tab i prætonisk position	vurdere-vudere	Nok i fremgang.	Har konsekvent r [ʁ].
Distinkthed	R-tab efter konsonant og før schwa-vokal	klatre-klatter fætre-fætter	Nok i fremgang, højfrekvente ord (fx højre, venstre, andre, andre, mindre) nok mest tilbøjelige til tab.	Har konsekvent r [ʁ].
Distinkthed	Schwa-tab efter konsonantgruppe	cykle-cykl	På vej i yngste generationer.	Har konsekvent schwa-vokal [ə].
Lydudvikling	Runding af vokal foran <i>m</i>	fem-føm hvem-hvøm	Etableret hos enkeltindivider, men (stadig) i mindretal.	Ingen ø-udtaler.
Lydudvikling	Vokallængde, forlængelse	væde-vædde bure-burre	Gennemført, men ikke i ældste del af befolkningen.	Angiver den ældre udtale.
Lydudvikling	Vokallængde, forkortelse	sorg-sov	Størst tendens i yngste generationer.	Angiver den ældre udtale.
Lydudvikling	Sammenfald mellem a- og åben a-vokal efter <i>r</i>	bræt-brat kræft-kraft	Ikke helt gennemført, ikke-åben a-vokal stadig i ældste del af befolkningen.	Angiver den ældre udtale.
Lydudvikling	Sammenfald af a- og æ-vokal foran <i>r</i>	kære-kager ære-aet	Ikke helt gennemført, æ-udtaler stadig i ældste del af befolkningen.	Angiver den ældre udtale.
Lydudvikling	R-påvirkning af <i>i-</i> til <i>e-lyd</i>	gris-gres	Gennemført om 2-3 generationer.	Har konsekvent i-lyd.
Lydudvikling	R-påvirkning af <i>u-</i> til <i>o-lyd</i>	rude-rode russer-rosser	Etableret blandt 40-50-årige og yngre.	Angiver den ældre udtale.
Lydudvikling	Sammenfald af e- og æ-lyd før <i>n</i>	penne-pinde vende-vinde	I sin vorden blandt unge.	Angiver den ældre udtale.

Som vist i tabel 3 har de fleste af de udtaleudviklinger der er nævnt i Jørn Lunds artikel fra 1978, så vidt vi kan vurdere, bredt sig yderligere, og nogle af dem er nær ved at være fuldt gennemført i dag. Dertil kommer at der i årtierne siden Lunds artikel er kommet yderligere udtaleudviklinger til (Grønnum 2017, kap. 12). Gennemgangen ovenfor peger således på at antallet af potentielle normhuller er øget betydeligt idet mængden af ord der kan staves ud fra ubetingede korrespondensregler, er blevet mindre, mens antallet af ord der kræver tilegnelse af betingede korrespondensregler, er forøget. Det er helt oplagt blevet sværere at lære at stave eftersom 'pensum' (dvs. antallet af korrespondensregler) er blevet større.

Det er imidlertid ikke sådan at tekster i dag er fyldt med stavfejl der skyldes de udtaleudviklinger vi har nævnt i dette afsnit. Det er ikke svært at finde stavfejl i tekster på sociale medier og netsteder som

dba.dk hvor sprogbrugere skriver (og staver) om ikke frit fra leveren, så da efter andre normer (se diskussionen om normdannelse på sociale medier i Malai Madsen & Stæhr 2021: 71-73). Men så vidt vi kan se, er det stadig de mere velkendte stavefejl (se afsnittet om korrespondensregler) der dominerer. Dette stemmer ganske godt med at Jørn Lund i sin artikel understregede at de stavefejl der var ”muliggjorte af den lydlige udvikling i moderne dansk” (1978: 178, JL’s kursiv), ikke nødvendigvis ville have særlig stor udbredelse.

Også i dag må man formode (desværre er der mangel på undersøgelser der kan belyse sagen empirisk) at de nye flertydigheder primært giver problemer for elever i indskolingen og på mellemtrinet samt for mindre skriftvante unge og voksne. Det må således retfærdigvis anføres at det ikke er en umulig opgave at lære at stave. Man kan stadig i overvejende grad støtte sig til udtalen når man staver, og knytte de fleste bogstaver til en enkelt lyd. De betingede korrespondensregler er nok vanskeligere at lære end de ubetingede korrespondensregler, men med undervisning og erfaring opbygger de fleste skribenter en stor viden om stavemønstre som de kan trække på (Treiman & Kessler 2021).¹⁴

5 SAMMENFATNING

I denne artikel har vi givet oversigter på tre områder: en oversigt over mulige årsager til stavefejl og andre afvigelser fra den ortografiske norm, en oversigt over de typer af korrespondensregler man kan støtte sig til hvis man vil lære at stave korrekt, og endelig en oversigt over udtaleudviklinger i moderne dansk der har ændret det udtalemæssige udgangspunkt for sådanne korrespondensregler.

De tre områder vi har beskrevet, behandles ofte hver for sig, men der er vigtige indbyrdes forbindelser imellem dem. For så vidt som rigsmållets udtalenorm breder sig, mens den regionale variation bliver mindre, kan man formode at regionalt betingede normkonflikter i dag er en mindre fremtrædende årsag til stavefejl end tidligere. På den anden side

¹⁴ I denne forbindelse er det værd at bemærke at sprogbrugere fra dialektprægede områder på grund af normkonflikter har (eller har haft) en ekstra opgave i forhold til rigsmålstalende, men at dette, så vidt det er belyst, ikke betyder at deres tekster er præget af flere stavefejl. Selv i et materiale fra 1940’erne, hvor dialekterne stod langt stærkere end i dag, blev der kun fundet ret beskedne regionale forskelle i beherskelsen af retskrivningsnormen (Noesgaard 1945, se også Lund 1984).

har andre udtaleudviklinger i moderne dansk medført mange nye potentielle normkonflikter. Disse normkonflikter kan overvindes ved at man tilegner sig viden om konservative rigsmålsudtaler (evt. læseudtaler), men hvis udgangspunktet for staveundervisning skal være dansk som det tales i dag, giver udtaleudviklingerne i moderne dansk snarere anledning til at fokusere på flere betingede korrespondensregler. Undlades dette, forøges risikoen for normhuller – som når den tryksvage endelse [ø] både kan staves *er*, *rer*, *rrer*, *re* og *rre* (jf. afsnit 4 ovenfor).

Endelig kan man formode at antallet af fejl der skyldes normsammenbrud (herunder slåfejl), i dag er blevet større i takt med at flere tekster skrives og publiceres uden om de traditionelle gatekeeperes kontrol (redaktører, korrekturlæsere osv.). På den anden side er disse gatekeepere til dels erstattet af elektroniske hjælpemidler i form af stavekontrol og ordforslag. Både de menneskelige og elektroniske dørvogtere har dog deres begrænsninger. Selv i nyhedsstrømmen på dr.dk vil man kunne støde på eksempler på stavefejl som må være sluppet forbi både den elektroniske stavekontrol og en redaktør.

6 KAN DET BLIVE LETTERE AT STAVE?

Vi har igennem denne artikel fokuseret på vanskelighederne ved at stave. Men kan det blive lettere at stave? Her vil vi afslutningsvis pege på tre muligheder.

For det første kan man mindske afstanden mellem udtaleformer og stavemåder – enten ved at tale mere bogstavnært eller ved at tilpasse retskrivningen til moderne udtale. Det første forekommer at være et tvivlsomt projekt, men historisk er der mange eksempler på at læseudtaler er blevet normen (Pedersen 2017), og vi ser visse tendenser i den retning når det eksempelvis er blevet almindeligt at udtale *b'*et i *købmand* og *d'*et i *snedker*, men dette er detaljer i det store billede.

Retskrivningsreformer er et sprogpolitisk område hvor opinionen generelt har været imod større ændringer, mens især sprogforskere med jævne mellemrum slår til lyd for tilpasninger til udtalen (Rask 1826, Olander 2002, Gregersen 2005; se også Basbøll 2021 og diskussionen hos Becker-Christensen 2021: 71-75). I tidens løb er der dog sket ganske mange tilpasninger af normen, hvad man kan forvisse sig om ved at gå på opdagelse på Dansk Sprognævns retskrivningshistoriske netsted

rohist.dk og i Galberg Jacobsens retskrivningshistorie (Jacobsen 2010; se også Becker-Christensen 2021: 53-62 for en kort oversigt). Det er dog tankevækkende at de tilpasninger der er gennemført med størst succes, ikke har været motiveret af udtaleændringer, men har været forenklinger af korrespondensreglerne, dvs. imødekommer af det pædagogiske princip – fx substantiver stavet med lille begyndelsesbogstav (jf. *Dag og Nat* > *dag og nat* siden 1948) og j-lyd stavet *j* i *linje, tredje*, hvor man før skrev *i*. Man bør dog efter vores opfattelse fortsat overveje om man kan spare skolelever og andre sprogbrugere for besvær ved at gennemføre mere gennemgribende reformer, fx baseret på det pædagogiske princip, eller ved at øge accepten af ortografisk variation.

For *det andet* kan man forbedre yderligere på de sprogteknologiske hjælpemidler i form af stavekontroller, ordforslagsprogrammer og tale-til-tekst-software, der i højere grad har indarbejdet viden om udtalemæssig variation. Der er på det teknologiske område sket store fremskridt, og disse udnyttes i stigende grad pædagogisk (Engmose 2019, Tinggaard & Fredsø-Rauer 2021). Men endnu er vi meget langt fra en situation hvor den enkelte sprogbruger ikke længere har behov for at kunne stave på egen hånd.

Dermed ender vi med *den tredje og sidste mulighed*, som er mere effektiv staveundervisning. En gennemgående pointe i denne artikel har været at solid viden om udtale og udtalevariation er af stor betydning, for ikke at sige uomgængeligt, for staveundervisere, både når de skal fortolke stavefejl, og når de skal opstille korrespondensregler med udgangspunkt i deres elevers udtale. Når man ser bort fra oplagte slåfejl, er langt de fleste stavefejl lydbevarende (jf. eksemplerne i afsnit 2.2.2), hvilket viser at skribenter i høj grad bygger på udtalen når de staver. Ordenes lyde fungerer som en slags knagerække som bogstaverne kan hænges op på – og uden denne knagerække bliver det langt sværere at huske hvilke bogstaver der indgår i ord og i hvilken rækkefølge (Ehri 2014). Staveundervisere bør derfor både kende deres elevers udtalemæssige 'knagerække' og kunne vurdere hvilke korrespondensregler de har brug for at hænges op på den. I betragtning af hvor svær den danske retskrivning er at lære, og hvor mange resurser der bruges på staveundervisning, er det en besynderlighed at næsten alle undersøgelser af stavning har haft fokus på forekomsten af forskellige fejltyper

– hvorimod næsten ingen danske undersøgelser har undersøgt effekten af staveundervisning (Juul 2020).

Vi vil slutte dette overblik over forhold med betydning for stavefejlanalyse med et håb om at der i fremtiden bliver færre fejl at analysere på. Hvis retskrivningsreformer, teknologiske landvindinger og forbedrede undervisningsmetoder går op i en højere enhed, kan det saktens blive marred mintrer sverdt å stagve.

Holger Juul, lektor

Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

Københavns Universitet

juul@hum.ku.dk

Jan Heegård Petersen, lektor

Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

Københavns Universitet

janhp@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Andersen, M.H. 2016. Sprognormer på nettet. I.S. Hansen, T.T. Hougaard & K. Thisted Petersen, 16. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 75–90. Århus: Nordisk, Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet.
- Basbøll, H. 2021. Radikal ortografi og/eller lydskrift? Nogle eksempler fra Rasmus Rask og J.H. Bredsdorff. J. Bjerring-Hansen, S. Skovgaard Boeck, & E. Skafte Jensen (red.), *Nogle betænkninger om dansk sprog og litteratur: Festskrift til Marita Akhøj Nielsen* 295-313.
- Becker-Christensen, C. 2021. *Dansk retskrivning. Bogstav – Lyd – Bogstav* (Dansk Sprognævns skrifter 51). Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Bjerre, A. & J. Friis. 2002. *Nej Farfar! for vi børnestaver*. København: Alinea.
- Brink, L. 2000. Om den sproglige forskel mellem Hansen-a og Larsen-a. *Mål & Måle* 23(1). 17-22.
- Brink, L. 2021. Nytydeliggørelse. M.H. Andersen & E.S. Jensen (red.), *Med fornøden agtelse. Festskrift til Jørgen Schack på 60-årsdagen 14. maj 2021*. (Dansk Sprognævns skrifter 52), 33-41. Bogense: Dansk Sprognævn.
- Brink, L. & J. Lund. 1975. *Dansk rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolektterne i København*. København: Gyldendal.

- Brink, L. & J. Lund. 2019. Yngre nydansk. E. Hjorth (hovedred.), *Dansk sproghistorie*, (bind 2), *Ord for ord for ord*, 197-228. Aarhus og København: Aarhus Universitetsforlag & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Brink, L. m.fl. (red.) 1991. *Den store danske udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Christiansen, G. 1980. *Degte på døng*. København: Københavns Bogforlag.
- Dansk Sprognævn. 2012. *Retskrivningsordbogen*, 4. udg. København: Alinea.
- Davidsen-Nielsen, N. & M. Herslund. 2013. Principia orthographica. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 44. 10-30. DOI: 10.7146/nys.v44i44.14355.
- Detlef, C., J. Lund & L. Møller. 1986. *Stavning: dansk retskrivning – retskrivning i dansk*. København: Dansklærerforeningen.
- Diderichsen, P. 1968. *Sprogsyn og sproglig opdragelse*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Diderichsen, P., S.J. Christensen & J. Schack. 2020. Ortografisk rangering – at ordne tekster efter antallet af stavefejl. *Studier i Nordisk 2012-2015*. 61-85.
- Ehri, L.C. 2014. Orthographic mapping the acquisition of sight word reading, spelling memory, and vocabulary learning. *Scientific Studies of Reading* 18(1). 5-21. DOI: 10.1080/10888438.2013.819356.
- Ejstrup, M. & G. Foget Hansen. 2003. Danish vowels in spontaneous speech in three modern regional variants. *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences, Barcelona 2003*. 2119-2122.
- Elbro, C. 2014. *Læsning og læseundervisning*. København: Hans Reitzel.
- Elbro, C. 2021. *Læsevanskeligheder*. København: Hans Reitzel.
- Elbro, C., P.F. de Jong, D. Houter & A-M. Nielsen. 2012. From spelling pronunciation to lexical access: A second step in word decoding? *Scientific Studies of Reading* 16(4). 341-359. DOI: 10.1080/10888438.2011.568556.
- Engmose, S.F. 2019. *(IT)-støttet børnestavning: studier af børnestavnings rolle i den tidlige skriftsprogslige udvikling*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Frederiksen, B.O. 2019. Gammeldansk. E. Hjorth (hovedred.), *Dansk sproghistorie* (bind 2): *Ord for ord for ord*. 27-55. Aarhus og København: Aarhus Universitetsforlag og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Gregersen, F. 1981. Hvorfor skriver vi nd og ld: et bidrag til skriftens socialhistorie i Danmark. *SAML* 8. 113-178.
- Gregersen, F. 1983. Anmeldelse af Erik Hansen: Skrift, stavning og retstavning // Ulf Teleman: Ret og rimeligt. Om skolens og samfundets sprognormer. *Nydanske sprogstudier, NyS*. 13 75-94. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.v13i13.13329>.

- Gregersen, F. 2005. Hvorfor ikke ændre dansk retskrivning? *Mål & Måle* 28(3-4). 20-22.
- Grønnum, N. 2000. Et kort a i dansk: en mere abstrakt analyse. *Mål & Måle* 23(2). 14-19.
- Grønnum, N. 2007. *Rødgrød med fløde. En lille bog om dansk fonetik*. København: Akademisk Forlag.
- Gymnasiekontoret. 2020. *Dansk A, stx. Vejledning*. Børne- og Undervisningsministeriet. Styrelsen for Undervisning og Kvalitet.
- Hansen, Aa. 1967. *Moderne dansk*, bind 1. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Grafisk Forlag.
- Hansen, E. 1980. Hvad er en stavfejl?. *Mål & Måle* 7(1). 18-24.
- Hansen, E. 1993. *Rigtigt dansk*. København: Hans Hans Reitzels forlag.
- Hansen, E. 1999. *Skrift, stavning og retstavning*. København: Hans Reitzel.
- Hauerberg Olsen, M. 1998. *Bogstaveligt. En grundbog i fonetik og fonologi for undervisere i stavning og læsning*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Heegård Petersen, J., m.fl. 2021. *Udtalt: en introduktion til dansk fonetik*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Holting, A. m.fl. 2021. Hvad retter de? Nyindskrevne studerendes revision af universitetsopgaver. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 59. 157-186. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.v1i59-60.126121>.
- Jacobsen, H.G. 2010. *Ret og skrift: officiel dansk retskrivning 1739-2005*, bind 1. *Direktiver, aktører, normer*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jervelund, A.Å. 2007. *Sådan staver vi: om ortografi og stavfejl*. København og Frederiksberg: Dansklærerforeningen og Dansk Sprognævn.
- Juul, H. 2003. Typer af stavfejl og typer af stavfærdighed. *Danske Talesprog* 4. 59-74.
- Juul, H. 2005. Grammatical awareness and the spelling of inflectional morphemes in Danish. *International Journal of Applied Linguistics* 15(1). 87-112.
- Juul, H. 2012. Udtaleadskillelse og stavfærdighed hos danske børn. *Danske Talesprog* 12. 96-109.
- Juul, H. 2016. Hvornår er et ord lydt? *Kognition & pædagogik* 99. 40-54.
- Juul, H. 2019. *Vejledning til staveprøve 1-3*. Virum: Hogrefe Psykologisk Forlag.
- Juul, H. 2020. Om effekten af at undervise i stavning. <https://www.videnomlaesning.dk/viden-og-vaerktoej/forskerklummen/2020/om-effekten-af-at-undervise-i-stavning/>.

- Juul, H. & C. Elbro. 2004. The links between grammar and spelling. A cognitive hurdle in deep orthographies? *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal* 17. 915-942.
- Juul, H., N. Pharao & J. Thøgersen. 2016. Moderne danske vokaler. *Danske Talesprog* 16. 33-72.
- Juul, H. & D.K. Petersen. 2017. Length effects pseudo-word spelling: stronger dyslexic than non-dyslexic students. *Annals of Dyslexia* 67. 369-382. DOI: 10.1007/s11881-017-0149-3.
- Juul, H. & B. Sigurðsson. 2005. Orthography as a handicap? A direct comparison of spelling acquisition in Danish and Icelandic. *Scandinavian Journal of Psychology* 46. 263-272.
- Kristiansen, T. 1990. *Udtalenormering i skolen: skitse af en ideologisk bastion*. København: Gyldendal.
- Larsen, A. & A.C. Stæhr. 2020. Afdialektificering på Bornholm – det sidste stadie? *Danske Talesprog* 20. 195-221.
- Lund, J. 1978. Atte bleddet svagere og stagve? *Læsepædagogen* 26(4). 178-202.
- Lund, J. 1984. Den danske skole og dialekterne. En studie i sejlads uden ror. *Språk i Norden* 1984. 19-35.
- Lund, J. 1985. Egerterne, søskendene og de mangehovedede uhyrer. Om strukturparallelisme. *Nyt fra Sprognævnet* 2. 1-3.
- Malai Madsen, L. & A.C. Stæhr. 2021. Sociale medier – Standardsvækkelse og sprolig liberalisering? T. Kristiansen & A. Holmen (red.), *Sprogs status i rigsfællesskabet 203* (Københavnstudier i tosprogethed, bind C13), 64-78. København: Københavns Universitet.
- Monka, M. 2018. Sociolingvistik – Dialektbrug på tværs af online- og offlinekontekster. A.C. Stæhr & K.K. Mortensen (red.), *Sociale medier og sprog: analytiske tilgange*, 29-59. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Møller, L. & H. Juul. 2017. *Skriftsproglig udvikling – fra 12 år: vejledning*, Virum: Hogrefe Psykologisk Forlag.
- Mørch, I.E. 2014. *Korrekt stavning. Underviserens håndbog i dansk retskrivning*. Frederikshavn og København: Dafolo og Dansk Sprognævn.
- Noesgaard, A. 1945. *Fejltyper i dansk retskrivning*. København: Udvalget for skolepsykologiske undersøgelser.

- Olander, T. 2002. Tañgw wm dänqsg radsgrivneñ / Tanker om dansk retskrivning. A. Hyllested, A.R. Jørgensen, J.H. Larsson & T. Olander (red.), *Festskrift til Birgit Anette Olsen på 50-årsdagen den 2. april 2002*, 85-88. København: Ediciones Olander.
- Olander, T. 2019. Oversigt over det danske lydsystem. Version 0.6. <https://www.sprog-historie.dk/lydsystem/index-dansk.php>. (Sidst tilgået 20. november 2021).
- Pallesen, B.R. 1999. Om distinkthed. *Mål og Måle* 22(2). 17-21.
- Pedersen, I.L. 2017. Luthers indflydelse på det danske talesprog gennem 300 år. *Danske talesprog*. 44-75.
- Pharao, N. 2010. *Consonant reduction in Copenhagen Danish: a study of linguistic and extra-linguistic factors phonetic variation and change*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Rask, R. 1826. *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget. Tidskrift for nordisk Oldkyndighed, bind 1*.
- Rathje, M. 2013. ”sku allgvel ha købt penis forlænger creme :-)” . Afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk. 14. I.S. Hansen, T.T. Hougaard og P. Widell (red.), *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 333-354. http://muds.dk/rapporter/MUDS_14.pdf (sidst tilgået 11. januar 2022).
- Rathje, M. 2019. Afvigelser fra retskrivningsnormen i universitetsopgaver. 17. Y. Goldshtein, I.S. Hansen og T.T. Hougaard (red.), *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 415-437. https://projekter.au.dk/fileadmin/projekter/Muds.dk/rapporter/Muds_17.pdf (sidst tilgået 11. januar 2022).
- Schachtenhaufen, R. 2009. Hvad rimer på gris?. <https://schwa.dk/vokaler/hvad-rimer-pa-gris/>. (Sidst tilgået 20. november 2021).
- Schachtenhaufen, R. 2011. Hvad ved børn om schwa? <http://schwa.dk/fonologi/hvad-ved-b%3%b8rn-om-schwa/>.
- Schachtenhaufen, R. 2013. *Fonetisk reduktion i dansk*. Ph.d.-afhandling. Copenhagen Business School.
- Schack, J. & A.Å. Jervelund. 2016. *Den der skriver d i gjort: staveproblemer i folkeskolens ældste klasser*. Frederiksberg: Dansk Sprognavn.
- Schelde, M.K. 2018. Kakao rimer på mave. *Mål & Måle* 39(2). 17-21.
- Sørensen, V. 2007. Når forfatterne skriver jysk: og hvad det fortæller om skriftsprog og lydskrift. *Ord & sag* 27. 44-61. <http://www.jysk.au.dk/publikationer/oversigt/ordsag/ordsag27.pdf>. (sidst tilgået 11. januar 2022).

- Teleman, U. 1981. *Ret og rimeligt: om skolens og samfundets sprognormer*. København: Hans Reitzel.
- Thøgersen, J. 2012. Vil De prøve at sige A?: ”fladt a” i Radioavisen 1950-2010. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 43. 101-132. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.v43i43.14347>.
- Tinggaard, M.K. & J. Fredsø-Rauer. 2021. Fra beg*ing til begejstring – giv elever med ordblindhed et stabilt fundament af stavestrategier. *Læsepædagogen* 69(3). 4-9.
- Treiman, R. & B. Kessler. (Førtryk). Statistical learning word reading and spelling across languages and writing systems. *Scientific Studies of Reading*. DOI: 10.1080/10888438.2021.1920951.
- Uddannelsesstyrelsen. 2002. *Hvordan staver studenterne?: en undersøgelse af stavfejl i studentereksamensstilene 1998*. København: Undervisningsministeriet.
- Westergaard, A. 2014. Om sammenhængen mellem sprogvalg og kommunikativ rækkevidde på Facebook. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 46. 172-208. DOI: 10.7146/nys.v46i46.17528. r

HJEMMESIDER

Bogstavlyd: <https://bogstavlyd.ku.dk/forside/>

DDO (Den Danske ordbog). u.å. : <https://ordnet.dk/ddo/forside> (tilgæt xxx).

RO (Retskrivningsordbogen): <https://roplus.dk/#ordbog/>

ROhist (Retskrivningsordbøger gennem historien): <https://rohist.dsn.dk/>

'Eow', 'lak', 'yani' og 'dig'

– fire nyere interjektionaler som viser holdninger om vidensforhold

DITTE ZACHARIASSEN OG TINE LYKKEGAARD NIELSEN

ABSTRACT

Denne artikel beskriver fire interjektionaler, *eow*, *lak*, *yani* og *dig*, på baggrund af et korpus af optagelser fra byområder i Aarhus med stor sproglig diversitet. Analysen er funderet i metoden Interaktionel Lingvistik, som kombinerer konversationsanalyse med klassisk grammatisk analyse med det formål at vise funktioner, som ordene kan understøtte i interaktion. For hvert ord giver artiklen en beskrivelse af interaktionelle funktioner, som ordene understøtter, herunder at *eow* kan indgå i ytringer, som udpeger problemers mulige løsninger, *lak* kan bruges, når man bebrejder andre deres manglende viden, *yani*, når man ønsker, at noget skal være fælles viden, og *dig*, når man afviser en anden talers ret til at bidrage i interaktionen. Alle fire ord viser noget om talerens holdning til vidensforhold. Tidligere beskrivelser peger på, at ordene kan "tiltrække opmærksomhed", samt at de kan bruges som kontrast til at "tale pænt". Artiklens analyser nuancerer disse beskrivelser og viser, at hvert ord kan forstås i dets egen ret, og at de er forskellige interjektionaler med forskellige interaktionelle funktioner.

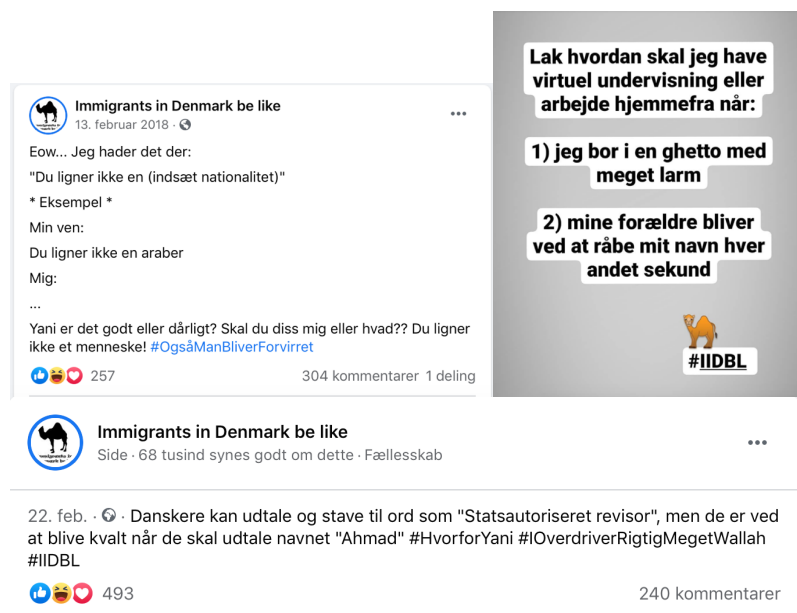
EMNEORD: interjektionaler, epistemicitet, multietnolekt, urban dialekt, Interaktionel Lingvistik

1 INDLEDNING

I denne artikel vil vi på baggrund af formmæssige og interaktionelle analyser af talesprogsdata argumentere for, at de fire ord, *eow*, *lak*, *yani* og *dig*, kan fungere som interjektionaler. De er eksemplificeret i (1-4) fra talesprogsdata og i figur 1 med skriftsprogseksempler fra opslag på sociale medier.

- (1) **eow** Melissa hun har lavet den lad hende sende dig det
- (2) **lak** vi har arbejdet med det her
- (3) han prøvede å redde den **yani**
- (4) **dig** er din stemme gået i overgang

FIGUR 1. *EOW, LAK OG YANI* I OPSLAG FRA FACEBOOKGRUPPEN *IMMIGRANTS IN DENMARK BE LIKE* (2018)

De fire ord er udvalgt af tre årsager: For det første indtager de samme plads i sætningen, for det andet kan de alle beskrives som interjektioner, og for det tredje er de dokumenteret forskellige steder i landet hos talere med ensartet sociologisk baggrund: Unge som er opvokset i boligområder karakteriseret ved stor sproglig diversitet. I den formæssige beskrivelse argumenterer vi for, at alle fire ord på mange måder minder om interjektioner, sådan som interjektioner beskrives af Hansen og Heltoft i *Grammatik over det Danske Sprog* (2011). I den interaktionelle analyse viser vi, at de fire ord har hver sin brugs måde og ikke kan erstatte hinanden med samme funktion. De er dermed ikke synonyme.

Artiklens talesprogsdata kommer fra multisproglige områder i Aarhus Vest og Syd og repræsenterer som sådan en varietet af dansk, som i tidligere forskning er blevet kaldt multietnolekt, etnisk ungdomsstil, urban kontaktvarietet eller urban dialect (fx Quist 2000, Quist & Svendsen (red.) 2010, Wiese 2009, Maegaard 2010, Kern & Selting (red.) 2011, Madsen m.fl. (red.) 2016, Quist & Skovse 2020). *Dig* er beskrevet i tidligere studier fra Aarhus (Christensen 2012, Zachariassen 2017), *eow* nævnes i studier fra København (Quist 2008, Møller & Jørgensen 2013), og *lak* nævnes i et enkelt studie fra Odense (Skovse 2018). *Yani* er, så vidt vi ved, ikke nævnt i tidligere forskning. Hverken *eow*, *lak* eller *yani* findes i DDO eller korpus.dk, og de findes heller ikke i det transskriberede samtalekorpus AULing (*Samtalegrammatik.dk*). Ligeledes findes *dig* ikke i den funktion, som beskrives her i artiklen. Selvom ordene ikke er beskrevet nærmere i danske grammatikker og ordbøger, synes de alligevel veletableret i den pågældende sprogbrug. Da den ene forfatter i 2017 spillede eksempler med interjektionen *dig* fra 2012, sagde en gymnasieelev: “Man kan godt høre det er en gammel optagelse”.

Tidligere studier har nævnt ordene *eow*, *lak* og *dig* i analyser med et primært sociolingvistisk perspektiv. I denne artikel bruges metoden Interaktionel Lingvistik til at undersøge ordenes interaktionelle funktion. Artiklen er således teoretisk og metodisk funderet i Interaktionel Lingvistik (Steensig 2001, Couper-Kuhlen & Selting 2018), som kombinerer konversationsanalyse med klassisk grammatisk analyse af fonologiske, morfologiske og syntaktiske forhold. Formålet er at give et overblik over måder, et sprogligt træk kan bruges på i interaktion. Beskrivelserne i denne artikel er dog ikke udtømmende, de er blot et udpluk af nogle af de funktioner, ordene kan have. Artiklens primære ærinde er at vise, at de fire ord bør regnes som interjektionaler i dansk sprog, og at deres funktion er at påvirke forhold inden for det, der kan kaldes ‘vidensdomæne’, epistemicitet, dvs. delt eller formodet viden, mellem samtaledeltagere.

Indledningsvis beskrives datagrundlaget for analysen i afsnit 2, og der redegøres for tidligere studiers observationer af ordene og deres eventuelle etymologiske forbindelser, og der gives eksempler på brugen i populærkulturen i afsnit 3. Dernæst, i afsnit 4, introduceres analysens

metodiske grundlag, Interaktionel Lingvistik, og centrale teoretiske begreber om vidensforhold ('epistemics'), som de beskrives af bl.a. Heritage (2012). I afsnit 5 gives en beskrivelse af de fire ords fonologiske, morfologiske og syntaktiske karakteristika. Den sidste og største del af artiklen, afsnit 6, er analyser af interaktionelle funktioner for hvert af de fire ord. Afslutningsvist, i afsnit 7, sammenlignes de fire ords interaktionelle funktioner med visse andre danske ords funktioner. Desuden præsenteres overvejelser om den interaktionelle lingvistik's mulige bidrag til sociolingvistikken i fremtidige studier af multietnolekt og lignende varieteter.

2 DATA

Beskrivelsen bygger på et datasæt med optagelser fra boligområder med stor sproglig diversitet i Aarhus Vest og Syd. Talerne er alle født og opvokset i Aarhus og har dansk som førstesprog. Nogle har desuden oplyst yderligere førstesprog, herunder kurdisk, arabisk og tyrkisk, men alle taler dansk som deres primære hverdagssprog. Det samlede datasæt består af 15 timers transskriberede audio- og videooptagelser indsamlet i henholdsvis 2002, 2012 og 2017 på forskellige lokationer i det vestlige og sydlige Aarhus. 2002-optagelserne er indsamlet af Mette Vedsgaard Christensen (Christensen 2012), de resterende af Ditte Zachariassen. Optagelserne er transskriberet i CLAN (MacWhinney 2010), og forekomsterne af de fire ord er registreret ved hjælp af et Python-script, udviklet af Ehm Hjorth Miltersen, som kan fremsøge tekststrenge i CLAN-filer.¹ Transskriptionskonventioner følger konventioner fra samtalegrammatik.dk, som bygger på Jefferson (2004). Disse er tilføjet som bilag.

Datasættet består udelukkende af naturligt forekommende interaktion, det vil sige optagelser af aktiviteter, som sædvanligvis finder sted og ikke er arrangeret for forskerens skyld. Aktiviteterne er af vidt forskellig karakter, spændende fra brætspil og madlavning til sladder ved busstoppestedet. Der indgår typisk mange talere, som ofte ikke er identificerbare fra hinanden. Det er derfor ikke muligt at undersøge distributionen af de fire ord hos individuelle talere på baggrund af dette datasæt, og det

1 Python-scriptet og dele af datasættet er tilgængelige for forskere, der ønsker at undersøge lignende fænomener, kontakt venligst forfatterne af artiklen.

er heller ikke muligt at drage pålidelige kvantitative konklusioner om ordenes distribution og brug ud fra baggrundsvariable som alder, køn eller andet sprog. Tabel 1 viser, at de fire interjektioner findes blandt mange forskellige talere, på mange forskellige lokationer.

TABEL 1. DATASÆT

Årstal	Lokation	Deltagere	Varighed	<i>eow</i>	<i>lak</i>	<i>yani</i>	<i>dig</i>
2017	Lektiestue, Syd	Piger og drenge 15-18 år	102:01	9	2	0	7
2017	Lektiestue, Vest	Piger og drenge 15-18 år, klubmedarb., forsker	53:04	40	4	4	9
2017	Kulturförening, Vest	Drenge 18-26 år	48:03	6	2	0	3
2017	Ungdomsklub I, Vest	Drenge 15-17 år, klubmedarb., forsker	61:30	4	2	0	0
2017	Ungdomsklub II, Vest	Drenge 14-16 år, klubmedarb.	20:56	1	1	0	2
2017	Ungdomsklub III, Vest	Drenge 12-15 år, klubmedarb., forsker	84:46	16	0	0	3
2017	Busstoppested, Vest	Drenge 17-18 år	02:33	1	1	0	1
2017	Madklub, Vest	Drenge 16-17 år, klubmedarb.	30:52	1	0	0	2
2012	Gymnasium	Piger 19-23 år	01:52	0	1	1	0
2012	Ungdomsklub I, Vest	Piger 11-12 år	20:52	0	5	12	7
2002	Folkeskole, Vest	Piger ca. 12 år, klubmedarb.	30:19	0	0	2	8
2002-2017	Optagelser uden <i>eow</i> , <i>lak</i> , <i>yani</i> eller <i>dig</i>		7:37:53	-	-	-	-
I alt			15:14:41	78	18	19	42

3 TIDLIGERE BESKRIVELSER AF DE FIRE ORD

I dette afsnit redegøres for tidligere beskrivelser af *eow*, *lak* og *yani*, og vi undersøger forslag til deres etymologi. Vi har ikke fundet detaljerede beskrivelser af ordene, men nogle er nævnt mere end andre i tidligere forskning. Derudover redegøres for, hvordan *dig* hører til denne gruppe af interjektioner. For hvert ord vises desuden eksempler på deres brug i populærkulturen.

3.1 *Eow*

Eow, udtalt [ɛʊ] eller [ʔɛʊ], nævnes flere steder som et ord, der bruges til at påkalde sig opmærksomhed (Quist 2008: 47 (stavet *ew*), Møller & Jørgensen 2013: 32, Cadin & Sufi 2021: 61), og der henvises til

kurdisk som den etymologiske baggrund. I referencegrammatikker for kurdisk findes *ew/aw* således beskrevet som et pronomen, enten som tredjeperson ental pronomen eller som demonstrativt pronomen (McCarus 2009: 600, 615; Thackston 2006: 14), men vi har ikke fundet det nævnt, at *ew/ew/aw* kan bruges som interjektion på kurdisk.

I populærkulturen findes mange eksempler på *ew*. Figur 1 viser opslag fra sociale medier, og vi har desuden fundet *ew* brugt i sangtekster, for eksempel af de 12-årige Signe og Sofie (2020), som rapper: “*ew* bror Aalborg Øst er vores by”, og i filmen *Blokhavn* (Unneland & Sajrani 2020), hvor en karakter siger: “*ew* er I klar over hvad I kigger på”, da nogle af hans kammerater roser en politisk plakate fra Dansk Folkeparti.

3.2 *Lak*

Udover i Aarhus er *lak* [lag] observeret i Odense (Skovse 2018), og det beskrives også i den københavnske baserede *Gadedansk ordbogen* som ”en negation som bruges for at forstærke en pointe, bruges også for at skærpe lytterens opmærksomhed, a la ’prøv at høre her’, og har en lettere negativ ladning” (Cadin & Sufi 2021: 120). I vores datasæt forekommer *lak* i sammenhænge med negative vurderinger, men ikke med grammatisk funktion som negation. Etymologisk kommer *lak*, *la’ak* eller *wlak* muligvis af den arabiske præposition /li/, sat sammen med 2. person hankøn-pronominet /-ak/ til betydningen ”til dig”.² Onlineordbogen *Lughatuna* (2015) angiver, at *lak* eller *lek* لك i libanesisk arabisk desuden bruges som interjektion med betydningen ”come on” eller ”that’s enough”.

I populærkulturen findes *lak*, ligesom *ew*, brugt i sangtekster, film og opslag på sociale medier (se figur 1). I en video bag om filmen *Blokhavn* beskriver manuskriptforfatterne blot *lak* som et ord, der ”bruges til at markere noget”, og de nævner eksemplet: “*lak* er du helt væk” (Kino.dk 2020).

2 Tak til Hannah Fedder Williams for denne observation.

3.3 *Yani*

Yani, udtalt [ˈjani] eller [ja:n], er ikke nævnt i tidligere forskning. Cadin og Sufi (2021: 220) skriver, at *yani* ”bruges for at understrege en pointe”, og at det betyder ”det betyder”. Denne ordforklaring findes også i blogposts og internetfora, hvor brugere stiller hinanden spørgsmål om ords betydning, fx Saeed (2020) og *quora* (u.å.). Her angives, at *yani* betyder ”det betyder” (oversat fra ‘means’/’it means’) på arabisk og muligvis også på tyrkisk og farsi. Manuskriptforfatterne til filmen *Blokhavn* angiver betydningen ”jeg mener” og siger, at ordet kommer fra arabisk og farsi (Kino.dk 2020). I figur 1 vises to eksempler på *yani* brugt som påhæng til spørgsmål, ”Yani er det godt eller dårligt?” og ”#HvorforYani”.

3.4 *Dig*

I modsætning til de andre ord i denne artikel er *dig*, udtalt [dai], et eksisterende leksem i dansk og er dermed ikke et egentligt låneord. Måden, *dig* bruges på, og positionen, det indtager, kan dog muligvis være et lån af et abstrakt grammatisk mønster, et såkaldt pattern-lån (Sakel 2007). I en rundspørge blandt typologer kommenterede nogle, at man i arabisk og tyrkisk – som er pro-drop-sprog, der markerer personer ved endelser på verberne og normalt ikke benytter personlige pronominer – kan tilføje personlige pronominer ”for at betone de eksisterende pronomener”. Andre tilføjede, at konstruktioner med ”dig du” findes på moderne hebraisk, og at det heri bruges som ”very colloquial or downright impolite”.³ Cadin og Sufis *Gadedansk ordbogen* (2021) har ikke et opslag om *dig*, men de skriver på bogens bagside et citat som indeholder netop *dig* i en interjektionel position: ”Eow dig, har du ik’ shuffet den her endnu”.

Dig-konstruktioner fremhæves ofte af talerne selv som særligt karakteristisk for varieteten. I populærkulturen findes konstruktioner som *mig jeg* og *os vi* i både musik, poesi og skønlitteratur, og sådanne konstruktioner bruges ofte gentagne gange i samme tekst. Rapperen Top-Gunn bruger *mig jeg* to gange i hvert vers på sit track *Mash* (2020), for eksempel i ”mig jeg tjener ogs markant mer end en cand.merc.”. I

3 Tak til Peter Bakker og mailinglisten LINGTYP, 2011.

Yahya Hassans ’Langdigt’ er konstruktionen en gennemgående form, som bruges over 100 gange, for eksempel i “mig jeg skriver mail til Lars Skinnebach” (Hassan 2013: 135). I Morten Papes roman *Guds bedste Børn* bruger karakteren Zeki konstruktionen i sætningen “os vi sender penge hver måned til Tyrkiet” (Pape 2018: 28).

I tidligere forskning er konstruktioner med *dig du, mig jeg* og *os vi* beskrevet som “subjektsfordobling” (Christensen 2012, Skovse 2018), men i et delset af samme datasæt, som denne artikel bygger på, viser Zachariassen (2017), at den term ikke kan beskrive alle eksempler (se også diskussionen i afsnit 5.1). I vores samlede kollektion refererer *dig* kun til sætningens subjekt i cirka halvdelen af eksemplerne, se tabel 2.

TABEL 2. INTERJEKTIONALET *DIGS* REFERENCERAMME

Sætninger, hvor <i>dig</i> refererer til subjekt	20
Sætninger, hvor <i>dig</i> refererer til noget andet end subjekt	8
Sætninger eller ytringer uden subjekt	14
I alt:	42

4 METODISK OG TEORETISK GRUNDLAG

Tidligere studier har nævnt *eow*, *yani*, *lak* og *dig* i analyser med et primært sociolingvistisk perspektiv. I denne artikel bruges metoden Interaktionel Lingvistik til at undersøge ordenes individuelle funktion. Metoden bygger på en klassisk CA-kollektionsanalyse som beskrevet af Hoey og Kendrick (2017), hvor data først indsamles og analyseres, og et bestemt fænomen identificeres og afgrænses. Derefter samles en kollektion af eksempler fra datasættet, og disse eksempler kategoriseres. I denne artikel identificeres fænomenet formmæssigt i afsnit 4, og kollektionen består af i alt 162 eksempler, se tabel 3. Til beskrivelsen fravælges ekstrapositionerede *dig* som refererer til sætningens subjekt, og formen *lek* adskilles fra formen *lak*. Næste skridt i en kollektionsanalyse består i at analysere hvert enkelt eksempel for at se, hvilken variation der findes i samlingen, og at finde underkategorier af fænomenet. Til sidst beskrives de forskellige interaktionelle handlinger, som underkategorierne af fænomenet kan indgå i. For hver af underkategorierne har vi til artiklen udvalgt et repræsentativt eksempel.

De fire ord indgår ofte i forbindelse med inddragelse af talers eller

modtagers formodede viden. Inden for CA og Interaktionel Lingvistik beskæftiger man sig med viden (*epistemics*), ikke som et individuelt, kognitivt fænomen, men som de måder, viden organiseres socialt, dvs. igennem måder, viden tillægges taleren selv eller andre i social interaktion (Drew 2018: 165). Heritage (2012: 24 f.) argumenterer for, at deltagerens orientering imod og antagelser om relative vidensforhold er ressourcer, der bruges til at tilskrive mening til hver enkelt ytring i en interaktion som social handling. Heritage skelner mellem *epistemisk status* og *epistemisk stance*.

Epistemisk status er en position, taleren kan indtage enten ved på forhånd at have adgang til et bestemt vidensdomæne ('epistemic domain'), fx som en lærer, der på forhånd har mere generel viden om opgaveskrivning end en elev, eller ved løbende at forhandle, hvem der har viden, fx som en elev, der forklarer at have skrevet en bestemt opgave før og derfor har mere viden om denne opgave end de andre elever. Epistemisk status er derfor et relationelt og relativt begreb, som kan ændre sig i løbet af samtalen.

Epistemisk stance er den måde, den epistemiske status styres gennem designet af selve turen, herunder hvordan talere styrer turtagningen og vælger mellem forskellige grammatiske muligheder. Stance kan således veksle fra tur til tur, endnu hurtigere end status.

Epistemisk status og stance er afgørende for, om en talehandling opfattes som en anmodning om information eller som et bidrag med information. Således viser Heritage, at anmodninger om information kan formes både som deklarativsætninger og som forskellige former for interrogativer. Heritage introducerer notationerne K- og K+ som indikatorer for viden ('knowledge'), som man som taler kan markere sig som havende mere (K+) eller mindre (K-) af. Der findes altså forskellige måder at anmode om viden på, som indikerer forskellig grad af (forhånds)viden om eller sikkerhed for det, man spørger om. "Er du gift?" indikerer uvidenhed, mens "Du er gift, ikke sandt?" indikerer en vis sikkerhed, og "Du er gift." indikerer en stor sikkerhed (eksempler fra Heritage 2012: 6, vores oversættelse).

Epistemicitet kan også komme til udtryk ved brug af interjektioner. Steensig og Sørensen (2019) beskriver nogle af de mest brugte interjektioner på dansk, svarordene *ja*, *nej*, *mm*, *nå* og *okay*, som netop

udtryk for epistemicitet, om end afgrænset til fritstående forekomster i tredje-position, dvs. som respons på spørgsmål og svar, og dermed ikke direkte sammenlignelige med de fire ord i denne artikel. Steensig og Sørensen viser, at svarordene markerer forskellig grad af accept af svarets tilstrækkelighed som information og forskellig grad af markering af nyhedsværdi. Vores fire ord er ikke svarord, men *eow* og *lak* kan ligesom svarordene *okay* og *nå* markere nyhedsværdi (Steensig & Sørensen 2019: 78), især i eksempel 6, hvor vi vil se, at *eow* er med til at annoncere vigtig ny information. *Eow* efterfølges her af en ændret videnstilstand ('change-of-state', Heritage 1984), fx fordi en taler accepterer, at der har været et vidensgab og derefter bevæger sig fra en K- position til en K+ position. I eksempel 9, hvor *lak* indleder en ny historiefortælling, vil vi se at *lak* fungerer som understøttelse til annoncering af ny information, her som grammatisk ressource til at indlede en ny aktivitet, som modtageren bedes tilslutte sig (Hutchby & Woofit 2008: 133).

Steensig og Sørensen (2019) viser, at svarord i forskellig grad tilslutter sig den andens synspunkt eller går med i den aktivitet, den anden har gang i (hhv. 'affiliation' og 'alignment', Stivers 2008). Svarordene *okay* i stigende form og *nå* kan vise begrænset tilslutning. For vores ord er det tydeligt, at *dig* viser, at taleren ikke tilslutter sig den andens synspunkt, men tværtimod aktivt modsætter sig den aktivitet, den anden har gang i. Med Stivers' (2008) begreber kan man sige, at *dig* viser disalignment og disaffiliation.

5 FORMMÆSSIG BESKRIVELSE

Grundlaget for at klassificere de fire ord som interjektionaler findes dels strukturelt og dels funktionelt. Herunder vil vi gennemgå de strukturelle argumenter med udgangspunkt i de karakteristika, som Hansen og Heltoft (2011) fremstiller som typiske for interjektioner.

5.1 Interjektioner, interjektionaler og interjektionel funktion

Hansen og Heltoft beskriver interjektioner som fonetisk karakteriseret ved kun at indeholde ganske lidt materiale (2011: 212), og den beskrivelse passer fint på de fire ord. *Lak* [lag], *dig* [dai] og *eow* [eʊ] eller [ʔeʊ] udtales som enstavelsesord, og tostavelsesordet *yani* ['jani] udtales ofte med reduceret vokal [ja:n].

Morfologisk er interjektioner ubøjelige (Hansen & Heltoft 2011: 213), og det gælder også alle vores fire ord. Desuden kan interjektioner flerdobles, for eksempel *nānānānā* (ibid.), og det kan *eow* også, for eksempel ”*eow eow* er det rig- er det rigtigt ikkå” og ”*eow eow eow* Toby”, begge eksempler, hvor taleren initierer en ny sekvens med sin ytring.

Syntaktisk kan interjektioner udgøre en ytring alene (ibid.). I vores data finder vi eksempler på *eow* og *lak* som selvstændige ytringer, men ikke på *dig* og *yani*. Tabel 3 viser de fire ords mulige syntaktiske positioner.

TABEL 3. DE FIRE INTERJEKTIONERS MULIGE PLACERINGER

	<i>Eow</i>	<i>Lak</i>	<i>Yani</i>	<i>Dig</i>	I alt
Foranstillet	70	14	4	16	104
Efterstillet	0	0	15	26	42
Selvstændig tur	8	4	0	0	12
I alt	78	18	19	42	162

Afgørelsen af, om hvorvidt noget er en selvstændig ytring eller forbundet til de omkringliggende sætninger, må også tages ud fra prosodiske forhold (Barth-Weingarten 2016). Prosodisk kan *eow*, *lak* og *yani* være tættere eller løsere knyttet til sætningen. De kan for eksempel være adskilt af en mikropause (angives med (.) i transskriptionerne) eller med reset, det vil sige let opadgående eller nedadgående skift i intonationen (angives med pile). Selvstændige ture defineres her som ture, der er adskilt af længere pauser eller af andre taleres ture. *Dig* adskiller sig fra de andre ord ved altid at være tæt knyttet til sætningskernen uden nogen pause eller intonationsskift.

Topologisk beskriver Hansen og Heltoft interjektioner som ”placeret alleryderst, egentlig uden for sætningen, enten til højre eller venstre uden for sætningskernen” (2011: 328). Vores fire ord kan alle findes til venstre for sætningskernen (se tabel 3), og *yani* og *dig* kan desuden findes til højre for. De indledende fire eksempler (1-4) vises i figur 2 placeret i Diderichsens sætningsskema (1946: 186) med tilføjelse af interjektionalfelter som i Hansen og Heltofts sætningsskema (2011: 1621).

FIGUR 2. SÆTNINGSSKEMA MED EKSEMPLER PÅ *EOW*, *LAK*, *YANI* OG *DIG* I FORSKELLIGE POSITIONER

Interjek-tionsfelt, venstre	Ekstra-position, venstre	Funda-ment-felt	Finit-ver-bum	Subjekt	Adver-bial	Infinite verber	Objekt eller prædikativer	Adver-bial	Ekstra-position, højre	Interjek-tionsfelt, højre
<i>eow</i>	Melissa	hun	har			lavet	den			
<i>lak</i>		vi	har			arbejdet		med den der		
		han	prøvede				at redde den			<i>yani</i>
<i>yani</i>		de	gør		sån lidt		grin af udlændinge			
<i>dig</i>			er	din stemme		gået		i overgang		
		du	har				en stor hoved			<i>dig</i>

Om interjektioners funktion skriver Hansen og Heltoft, at de ”markerer enten en subjektiv sproghandlingstype eller en subjektiv (emotiv) dimension i sproghandlingen. De markerer således afsenderens kommunikative hensigt” (Hansen & Heltoft 2011: 212). Interjektioner kan være *neutrale*, som fx de svarord Steensig og Sørensen (2019) beskriver, eller de kan være *subjektive*. Interjektioner som både kan fungere som en ytring i sig selv og i venstreposition, er typisk neutrale interjektioner, mens de, som kun kan stå i venstreplacering, typisk er subjektive (Hansen & Heltoft 2011: 1113). Hansen og Heltoft opdeler subjektive interjektioner i henholdsvis *emotive* oplevelsesudsagn, som fx *øv* i ”øv hvor er jeg dog træt af ukrudt”, og *kommunikative* udsagn, som markerer deltagelse, fx *nå* som markør for et nyt emne i ”nå du er nok forelsket” (ibid.). De emotive udtrykker som regel en specifik følelsesmæssig side, mens de kommunikative angiver den talendes beskrivelse af egen taleposition (Hansen & Heltoft 2011: 1131). I de interaktionelle analyser viser artiklen her, at *eow*, *lak*, *yani* og *dig* har subjektive funktioner, som viser afsenderens kommunikative hensigt. De kan både have emotive og kommunikative funktioner.

Udover ord fra selve ordklassen interjektioner kan ord fra andre ordklasser også fungere som interjektion. I interjektionel placering kan led, som ellers ikke har interjektionel semantik, få tillagt interjektionel funktion, for eksempel imperativverbet ’se’ i ”se, det var en rigtig historie” (Hansen & Heltoft 2011: 214; 1621). *Eow*, *lak*, *yani* og *dig* beskrives i denne artikel samlet som *interjektionaler*, altså ord med

interjektionel funktion. *Dig* tilhører ordklassen pronominer, men kan fungere interjektionelt. De andre tre ord tilhører formentlig ordklassen interjektioner.

5.2 Særligt om interjektionelt dig og lignende konstruktioner

Interjektionelt *dig* minder formmæssigt om en type konstruktion, som Brøcker m.fl. (2012) kalder “tunge led i ekstraposition”, som er meget hyppig i dansk samtalesprog. Her er et subjekt placeret til venstre for sætningskernen i ekstraforfeltet, og en pronominal kopi af subjektet er placeret inden i sætningskernen. Brøcker m.fl. giver eksemplet “Melany hun er jo taget hjem nu” (2012: 25), illustreret i sætningsskema i figur 3. Konstruktionen beskrives af Hansen og Heltoft som “ekstraponerede led” (2011: 1827). På baggrund af en kvantitativ analyse viser Brøcker m.fl. (2012), at hvis det indholdsmæssige subjekt benævnes med andre led end pronominer, er disse led langt hyppigere placeret i ekstraforfeltet end i forfeltet. ”Melany hun er jo taget hjem nu” er altså mere typisk end ”Melany er jo taget hjem nu”.

FIGUR 3. SÆTNINGSSKEMA MED EKSEMPEL MED TUNGT LED I EKSTRAPOSITION

Int.	EF	F	v	s	a	V	N	A	ES	Int.
Venstre interj.-felt	Ekstraforfelt	Forfelt	Finit verbum	Subj.	Adv.	Infinite verber	Obj. eller prædikativer	Adv.	Ekstra slutfelt	Højre interj.-felt
	Melany	hun	er		jo	taget			hjem nu	

Der findes yderligere en konstruktion i standarddansk, som, om end formentlig mindre hyppig, syntaktisk minder endnu mere om interjektionelt *dig*, da den også har pronominer i oblikform uden for sætningskernen. En fagfællebedømmer bidrog med et skriftsprogligt eksempel fra romanen *Drømmestedet* af Franz Berliner (1991): “Og jeg kunne ikke svømme. De kunne sagtens. Med alle deres ferier sydpå, i Danmark og andre sydlige lande, med strandbadning og swimming pools og svømmeundervisning og hvad ved jeg, i det varme vand. *Mig*, jeg havde kun prøvet at bade oppe i Laksesøen sammen med de andre unger om sommeren, når det var rigtig varmt” (gengivet fra fagfællens kommentar, kursivering af denne artikels forfattere).

Det synes at være nødvendigt at adskille to typer konstruktioner med oblikpronominer uden for sætningskernen: 1) Oblikpronominer, typisk *mig* eller *os*, i sætningens venstreposition, som i eksemplet fra Franz Berliner samt i eksemplerne fra populærkulturen i afsnit 3.4, som er genoptaget af subjektet i sætningskernen. For disse synes termen ”subjektsfordobling” (Christensen 2012, Skovse 2018) passende. Artiklen her giver ikke interaktionelle analyser af denne type, men overordnet set ser den ud til i alle eksempler at udtrykke en kontrast mellem afsenderen og modtageren eller andre referenter. I Franz Berliners eksempel er jeg-fortælleren anderledes end de andre referenter, idet han ikke kan svømme. I Yahya Hassans ”mig jeg skriver mail til Lars Skinnebach” (Hassan 2013: 135) beskrives jeg-personens handling i kontrast til, hvordan den samme jeg-person handler i andre sammenhænge. 2) Oblikpronomet *dig*, som kan forekomme både til højre og venstre for sætningskernen, og som ikke henviser til sætningens grammatiske subjekt, jf. tabel 2.

Denne artikel beskæftiger sig med type 2, mere specifikt de eksempler med *dig*, som ikke refererer til sætningens grammatiske subjekt. I den interaktionelle analyse vises eksempler med *dig* i ytringer uden kontrast mellem referenter. Vi argumenterer for, at pronominer af denne type har interjektionel funktion, og derfor beskrives de i denne artikel sammen med de andre interjektioner *eow*, *lak* og *yani*.

6 INTERAKTIONELLE FUNKTIONER

Som vist i afsnit 3 indeholder de eksisterende beskrivelser af de fire ord ofte noget om at ”tiltrække opmærksomhed”. I *Gadedansk ordbogen* findes opslag om tre af vores ord, og de beskrives alle tre som ord, der skærper eller tiltrækker opmærksomhed, og-eller de forstærker en pointe: *Eow* ”bruges for at forstærke en pointe eller tiltrække sig opmærksomhed”; *lak* ”bruges for at forstærke en pointe, bruges også for at skærpe lytterens opmærksomhed”; og *yani* ”bruges for at understrege en pointe” (Cadin & Sufi 2021). *Dig* er tilsvarende blevet kaldt ”udpegende” (Christensen 2012: 135). Men hvad vil det sige at udpege eller gøre opmærksom på, og hvad er forskellen på funktionen for de fire ord? I de følgende fire afsnit beskrives, hvad de fire ord hver især kan gøre opmærksom på.

Ved hjælp at den interaktionelle lingvistik's metoder (Steensig 2001; Couper-Kuhlen & Selting 2018) viser vi, at *eow* kan understøtte udpegning af et problem sammen med en mulig løsning, at *lak* kan understøtte en negativ vurdering af andres ageren, at *yani* kan understøtte et ønske om fælles viden, og at *dig* kan understøtte en afvisning af den foregående talers viden.

Hvert af ordene forekommer i forskellige typer handlinger, og disse handlinger har hvert sit underafsnit. Fx forekommer *eow* i tre slags handlinger: At anmode om hjælp (afsnit 6.1.1), at annoncere vigtig information (afsnit 6.1.2) og at forhindre en handling (afsnit 6.1.3). For hver handling viser vi, på baggrund af et eksempel, hvilken interaktionel funktion *eow* har i denne type handling. Til slut udleder vi en samlet interaktionel funktion, som ordet bidrager til.

6.1 Eow, som udpeger problemers mulige løsninger

Eow bruges sammen med enten spørgsmål, information eller ordrer, som har at gøre med et problem. Det kan være en anmodning om hjælp til et problem (5), en annoncering af vigtig information, som kan afhjælpe et problem (6), eller et opråb, som forhindrer et problem i at opstå (7). *Eow* kan muligvis sammenlignes med et 'hey' med en indbygget 'ved du hvad'-funktion.

6.1.1 Eow i en ytring, som anmoder om hjælp

Uddraget herunder kommer fra en optagelse i en lektiecafé, hvor Magic sidder ved en computer og skriver på en skoleopgave. I linje 1 påkalder Magic sin ven Melissa og beder om en vurdering af et stykke tekst, han har skrevet. Melissa bliver hermed udpeget som den, der har viden inden for det epistemiske domæne at vide noget om, hvordan en tekst skal være.

(5) eow Melissa har jeg overdrevet

```
01→   Magic:   eow Melissa har jeg overdrevet den her\
02                [((drejer skærmen mod Melissa))
03   Melissa:  [((vender sig mod Magic)) hvar
04   Magic:    nogen dage efterfølgende→
05                stod øh:\
```

Melissa modtager påkaldelsen og anmodningen med reparaturmarkøren *hvar*, et ord, som i dansk samtaleprog som regel bruges til at indikere rent auditive problemer. Jørgensen (2015) viser, at der i dansk samtaleprog findes tre typer {hvad} med forskellige funktioner: *Hvar* kan indikere auditive problemer, mens *hva* eller *hvad* ofte bruges til at afvise præmissen for spørgsmålet. Her ser vi, at Magic behandler *hvar* som en anmodning om uddybning af, hvad ”den her” i linje 1 refererede til, idet hans respons er at læse teksten fra skærmen op. Med spørgsmålet tildeler Magic Melissa epistemisk status (K+), dog med en vis grad af egen viden, idet han specificerer, at overdrivelse måske er kilden til problemet. Dette indikeres med ja/nej-spørgsmålet, der indeholder et såkaldt kandidatsvar (‘candidate answer’) (Pomerantz 1988).

6.1.2 Eow i en ytring, som annoncerer vigtig information, der kan løse et problem

I dette eksempel indgår *eow* i en ytring, som annoncerer vigtig information, der kan løse et problem. Uddraget er fra samme lektiecafé og starter på et tidspunkt, hvor Hamderrers bror Iqbal netop er kommet ind ad døren. Hamderr og Iqbal skal følges hjem efter lektiecaféen og kan først gå, når de begge er færdige med deres opgaver. Hamderr spørger derfor, om Iqbal er færdig med sin skoleopgave (linje 1).

(6) *eow* Melissa hun har lavet den

- 01 Hamderr: har du ↑lavet den\
- 02 Melissa: ((kigger op på Hamderr))
- 03 Iqbal: [er du færdig\
- 04 Melissa: [ka du godt huske vi [lavede den der (ha)bib→
- 05 Hamderr: [ja ((nikker))
- 06 Ben: har du lavet den\
- 07 Iqbal: nej jeg [()
- 08 Melissa: [habib→
- 09 (0.7)
- 10 Melissa: ka du godt huske [vi har lavet den→
- 11→ Hamderr: [Melissa- eow Melissa hun
- 12 har lavet den la hende sende dig det\

6.1.3 Eow i en ytring, som bremser problematisk gøren

(7) *eow ikk slet noget*

Med det samme, og i overlap med Alis gentagne imperativ "vent lige", accepterer Ben ordren, og siger "nåh ja". Bens "nåh ja" fungerer her som en markør for ændret videnstilstand ('change-of-state', Heritage 1984), hvor Ben accepterer, at der har været et vidensgab, og nu bevæger sig fra en K--position til en K+-position.

4 På grund af reduktion af den finale stavelse (som er hyppig i dansk talesprog generelt, Heegård 2012) og reduktion af stød (som er hyppig i den københavnske version af en lignende varietet, Quist 2000: 11) kan vi ikke umiddelbart se om verbet er en reduceret infinitiv, {slette}, eller imperativformen {set}. Til transskriptionen har vi valgt det mest lyd nære {set}.

Der er ikke tegn på, at ytringen med *eow* opfattes som en bebrejdelse. En sådan efterfølgende tilslutning ser vi ikke i nogen af eksemplerne med *lak*. *Eow* og *lak* har altså forskellig funktion, når de kommer i en kontekst, hvor der udtrykkes, at modtageren mangler viden.

En syntaktisk note til eksemplet: Her optræder *eow* sammen med en konstruktion af nægtelsen *ikk*+verbum, en konstruktion, vi her vil kalde *ikk*-fronting. Vi har ikke set konstruktionen beskrevet tidligere i litteratur om dansk grammatik, men vores egen oplevelse er, at den er hyppig i ungdomssprog generelt og ikke kun i denne varietet. Andre eksempler på *eow* sammen med *ikk*-fronting er “*eow* vent *ikk* sig du optog det der” og “*eow* *ikk* få ondt i røven”. Hvorvidt funktionen at forhindre en handling både understøttes af *eow* og *ikk*-fronting er uklart, da vi ikke har undersøgt *ikk*-frontings interaktionelle funktion til denne artikel. Det er et oplagt fænomen at se nærmere på i fremtidig forskning.

6.1.4 Sammenfatning af *eow*s funktion

Eow indgår i udpegningen af et problem, som taleren anmoder modtageren om enten at løse (5), at få løst (6) eller undgå at skabe (7). *Eow* kan muligvis sammenlignes med et ’hey’ med en indbygget ’ved du hvad’-funktion. De epistemiske forhold for ytringer med *eow* kan være forskellige: Magic tildeler Melissa epistemisk status (5), Hamderr videregiver en anden persons viden sammen med tilføjelse af hans egen viden (6), og Ben angiver med sin respons på Alis instruktion, at hans epistemiske status er ændret (7). Der er ikke tegn på, at talerne bebrejder modtagerne eller afviser deres ret til at deltage på samme måde, som vi senere viser, at *lak* og *dig* kan gøre.

Eow kan således minde om den måde, Svennevig (2012) beskriver, at *hallo* på norsk kan annoncere en vigtig ytring. Svennevig kalder *hallo* i denne funktion for en fremadpegende diskursmarkør, som projicerer, at der kommer en vigtig ytring (Svennevig 2012: 166). I denne funktion kan ”opmærksomhedsmarkør”, som blev foreslået i de populære kulturelle forklaringer (afsnit 3), være en passende beskrivelse. *Eow* kan også minde om det mellemlange *ej*, Tholstrup (2014: 9) beskriver som emneskiftmarkør, når det bruges som indleder. *Ej* står her ligesom *eow* enten foranstillet eller som selvstændig ytring.

Populærkulturelt nævnes eksemplet “*eow* er I klar over hvad I kigger på” (*Blokhavn* 2020), som ligeledes introducerer ny vigtig viden fra en taler, som positionerer sig som en med viden, (K+), inden for emnet politiske partier. Desuden nævnes eksemplet ”*eow* jeg hader det der ”du ligner ikke en [indsæt nationalitet]””. Her udpeger taleren et problem, nemlig at en tidligere fiktiv taler har formodet viden, (K+), som de ikke har, om hvordan personer med en bestemt nationalitet ser ud.

6.2 Lak som negativ vurdering af manglende viden

Lak bruges i kontekster med manglende viden, muligvis på samme måde som et skuffet suk. Herunder vises to eksempler, hvor *lak* udtrykker en negativ vurdering, enten af modtagerne (8) eller af en tredjepart (9), som efter talerens mening har manglende viden. Derefter vises eksempelsætninger med *lek* (10-13), et ord som lydligt ligner *lak*, men som har andre funktioner interaktionelt, og som muligvis tilhører en anden ordklasse.

6.2.1 Lak i en ytring, som bebrejder manglende anvendelse af viden

I det første eksempel bruges *lak* til at bebrejde en gruppe modtagere, at de ikke kan huske, hvad de tidligere har arbejdet med i skolen. En gruppe skolekammerater sidder i lektiecafeen og arbejder med en opgave om ungdomsromanen *En-to-tre-NU* (Wung-Sung 2001). Mazen har hentet bogen hen til bordet inden uddraget.

(8) *lak vi har arbejdet med det her*

01	Sani:	<u>En</u> <u>to</u> <u>tre</u> <u>nu</u> >Melissa hva <u>var</u> det< den han <u>de</u> led <u>om</u> >
02		(0.4)
03	?:	øh
04	Melissa:	<den han <u>de</u> ler om <u>ham</u> de:r> dar ⁵ blir
05		forelsket i <u>en</u> dar:dar s- dar sy:g\
06		(1.0)
07	Hamderr:	↑NÅ::[: JA ((klapper))

5 Det formelle subjekt *der* [da] er her transskriberet *dar* for at adskille det fra adverbiet *der* [deg]. Adverbiet *der* indgår i subjektsreferenten ”ham der”, som står i ekstraposition. Begge udtales uden stød.

08→ Daya: [↑lak vi har arbejdet [med det her\

09 Hamderr: [Mazen det]

10 godt du har hentet >bogen Sani la mig lige<

11 hurtig låne den

Sanis spørgsmål (linje 1) er en anmodning om hjælp til skoleopgaven, og Melissa tildeles igen epistemisk status (K+) inden for domænet skoleopgaver. Melissa svarer først efter en pause, der er så lang, at en anden taler indfører ordsøgningsmarkøren ”øh”, og da svaret endelig kommer (linje 4), er det formuleret langsomt og tydeligt. Hovedpersonen i bogen benævnes som ”ham der” [ham dæg],⁶ hvormed Melissa antager, at de andre kender referenten og blot skal genkalde sig den. Hvis hun skulle præsentere referenten som ny viden, kunne den for eksempel benævnes ”en” eller ”en dreng”. Efter en længere pause udbryder Hamderr højt, at han nu har genkaldt sig bogens handling, dvs. at han nu også har (K+) i det vidensforhold, Melissa ellers blev tildelt (K+) indenfor. I overlap med Hamderr informerer en tredje gymnasiekammerat, Daya, om, at de har arbejdet med bogen tidligere (linje 8). Dayas ytring implicerer, at de andre egentlig også har (K+), men at de ikke har anvendt deres viden, og *lak* indgår altså her i en handling, som informerer om vidensforhold. *Laks* funktion her kan minde om det, Heinemann (2009) kalder et ’inapposite’ *da* (ikke-passende eller fejludpegende *da*), som bebrejder modtagerne manglende genkaldelse af deres viden. En tilsvarende ytring med *da* kunne være formuleret ”vi har da arbejdet med det her”.

6.2.2 Lak som introducerer en historie om manglende viden

I den foregående analyse klandrer *lak* modtageren for manglende viden. I det følgende eksempel drejer det sig om manglende viden hos en tredjepart, en referent i en historiefortælling. Interjektionen skifter altså fra at være interpersonel til at være beskrivende. Vi er i en anden lektiecafe, hvor Ray og hans venner har snakket om Ali Fahad og om et af Ali Fahads familiemedlemmer, som har snydt nogen for penge. Der var lidt forvirring om, hvem der snød, men det blev understreget, at Ali Fahad ikke var med til at snyde. Nu genintroducerer Ray Ali Fahad

6 Ikke at forveksle med ”Hamderr”, som er et selvvalgt pseudonym for en af de andre talere.

(linje 1) i en historie med en negativ vurdering af en person, som er relateret til Ali Fahad: en ny medarbejder på det pizzeria, Ali Fahad ejer. Historien indledes med *lak*.

(9) *lak ham den nye medarbejder*

01 → Ray: lak ham den nye medarbejder han er
 02 mere forvirret end Ali Fahad wallah\
 03 (0.8)
 04 → lak vi > ringer til ham vi sir til ham
 05 to familiepizzaer → <
 06 han laver to megapizzaer til os\
 07 Dennis: .hAh
 08 Yussuf: wallah [()]
 09 Amir: [hvornår →
 10 Ray: wallah (.) i:: øh den der dag vi g- øh::
 11 den der dag

Hutchby og Wooffitt (2008: 133) beskriver, hvordan historiefortællinger kan indledes ved hjælp af forskellige grammatiske ressourcer, som hjælper modtageren til at forudse, at der er en historie på vej, og at de inviteres til at udtrykke genkendelse af fx en ny referent. Ray bruger her *lak* som en sådan grammatisk ressource til at introducere en historie med en referent og at invitere til genkendelse. Han får ikke umiddelbart nogen respons, og efter en pause tilføjer han flere oplysninger (linje 4-6) til historien, igen indledt med *lak*. Rays historie om den nye medarbejder er et udtryk for epistemisk status, idet Ray ikke blot kommer med en påstand om den nye medarbejder, men også giver belæg gennem en historie, der præsenterer bevis i form af egne erfaringer (Pomerantz 1984).

Historien modtages med mistro, først af Yussuf (linje 8), som siger "wallah" i betydningen "kan det passe", og derefter af Amir, som vil tjekke tidspunktet for historien (linje 9). Vi ser, at Ray oplever sin epistemiske status udfordret, idet han tøvende genkalder sig historiens nærmere detaljer i linje 10-11. Set i lyset af den tidligere understregning af, at Ali Fahad *ikke* er en, der snyder, kan mistroen til historien ses som en afvisning af at vurdere Ali Fahad og hans medarbejder ne-

gativt. *Lak* sammen med belægget om erfaring var altså ikke nok til at understøtte epistemisk status for Ray.

6.2.3 *Sammenfatning aflaks funktion*

Lak kan i de to eksempler tolkes som udtryk for en skuffelse over enten en modtager eller en referent, som ikke har anvendt sin viden. Formentligt er interjektionen mere afsenderrettet end modtagerrettet forstået på den måde, at *lak* er et udtryk for afsenderens egen positionering, muligvis på samme måde som brugen af et skuffet suk. Hoey (2013: 69) viser, at et suk kan fungere som indledning ('preface') til et nyt projekt eller en ny sekvens. I eksempel 8 bliver Dayas ytring med *lak* begyndelsen til Hamderris anbefaling, og i eksempel 9 indleder Ray en ny historiefortælling med *lak*. Vi har desuden sammenlignet funktionen af *lak* med funktionen af det, Heinemann (2009) kalder et 'inapposite' *da* (ikke-passende eller fejludpegende *da*), som bebrejder modtagerne for deres manglende genkaldelse af deres viden. Populærkulturelt nævnes eksemplet "lak hvordan skal jeg have virtuel undervisning eller arbejde hjemme når jeg bor i en ghetto med meget larm [...]" (*Immigrants in Denmark be like* 2018), som ligeledes udtrykker skuffelse over en fiktiv tidligere talers manglende viden, her om forholdene for personer der bor i en ghetto.

6.2.4 *Lek – et deiktisk adverbium eller et imperativ-verbum?*

Ud over de 18 eksempler på *lak* finder vi desuden hele 20 eksempler på *lek* [læg], som lydligt og i syntaktisk placering minder om *lak*, men som har en anden funktion. De 20 eksempler med *lek* er fordelt på kun tre talere (dog på to forskellige lokationer), så det er svært at sige, om brugen er idiolektal eller bredere funderet. *Lek* forekommer ofte sammen med "se" og pegende bevægelser, som i 10, der vises i uddraget herunder. I disse eksempler kan *lek* ses som et deiktisk adverbium ala 'her/der' eller som imperativ-verbet 'se', det vil sige som en modtager-påkalder. *Lek* kan optræde samme sted som central verbet inde i sætningskernen, som i (12)-(13). *Lek* er i vores data ikke direkte oversætteligt til libanesisk arabisk *lek* لك "come on" eller "that's enough" (jævnfør afsnit 3).

- (10) det her det bogen **lek**
 (11) ka du se ka du se **lek**
 (12) **lek** hva han har lagt ind hvil- hvilken bil
 (13) å så **lek** hva han har skrevet

Herunder viser vi et eksempel, hvor *lek* følges med pegende bevægelser og kan udfylde betydningen 'se'. Uddraget starter umiddelbart efter eksempel (8), hvor det er gået op for Hamderr, at han allerede kender den bog, de skal skrive skoleopgave om. Det er ikke gået op for Magic endnu.

(14) *det her det bogen lek*

01 → Hamder: MAG⁷ det her det: bogen\ lek\
 02 (0.8) ((Hamderr og Magic kigger på
 bogens forside))
 03 ((Hamderr vender bogen om))
 04 (0.5) ((de kigger på bogens bagside))
 05 → Hamderr: ((peger øverst på bogens bagside)) lek\
 06 Magic: AL::LAH

Da Hamderr udpeger noget øverst på bagsiden, mens han gentager *lek* (linje 5), fører det til, at Magic genkender bogen, hvilket han viser med et forlænget "allah", der fungerer som change of state-markør på samme måde som 'oh' på engelsk (Heritage 1984). Både i linje 1 og 5 kan *lek* fungere i betydningen imperativ 'se'. Hamderr's reaktion lige inden dette eksempel, hvor han klapper og siger "nå ja" meget højt (eksempel 8), indikerer, at der er noget på spil, og det, at Hamderr siger "Mag" og *lek* i højt toneleje (linje 1), kan også være en indikation af, at det her er vigtigt, at la 'kom nu, se nu lige at forstå hvad der sker'. Dette er i tråd med, at *lek* på libanesisk arabisk er en interjektion med betydningen 'come on', som beskrevet i afsnit 3. Magic's reaktion er ligeledes med høj stemmeføring (linje 6), og han indser, hvor langsom han har været til at opfatte, hvad Hamderr og de andre har fundet ud af.

⁷ Mag er en pseudonymisering af Magic's kælenavn.

I forhold til betydningen af *lak* og *lek* kan vi ikke vide, om de har noget med hinanden at gøre, men *lek* lader til at have en form for indikation af talerens holdning ligesom *lak* (og i øvrigt de andre ord i denne artikel), da den ofte optræder i sammenhænge, hvor der tales ekstra højt, grines eller på anden måde vises en form for stemning omkring det talte. *Lak* og *lek* har dog forskellig syntaktisk distribution. Fremtidige undersøgelser kan med fordel se på, om talerne vurderer, at de to ord betyder det samme eller ej.

6.3 Yani som ønske om at opnå fælles viden

Yani bruges i invitationer til samkonstruktion med det formål at opnå fælles viden, hvilket også flugter med betydningen “det betyder”, som beskrevet i afsnit 3.2. Herunder viser vi et eksempel, hvor modtageren ved noget, som taleren ikke ved (15), et, hvor taleren ved noget, som modtageren ikke ved (17), og et, hvor taleren ved noget, som hun ønsker, at modtageren skal bekræfte, at hun også ved (16).

6.3.1 Yani i en invitation til samkonstruktion og enighed

I dette eksempel læser Magic korrektur på en tekst, Hamderr har skrevet til en skoleopgave, mens Hamderr er optaget af at bestille varer med fra en kiosk, som en af deres venner er på vej til (linje 1-2). I linje 3 stiller Magic et spørgsmål til noget af det, Hamderr har skrevet.

(15) *yani hvad menes der*

```

01   Hamderr:  ((til en anden person))
02             j_o j_o å en øh hotdog me:d kyllingespyd
03 → Magic:    yani hva menes der:→
04             jeg elskede hende\
05             (                ) ((nikker mod Hamderr))
06             du elskede hende\
07   Hamderr:  ((nikker mod Magic))
08   Magic:    okay→
09             jeg elsker hende stadi:g→
10             å jeg vil elske hende ((peger fremad))\
11             det det der menes\

```

Vi ser ikke tegn på, at Magic forventer svar på anmodningen (linje 3), da han fortsætter sin talestrøm og selv kommer med bud på svar (linje 4-11). Ytringen er i stedet en del af en handling, som arbejder sig frem mod at opnå samme vidensniveau som Hamderr, altså at forstå, hvad Hamderr har skrevet og på den måde få samme epistemiske status inden for det vidensdomæne, der er aktuelt for samtalen, nemlig Hamderrs skoleopgave. I linje 4-5 foreslår Magic, hvad han selv tror, at Hamderr har ment, og da Hamderr nikkende bekræfter (linje 6), omformulerer Magic teksten, eller digter videre på den for bedre selv at forstå den. Med *yani* inviterer Magic til en samkonstruktion og enighed om meningen af teksten. Nikken bruges til at vise *affiliation* (Stivers 2008), altså at udvise forståelse for en samtalepartners perspektiv eller stance. Samkonstruktionen lykkes, begge har nikket sig enige, og Magic afslutter med at eksplicitere deres enighed: "det [er] det der menes" (linje 10).

6.3.2 Yani i en ytring, som engagerer til delt viden

I dette eksempel bruges *yani* midt i en positiv vurdering af sangere, som synger kærlighedssange. Nawal og Zahra ser musikvideoer på computeren i pigeklubben. I det meste af optagelsen er de to piger i konflikt, de diskuterer, driller, tjatter til og slår endda nogle gange hinanden, men lige her er der 7 sekunders andægtig stilhed, mens de lytter til Carly Rae Jepsens sang *Call me maybe* og mimer til teksten (linje 1-3).

(16) *yani* de har selv prøvet det

- 01 (7.0) ((Nawal og Zahra lytter til sang
teksten og mimer med:
02 *and all the other boys they try to chase me*
03 *but here's my number so call me maybe*))
04 Nawal: det fedt dem der synger kærlighedssang:→
05 → .h **yani** de har selv oplevet det,
06 Zahra: ((nikker langsomt))
07 (2.9) ((lytter og mimer til teksten:
08 *I miss you so bad I miss you so bad*))

Nawal bryder stilheden med en positivt ladet vurdering (linje 4-5). Ytringen skiller sig ud fra omgivelserne på flere måder: For det første kommer den mellem to lange talepauser, henholdsvis 7 og knap 3 sekunder. For det andet indeholder den det særlige intonationsmønster 'strong finals' (Zachariassen 2019; under udg.) på "kærlighedssange:→", et intonationsmønster, som ofte bruges, når taleren lægger op til en histories højdepunkt eller til en vigtig pointe. Her bruger Nawal mønstret sammen med *yani* i en ytring, hvor hun taler om noget generelt gældende: Det gælder generelt for sangere, at de har oplevet det, de synger om, og det er en god ting. Zahra modtager ytringen med et langsomt nik, der fungerer som udtryk for affiliation (tilslutning, Stivers 2008), mens de begge holder blikket på videoen. Som sagt er det en af de sjældne ture i løbet af optagelsen, som ikke fører til diskussion. Her understøtter *yani* funktionen at tilskynde til enighed.

6.3.3 *Yani i en ytring, som påpeger modtagerens manglende indsigt*

I det næste eksempel finder vi *yani* i en påpegning af fejl hos en anden taler. Uddraget kommer fra en situation, hvor Ben er ankommet til lektiecafeen for at tage Magic med over i musiklokalet. Hamderr har i første omgang stoppet det ved at sige, at Magic skal blive. Lige før uddraget har Ben gentaget, at Magic skal afsted.

(17) *han prøvede å redde den yani*

- 01 Magic: khallahs⁸ ()
 02 ikk stress på [mig\
 03 Hamderr: [() [() ((ser ned på telefon))
 04 →Ben: [wallah eow Magic
 05 du kommer ikk ind senere\
 06 Magic: okay wallah→ (((kysser Hamderr på kinden))
 07 Ben: [jeg har sagt→
 08 Magic: habibi→ (.)
 09 jeg må gå\
 10 Hamderr: ((ser ned på sin telefon))
 11 Ben: Kim siger ()
 12 →Hamderr: ((ser op på Ben)) <han prøvede å redde den **yani**\>
- 8 *Khallahs*: arabisk 'stop'.

I linje 1-2 protesterer Magic mod, at Ben skynder på ham, men protesten fungerer samtidig som en accept af ordren, idet Magic ikke længere modsiger sig ordren, kun måden den bliver givet på. Under hele uddraget har Hamderr set ned i sin telefon, men nu ser han direkte op på Ben og siger langsomt og tydeligt: ”han prøvede å redde den yani” (linje 12). Med ytringen påberåber Hamderr sig epistemisk status over Magics bevæggrunde for at forhale afgang fra lektiecafeen: Magic ville i virkeligheden gerne misse deadline og gå glip af musik. Der er tegn på, at Hamderr's ytring fungerer som en kritik af Ben. For det første fordi Hamderr tidligere har været imod Bens projekt, og for det andet fordi Hamderr skifter stemmeføring og blikretning i ytringen, hvilket kan indikere, at han skifter aktivitet, her til en vurderende aktivitet. Her understøtter *yani* altså en ytring, som bebrejder modtageren hans manglende indsigt.

6.3.4 Sammenfatning af *yani*'s funktion

Yani indgår i situationer, hvor samtaleparterne enten når frem til enighed og affiliation, (15) og (16), eller hvor en taler bebrejder en anden manglende forståelse for en situation og forventer, at vedkommende havde haft den forståelse (17). Disse funktioner minder om de populærkulturelle forslag til betydninger af *yani* (afsnit 3), nemlig at *yani* betyder ’det betyder’ eller ’jeg mener’. Populærkulturelle skriftkilder viser eksemplerne “Yani er det godt eller dårligt?” og “#HvorforYani” (begge *Immigrants in Denmark be like* 2018), hvor *yani* indgår i spørgsmål til modtageren på baggrund af modtagerens (fiktive) tidligere ytring. Her ønsker taleren altså at opnå fælles viden med modtageren inden for et emne, som modtageren har viden om.

Yani kan i placering og funktion ligne det ledfinale *ikkå* (alternativt *ikk/ikke/ikkå*), som af Mikkelsen og Zachariassen (2021) beskrives som en måde at udvise epistemisk autoritet på, fx i en sætning som ”du ved når min far han blir sur *ikkå* hans næse begynder og klø”. Sætningen er en indledning til en historie, som skal argumentere for en tidligere præsenteret holdning, der ikke med det første blev godtaget af modtagerne. Taleren griber her til viden, som kun han selv har adgang til, nemlig viden om sin egen far. *Ikkå* kommer i positionen lige efter introduktionen af talerens viden og fungerer dermed som forstærker

af påstanden om epistemisk autoritet. Bogstaveligt forstået modsiger ”du ved” i ytringens begyndelse egentlig påstanden om, at det kun er taleren, der ved det, men ”du ved” kan også bruges som en fast vending til at indlede en påstand (som ”you know” også kan i engelsk, Erman 2001: 1345).

6.4 Dig som forhandler af retten til at bidrage

Interjektionalet *dig* kan bruges med eller uden reference til sætningens subjekt, jævnfør afsnit 3.4. Her fokuserer vi på det sidste og viser et eksempel, hvor *dig* refererer til noget andet end sætningens subjekt (18) samt et, hvor *dig* indgår i en ytring uden subjekt (19). Desuden viser vi et eksempel med *også dig* i interjektionel placering (21). I alle tre eksempler udpeger ytringen med *dig* noget problematisk ved modtagerens tidligere tur.

6.4.1 Dig i en ytring, hvor taleren tvinger sig adgang til at bidrage

I dette eksempel bruges *dig* i en ytring, som introducerer et nyt emne midt i en samtale. Eksemplet kommer fra en pigeclub, hvor en håndfuld piger sidder og snakker. Her er Aisha ved at fortælle Muna om en film om en diktator.

(18) *dig* er din stemme gået i overgang

- 01 Aisha: det handler om sån en- >du ved godt< diktator
02 hva det er ikkå↗
03 Muna: °nej°
04 (0.3)
05 Aisha: [()
06 → Amina: [**dig** er din stemme gået i overgang↘
07 0.7)
08 Hijra: [ˈhihihe —]
09 Aisha: [fuck dig jeg] en pige

Aisha forsøger med spørgsmålet i linje 1-2 at afklare deltagernes relative epistemiske status, (K+) eller (K-), inden for emnet diktatorer. Med ”nej” i linje 3 placerer Muna sig selv i en (K-) position, og den oplagte næste tur er, at Aisha skal give en forklaring. Men i overlap med Aisha

tager Amina ordet med en interrogativ om et følsomt og personligt emne: Aishas stemmekvalitet (linje 5). Når man hører optagelsen, er det tydeligt, at Aisha har en hæs stemme, men det er ikke noget, der er påtalt tidligere af deltagerne. Amina bruger interrogativ syntaks, men hun har allerede (K+)-status, idet alle kan høre, hvordan stemmen lyder. Derfor forstås ytringen ikke som en anmodning om information, men som fx et retorisk spørgsmål (Heritage 2012: 24). Amina initierer en sidesekvens med en bemærkning om Aishas stemme, som er relevant i situationen her og nu: Aishas stemme lyder bemærkelsesværdig. Efter sidesekvensen (efter uddraget) vender de ikke tilbage til emnet diktatorer, og Aisha får aldrig mulighed for at fremvise sin viden.

Efter ytringen følger en længere pause på 0.7 sekunder, som indikerer, at der er noget problematisk på spil. Da Aisha endelig svarer, afviser hun præmissen for spørgsmålet: pigers stemme kan ikke gå i overgang (linje 9). *Dig* følges her med adskillige andre træk, som i sig selv kan gøre Aminas spørgsmål problematisk: At selvudvælge på et sted, hvor en anden taler er tildelt turen, at introducere et nyt emne uden at redegøre for relevansen af det i forhold til det tidligere emne og at påtale et følsomt, personligt emne. Pausen og Aishas afvisning af præmissen for spørgsmålet viser, at Aminas tur modtages som problematisk.

6.4.2 *Dig i en ytring, som afviser, at modtageren kan bidrage*

I dette eksempel bruger Magic *dig* i en imperativsætning, som afviser, at en anden taler har lov til at bidrage til samtalen. Vi er i lektiecaféen, hvor Magic skriver sin ven Hamderr's skoleopgave på computeren, mens Hamderr skriver sms'er på sin telefon. Nu blander Hamderr's bror Iqbal sig i opgaveskrivningen. Uddraget starter, lige efter Iqbal har skrevet et forslag til, hvad Magic skal skrive.

(19) *dig hold kæft*

01 Iqbal: yallah [så
 02 Hamderr: [((ser op på computerskærmen))
 03 (0.8) ((alle tre ser på skærmen))
 04 → Magic: **dig** <hold kæft> h.
 05 Iqbal: ska det ikk-
 06 Hamderr: DU VED IKK HVA DU SKA
 07 hvis jeg får dårlige karakterer jeg
 kommer efter dig

Iqbal afslutter sit forslag med ”yallah’ sån” (linje 1), og nu opdager Hamderr Iqbals indblanding. Efter en pause, hvor alle læser Iqbals forslag på skærmen, afviser Magic forslaget med ”dig hold kæft” udtalt tydeligt, langsomt og med ekstra tryk på både ”dig” og ”kæft” (linje 4). Iqbal prøver at forklare sit forslag (linje 5), men bliver afbrudt af Hamderr, der med høj stemme bekræfter Magics afvisning: Iqbal skal ikke blande sig, for han ved ikke noget om opgaven (linje 6). Afvisningen omhandler mere end blot Iqbals konkrete bidrag, det er en afvisning af, at Iqbal overhovedet ved nok om opgaven til at bidrage i det hele taget. Til sammenligning viser eksempel (20), at Magic bruger ”hold kæft” uden *dig* i en afvisning, som er mildere. Uddraget kommer fra samme optagelse.

(20) *hold din kæft*

```

01 Hamderr: ↑IKK SKRIV SÅ:N\
02           det en pige han kender\
03           (1.7) ((kigger rundt og følger en
                parallel samtale))
04 Hamderr: ham her han skriver [(          )]
05 → Magic:                                     [HOLD DIN KEFT hehe.h
06           (3.3) ((Magic følger en parallel samtale))
07 Magic:    han skriver til dagbogen som om h-
08           dag- bogen er levende

```

Hamderr afviser et tekstforslag meget højlydt og med *ikk*-fronting-format (linje 1, se i øvrigt afsnit 6.1.3), og han giver derefter en oplysning, som begrundet afvisningen (linje 2). Der foregår en meget højlydt samtale i baggrunden, som Hamderr og Magic orienterer sig mod kortvarigt (linje 3), og efter pausen underbygger Hamderr sin påstand ved at referere til et sted i teksten. Magic afviser overlappende Hamderr's bidrag med et højlydt og grinende ”hold din kæft” (linje 5). Herefter tilføjer Magic et modargument (linje 7). I begge eksempler bedes mod-

9 *Yallah* er en anden interjektion som ofte findes i populærkulturelle repræsentationer af denne gruppe talere. I vores datasæt finder vi for få eksempler til at lave en interaktionel beskrivelse, men *yallah* bruges ofte på samme opfordrende måde som ”kom nu”.

tageren stoppe med at foreslå ændringer til Magics tekst, men i modsætning til ”hold kæft dig” (19) forholder ”hold din kæft” (20) sig til indholdet af den anden talers tur ved at levere et modargument. Magic afviser altså ikke, at Hamderr kan bidrage, han afviser kun indholdet af bidraget. Desuden er afvisningen formuleret grinende og dermed nedtonende, hvilket formilder alvorligheden af kritikken af modtageren.

”Hold din kæft” indgår på den måde i en mild afvisning. I det sidste eksempel skal vi se en meget kraftig afvisning formuleret med interjektionalplaceret *også dig*.

6.4.3 Også dig i en ytring, som bebrejder et bidrag

Ud over de 42 eksempler på *dig* finder vi også fem eksempler på ekstrapositioneret *også dig* [’ʌs ’daj], transskriberet ”ogs dig”. De kan være enten foran- eller efterstillet. Tilføjelsen af *også* synes at fungere som en forstærkelse af det i forvejen intensificerende interjektionelle *dig*. Det refererer stadig til modtageren, og betydningen er stadig interjektionel, og i eksemplet herunder vises, hvordan bebrejdelsen af modtageren er endnu kraftigere end i de tidligere eksempler. I eksemplet sidder Nawal, Zahra og Asma ved en computer og ser på billeder af en person, som Nawal tidligere har fortalt, bor i Norge og er danser.

(21) *han er norsker også dig*

- 01 Zahra: er ha- er han danske:rʌ
 02 Nawal: se når han var lil[le
 03 → Asma: [han er ↑NORsker **ogs dig**
 04 ((drejer hovedet og kigger på Zahra))
 05 Nawal: [↑what]
 06 Zahra: [NE:J]
 07 Nawal: han er norsker ((drejer hovedet mod Zahra))

Ved et af billederne spørger Zahra, om personen er dansker (linje 1). Nawal forholder sig først ikke til Zahras spørgsmål, men går videre

til næste billede og beskriver det (linje 2). Men så forholder Asma sig til Nawals spørgsmål med en rettelse sammen med *også dig* (linje 3). Zahras spørgsmål er et ja/nej-spørgsmål med et indbygget kandidat-svar: Han er dansker. Både Steensig og Heinemann (2013) og Raymond (2003) viser med engelske data, at vi i samtaler har præference for, at man indleder svar på ja/nej-spørgsmål med *ja* eller *nej*, men her får vi i stedet en afvisning af kandidatsvaret, der i samme tur erstattes med et andet svar – altså en rettelse, der ikke er designet som præfereret. Rettelsen er formuleret med flere træk, som bevidner, at spørgsmålet var problematisk: Det er et negativt svar uden formildende indpakning, det er produceret med stærkt forhøjet toneleje og styrket volumen, og det følges af, at Asma vender sig om og ser direkte på spørgeren.

Også dig kan i denne sammenhæng minde om den måde, Heinemann (2009) beskriver *da* og *jo* som 'inapposite markers' (ikke-passende eller fejludpegende markør) på, og dermed minder *også dig* også om *laks* funktion (afsnit 6.2.1). Heinemann viser, at *da* i svarture benyttes til at afvise noget ved spørgerens udgangspunkt, og som en markør af at et spørgsmål var ikke-passende. *Også dig* kommer sammen med en sådan afvisning af spørgerens udgangspunkt, men afvisningen her er langt kraftigere end for *jo* og *da*. Det ser vi i Nawals opfølgende kommentar "what" (linje 5), som med højt toneleje og stærkt tryk spejler Asmas markerede udtale, og i Zahras efterfølgende forsøg på at trække sit spørgsmål tilbage med højlydt og forlænget "nej" (linje 6). Alle tre talere vurderer, at Zahras spørgsmål var ikke-passende, og den meget kraftige afvisning kan fungere som udtryk for, at kritikken ikke kun går på det uinformerede spørgsmål, men på Zahra selv som en, der har hørt så dårligt efter, at hun kan finde på at stille så uinformeret et spørgsmål.

6.4.4 Sammenfatning af digs funktion

Interjektionelt *dig* indgår i alle tre eksempler i en negativ vurdering af den foregående taler. De indeholder meget kraftige afvisninger af de foregående taleres ret til at udtale sig ved at underminere deres epistemiske status, enten på grund af talerens fysiske karakteristika (18), talerens grundlæggende viden (19) eller talerens evne til at høre efter (21). *Dig* kan minde om den måde, Svennevig (2012) beskriver et fejludpegende *hallo*, som påtaler, at den foregående taler har gjort noget

upassende, urigtigt, irrelevant eller lignende (Svennevig 2012: 160). Vi har desuden sammenlignet *også dig* med *da* og *jo* som fejludpegende markører (Heinemann 2009), og vist at *også digs* afvisende funktion er langt kraftigere end for *da* og *jo*.

På bagsiden af *Gadedansk ordbogen* (Cadin & Sufi 2021) indgår *dig* i sætningen ”Eow dig, har du ik’ shuffet den her endnu”. Her fungerer *dig* sammen med *endnu* som markør for bebrejdelse af, at modtageren (den fiktive læser) ikke har ”shuffet” (opdaget eller skaffet sig) bogen endnu. *Eow* indgår i samme eksempel som markør for, at der kommer vigtig information, som påpeger et problem.

7 KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING

Denne artikels analyser har nuanceret eksisterende beskrivelser af *eow*, *lak*, *yani* og *digs* funktion som ”opmærksomhedssøgende” ved at vise et udpluk af interaktionelle funktioner, ordene kan have. De fire ord bør regnes som interjektionaler i dansk sprog, fordi de indtager interjektionalpladsen i sætningsskemaet, og fordi de har samme subjektive funktion, som Hansen og Heltoft (2011) beskriver for interjektionaler. Ordene kan alle påvirke forhold inden for det, der kan kaldes vidensforhold, ’epistemicitet’, dvs. delt eller formodet viden mellem samtaledeeltagere.

Lak, *yani* og *dig* kan ses som en del af det fatiske system, sådan som det beskrives af Hansen og Heltoft: De er metakommentarer til dialogens forløb og til samtalepartnernes udfyldning af deres roller (2011: 1136), og de har at gøre med, hvordan den talende opfatter og vedligeholder kommunikationssituationen (2011: 1052). *Lak* og *dig* findes i ytringer med negative vurderinger af modtageren (8, 18, 19, 21) eller af en referent, som præsenteres i ytringen (9). *Eow* synes mere neutralt. Ordet kan ses som en opmærksomhedsmarkør, idet den bruges inden en ytring, der er tiltænkt en bestemt modtager. Men den er ikke i sig selv ladet med en negativ eller positiv vurdering af modtageren eller af ytringens budskab, og den kan følges med ytringer, som er positive (6), negative (7) eller neutrale (5) i deres holdning til modtageren.

På baggrund af den interaktionelle analyse finder vi en række funktioner, som ligner funktionerne af eksisterende interjektioner og adverbialer i standarddansk. Herunder gives et par bud på hvilke.

- *Eows* funktion ligner funktionen af interjektionen *hey* (svarende til en af de måder, *hallo* kan bruges i norsk, Svennevig 2012). *Eow* kan også ligne interjektionen *ej* som indledende emneskiftmarkør (Tholstrup 2014), fx i eksempel 7, hvor *eow* bruges til at skifte aktivitet. Både *hey* og *ej* står i standarddansk i sætningens venstre yderposition, ligesom *eow*.
- *Laks* funktion ligner funktionen af adverbiet *jo*, når det bruges fejludpegende (Heinemann 2009). *Jo* kan også bruges interjektionelt, fx i ”Han er gift jo”. Som adverbium står det i sætningskernen, som interjektional står det i højre yderposition. *Lak* kan stå i venstre eller højre yderposition.
- *Yani* ligner i syntaktisk placering og funktion det ledfinale *ikkå* (alternativt *ikk/ikke/ikkå*), som ligesom *yani* kan bruges til at udvise epistemisk autoritet (Mikkelsen og Zachariassen 2021). Frasen ”du ved”, som kan forekomme både foran- og efterstillet ligesom *yani*, kan også understøtte denne funktion.
- *Digs* funktion kan ligne interjektionen *hallo*, når den bruges fejludpegende (Svennevig 2012), eller *da* og *jo*, når de bruges fejludpegende (Heinemann 2009), dog langt kraftigere end *da* og *jo*. Vi forestiller os, at *dig* også kan minde om funktionen af pronominalfrasen *du der* eller adverbialfrasen *sgu da*. *Hallo* og *du der* er ligesom *dig* i yderposition, mens *sgu da*, *da* og *jo* står i sætningskernen.

Lak og *dig* bruges som sagt negativt ladede, herunder i sammenhænge med kritik enten af modtageren (8, 18, 19, 21) eller af en referent (9) for manglende viden. *Eow* og *yani* bruges positivt ladede til at annoncere positive nyheder (6) og til at anmode om hjælp (5) eller samhørighed (15, 16). De kan imidlertid også fremstå bedrevende i form af at påberåbe sig epistemisk status (17) samt til udpegning af problemer (7). Spørgsmålet, om hvorvidt et ord er negativt eller positivt ladet, er interessant i denne sammenhæng, fordi de fire ord knytter sig til en sprogbrug, som i nogle situationer opfattes som nedladende eller kun passende inden for bestemte sociale grupperinger. Møller og Jørgensen (2013) giver en omfattende beskrivelse af kategoriseringer af sprogbrug på baggrund af, hvordan talerne selv definerer dem. Talerne i deres studie er, ligesom i vores datasæt, unge i byområder med stor sproglig

diversitet. I deres data indgår en tekst skrevet af en 8. klasses-elev, som nævner *eow* som et ord, man ikke kan sige til sin lærer:

Reglen er den at man snakker pænt/integreret til lærerne på ens skole fordi så viser man på en måde respekt. Man kan jo ikke bare gå over til sin lærer og sige ”*eow* hørte du hvad jeg sagde”. (Møller & Jørgensen 2013: 32, oversættelse fra Møller 2017).

Eleven beskriver her to måder at tale på: Den ene er ”pænt/integreret”, og den anden er det modsatte, her eksemplificeret med ”*eow* hørte du hva jeg sagde”. Møller og Jørgensen (2013) konkluderer, at *eow* er en del af en bestemt stil – en stil, som af nogle talere kaldes ”gadesprog” – som man ikke kan tale til lærere:

Denne måde at tale på anses som passende imellem venner og søskende, men som eksemplificeret i [eksemplet ovenfor] rapporterer de unge talere at de ikke bruger ord associeret med ”gadesprog” (i dette tilfælde ”*eow*”) til voksne (undtagen hvis de er vrede på de voksne). (Møller & Jørgensen 2013: 34, vores oversættelse)

En tilføjelse til analysen af elevens tekst kan være, at ikke kun ordet *eow* i sig selv kan være upassende til en lærer, ”hørte du hvad jeg sagde” kan i sig selv fungere som en bebrejdelse af læreren for ikke at have været opmærksom. Vores interaktionelle analyse viser, at tilføjelsen af *eow* kan fungere som en måde at påberåbe sig ret til at få løst et problem, og en sådan påpegning af rettighed kan ses som en udpegning af en fejl, læreren har lavet. Det kan opleves som uhøfligt og det modsatte af at vise respekt, som eleven også skriver, på samme måde som at det vil være upassende at sige ”hey, hvorfor svarede du ikke på mit spørgsmål”. Vurderingen, af at *eow* er upassende sprogbrug i en skolekontekst, kan altså være farvet af, at *eow* interaktionelt kan have en epistemisk status-hævdende funktion – og at det således er funktionen i eksemplet, og ikke ordet i sig selv, der er upassende. Den interaktionelle analyse kan således bidrage til en nuanceret forståelse af forskellig sprogbuds sociolingvistiske funktion.

TAK

Forfatterne ønsker at takke redaktionen og en anonym fagfællebedømmer for mange værdifulde bidrag til artiklens formidling og præcision. Desuden vil vi gerne takke Jakob Steensig for omfattende sparring og vejledning samt Hannah Williams, Yonatan Goldshtein og Shahla Mohammadi for assistance med arabisk og kurdisk. Eventuelle fejl er naturligvis vores eget ansvar.

Ditte Zachariassen, ph.d.-studerende
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet
diza@cc.au.dk

Tine Lykkegaard Nielsen, cand.mag.
tinse_91@hotmail.com

LITTERATUR

- Barth-Weingarten, D. 2016. *Intonation units revisited – Cesuras talk-in-interaction*. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/slsi.29.
- Berliner, F. 1991. *Drømmestedet*. Oslo: Aschehoug.
- Brøcker, K.K., M.G.T. Hamann, M. Jørgensen, S.B. Lange, N.H. Mikkelsen & J. Steensig. 2012. Samtalesprogets grammatik. Fire fænomener og nogle meto-
diske overvejelser. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 42. 10–40. DOI: 10.7146/nys.
v42i42.13672.
- Cadin, T.C. & A. Sufi. 2021. *Gadedansk ordbogen: 10 års gadesprog*. København: Grøn-
ningen.
- Christensen, M.V. 2012. *8220, 8210 Sproglig variation blandt unge i multietniske om-
råder i Aarhus*. Ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet.
- Couper-Kuhlen, E. & M. Selting. 2018. *Interactional Linguistics: Studying lan-
guage in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI:
10.1017/9781139507318.
- Diderichsen, P. 1946. *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal.
- DDO (Den Danske Ordbog). u. å. <https://ordnet.dk/ddo> (tilgået september 2021).
- Drew, P. 2018. Epistemics in social interaction. *Discourse Studies* 20(1). 163–187.
DOI: 10.1177/1461445617734347.
- Erman, B. 2001. Pragmatic markers revisited with a focus on you know in adult
and adolescent talk. *Journal of pragmatics* 33(9). 1337–1359. DOI: 10.1016/
S0378-2166(00)00066-7.

- Hansen, E. & L. Heltoft. 2011. *Grammatik over det danske sprog* 1–3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hassan, Y. 2013. *YAHYA HASSAN*. København: Gyldendal.
- Heinemann, T. 2009. Two answers to inapposite inquiries. J. Sidnell (red.), *Conversation analysis: Comparative perspectives*, 159–186. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511635670.007.
- Heegård, J. 2012. Funktionel udistinkthed: Danske verbers og adjektivs *te-* og *ede-*ender. *Danske Talesprog* 12. 34–61.
- Heritage, J. 2012. Epistemics in action: Action formation and territories of knowledge. *Research on Language & Social Interaction* 45(1). 1–29. DOI: 10.1080/08351813.2012.646684.
- Heritage, J. 1984. A change-of-state token and aspects of its sequential placement. J. M. Atkinson & J. Heritage (red.), *Structures of social action: Studies in Conversation Analysis*, 299–345. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511665868.020.
- Hoey, E.M. 2013. Do sighs matter? Interactional perspectives on sighing. *Proceedings of the annual meeting of the Berkeley Linguistics Society* 39(1). 61–74. DOI: 10.3765/bls.v39i1.3870.
- Hoey, E.M. & K. Kendrick. 2017. Conversation Analysis. A.M.B. De Groot & P. Hagoort (red.), *Research methods in psycholinguistics and the neurobiology of language: A practical guide*, 51–173. Oxford: Wiley.
- Hutchby, I. & R. Woofit. 2008. *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity.
- Immigrants in Denmark be like*. 2018. Facebookgruppe. www.facebook.com/immigrantsindk/ (tilgået september 2021).
- Jefferson, G. 2004. Glossary of transcript symbols with an introduction. G.H. Lerner (red.), *Conversation analysis: studies from the first generation*, 13–31. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/pbns.125.02jef.
- Jørgensen, M. 2015. ”Hvad” i dansk talesprog. *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(6). 1–18.
- Kern, F. & M. Selting (red.). 2011. *Ethnic styles of speaking in European metropolitan cities*. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/silv.8.
- Kino.dk*. 2020. Gigisforklarer21slangordduskalkendeindenduserBlokhavn. Video-interview. www.kino.dk/kinotv/2020/07/gigis-forklarer-21-slangord-du-skal-kende-inden-blokhavn (tilgået september 2021).
- KorpusDK*. u.å. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://ordnet.dk/korpusdk> (tilgået september 2021).

- Lughatuna – classical Arabic dictionary and dialect dictionary*. 2015. <http://livingarabic.com/dictionaries>. (tilgået september 2021).
- MacWhinney, B. 2010. *The CHILDES Project: Tools for analyzing talk*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. <https://dali.talkbank.org/clan/> (tilgået september 2021).
- Madsen, L.M., M.S. Karrebæk & J.S. Møller (red.). 2016. *Everyday languaging: Collaborative research on the language use of children and youth*. Berlin: De Gruyter Mouton. DOI: 10.1515/9781614514800.
- Maegaard, M. 2010. Linguistic practice and stereotypes among Copenhagen adolescents. P. Quist & B.A. Svendsen (red.), *Multilingual urban scandinavia: New linguistic practices*, 189–206. Clevedon: Multilingual Matters. DOI: 10.21832/9781847693143.
- McCarus, E.M. 2009. Kurdish. G. Windfuhr (red.) *The Iranian languages*, 587–633. DOI: 10.4324/9780203641736.
- Mikkelsen, N. & D. Zachariassen. 2021. 'Ikå' – syntaks, prosodi og interaktionelle funktioner. Y. Goldshtein, I. Hansen & T. T. Hougaard (red.), 18. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 397–417. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Møller, J.S. & J.N. Jørgensen. 2013. Organizations of language among adolescents in superdiverse Copenhagen. *International electronic journal of elementary education* 6(1). 23–42.
- Møller, J.S. 2017. Om at tale "integreret". [dialekt.ku.dk](https://dialekt.ku.dk/maanedens_emne/om-at-tale-integreret/), 14. februar 2017. https://dialekt.ku.dk/maanedens_emne/om-at-tale-integreret/ (tilgået september 2021).
- Pape, M. 2018. *Guds bedste børn*. København: Politikens Forlag.
- Pomerantz, A.M. 1984. Giving a source or basis: The practice in conversation of telling 'how I know'. *Journal of Pragmatics* 625–607.(6-5)8. DOI: 10.1016/0378-2166(84)90002-X.
- Pomerantz, A.M. 1988. Offering a candidate answer: An information seeking strategy. *Communications Monographs* 4(55). 360–373. DOI: 10.1080/03637758809376177.
- Quist, P. 2000. Ny københavnsk 'multietnolekt' – Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer. *Danske Talesprog* 1. 143–212. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Quist, P. 2008. Sociolinguistic approaches to multiethnolect: Language variety and stylistic practice. *The international journal of bilingualism* 12(1–2). 43–61. DOI: 10.1177/13670069080120010401.
- Quist, P. & B.A. Svendsen (red.). 2010. *Multilingual urban Scandinavia: New linguistic practices*. Clevedon: Multilingual Matters. DOI: 10.21832/9781847693143.

- Quist, P. & A.R. Skovse. 2020. Regional dialect and multiethnic youth style in a Danish social housing project. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. 1–19. DOI: 10.1080/01434632.2020.1725527.
- quora (u.å.) What does Yani mean in Arabic? <https://www.quora.com/What-does-Yani-mean-in-Arabic?> (tilgået september 2021).
- Raymond, G. 2003. Grammar and social organization: Yes/no interrogatives and the structure of responding. *American sociological review* 68(6). 939–967. DOI: 10.2307/1519752.
- Saeed, S. 2020. What does Ya'ni mean? Arabic's most versatile word. *The National News*. www.thenationalnews.com/arts-culture/comment/what-does-ya-ni-mean-arabic-s-most-versatile-word-1.1055294 (tilgået september 2021).
- Sakel, J. 2007. Types of loan: Matter and pattern. Y. Matras & J. Sakel (red.) *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*, 15–29. New York: Mouton de Gruyter. DOI: 10.1515/9783110199192.
- Skovse, A.R. 2018. *Udgangspunkter og orienteringspunkter*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Signe og Sofie. 2020. *Eow bror*. Turningtables Danmark. www.turningtables.dk/aalborg (tilgået september 2021).
- Steensig, J. 2001. *Sprog i virkeligheden – Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Steensig, J. & T. Heinemann. 2013. When 'yes' is not enough—as an answer to a yes/no question. *Units of talk—Units of action*. 207–241. DOI: 10.1075/slsi.25.07ste.
- Steensig, J., & S.S. Sørensen. 2019. Danish dialogue particles in an interactional perspective. *Scandinavian Studies in Language* 10(1). 63–84. DOI: 10.7146/sss.v10i1.114671.
- Stivers, T. 2008. Stance, alignment, and affiliation during storytelling: When nodding is a token of affiliation. *Research on Language & Social Interaction* 41(1). 31–57. DOI: 10.1080/08351810701691123.
- Svennevig, J. 2012. ”og jeg bare hallo liksom” Diskursmarkøren hallo i samtale. *Språk och interaction* 3. 157–174.
- Thackston, W.M. 2006. *Sorani Kurdish. A reference grammar with selected readings*. Iranian Studies at Harvard University. <http://fas.harvard.edu/~iranian/Sorani/> (tilgået september 2021).
- Tholstrup, E. 2014. ”Ej hvor fint” – en undersøgelse af den danske interjektion *ej*. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1(3). 3–16.

- TopGunn. 2020. Mash. Track på albummet *SAS* udgivet på Sony.
- Unneland, T. & S. Sanjari. 2020. *Blokhavn*. Hyæne Film/Nordisk Film.
- Wiese, H. 2009. Grammatical innovation in multiethnic urban Europe. *Lingua* 119(5). 782–806. DOI:10.1016/j.lingua.2008.11.002.
- Wung-Sung, J. 2001. *En-to-tre-NU*. København: Dansk lærerforening.
- Zachariassen, D. 2017. Ekstrapositionerede pronominer i Aarhus Vest. I.S. Hansen, T.T. Hougaard & K.T. Petersen (red.), *16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 507–524. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Zachariassen, D. 2019. Nye sprogvarianter – en aarhusiansk bydialekt. G. Adamsen & M. Ipsen (red.), *Dialekter i rigt mål*, 311–328. Hedensted: Modersmaal-Selskabet.
- Zachariassen, D. (under udgivelse). *Strong finals – interactional functions of a prosodic feature in a Danish urban dialect*. (Nordic Journal of Linguistics).

BILAG

Udvalgte transskriptionskonventioner, se i øvrigt samtalegrammatik.
dk/udskriftssystem/

:	forlængelse af stavelse
ord	tryk på stavelse
ord-	tydeligt afbrudt ord
[]	overlap mellem to talere
(0.7)	pause målt i sekunder
(.)	mikropause (under 0.2 sekunder)
↗→↘	intonationsretning
↑	efterfølgende tale siges med høj tone
ORD	kapitæler angiver tale med højere lydstyrke
°	omkranser tale med lavere lydstyrke
—	omkranser tale med dyb tale
*	omkranser knirkende stemme
> <	omkranser hurtig tale
< >	omkranser langsom tale
()	omkranser uklar tale
(())	omkranser kommentarer om f.eks. gestik eller blikretning
(h)	angiver latterpartikler inde i ord

Mulige NP-placeringer ved retningsadverbium + præposition

MICHAEL NGUYEN

ABSTRACT

I denne artikel analyseres konstruktioner hvor en NP (nominalfrase) står til venstre for et retningsadverbium, fx *Australien rundt, livet ud* og *et andet sted hen*, og konstruktioner hvor NP'en står til højre for retningsadverbiet (og en præposition), fx *rundt om Australien, ud i livet* og *hen til et andet sted*. Den fremlagte analyse bygger på generative standardantagelser om hvordan frasestrukturer ser ud, og om hvordan NP'er tilskrives kasus, herunder at en NP skal tilskrives én og kun én kasus. Analysen bygger også på at en såkaldt *pP*-konstituent eksisterer, dvs. en konstituent hvor retningsadverbiet *p* er en kerne der selekterer en PP (præpositionalfrase), fx [_{*pP*} *rundt* [_{*PP*} *om Australien*]]. Det er desuden en vigtig antagelse at *p*-elementet kan selektere en PP med en implicit eller "usynlig" præposition P (dvs. et slags nulmorfem). Med udgangspunkt i *pP*-strukturen og alle de nævnte antagelser redegør analysen for hvorfor konstruktioner som *rundt om Australien* og *Australien rundt* er grammatiske, hvorimod konstruktioner som **rundt Australien* og **Australien rundt om* er ugrammatiske. I de grammatiske tilfælde får NP'en tilskrevet én og kun én kasus, enten af et *p*-element eller af P. I de ugrammatiske tilfælde får NP'en hhv. ingen kasus eller to kasus.

EMNEORD: kasus, retningsadverbier, præpositioner og postpositioner, *pP*, generativ lingvistik

1 INDLEDNING

Denne artikel tager udgangspunkt i konstruktioner hvor en nominalfrase (NP) er foranstillet et retningsadverbium. Konstruktionerne har altså formen 'NP + retningsadverbium'. Se eksemplerne nedenfor (de relevante konstruktioner er i fed):

(1)

- a. I dag er Ole Nydahl selv lama med 110 centre **jorden rundt**.
- b. Det var på det tidspunkt længe siden, han havde skrevet digte. **Livet ud** bebudede han nye digte, og alle håbede.

c. **Dag ud og dag ind** vandrede han afsted ad landevejen ...

(2)

a. Han kører alle turister **det samme sted hen**.

b. I 1971 sejlede jeg **Australien rundt** i en åben 16-fods båd.

(Eksemplerne er fra KorpusDK.)

Fælles for konstruktionerne i (1) er at de betegner udstrækning, hvad enten der er tale om rumlig eller tidslig udstrækning (se Nguyen 2020a: 36-76, 262-274, 2020b: 98-101, A. Kobayashi 2014: 18-19). *Jorden rundt* betyder noget i retning af 'overalt på jorden' eller 'mange steder (rundtomkring) på jorden'. *Livet ud* betyder her noget i retning af 'hele hans liv' eller 'hele resten af hans liv', og *dag ud og dag ind* betyder 'hver eneste dag i en lang periode' (se *Den Danske Ordbog* under opslagsordet *ind*). Udstrækningssemantikken ved de temporale konstruktioner medfører at de ikke kan kombineres med prædikater som udtrykker punktuelle begivenheder, fx **Han faldt om dag ud og dag ind* (Nguyen 2020a: 74-75, 273-274, 2020b: 101).

Fælles for konstruktionerne i (2) er at de betegner bevægelse. *Australien rundt* i (2)b er dog i princippet tvetydig. Ud fra konteksten er det klart at *Australien rundt* betyder 'rundt om Australien', men det kan også betyde noget i retning af 'mange steder (rundtomkring) i Australien', altså en betydning der minder om den i (1)a (se Aa. Hansen 1967: 308, Nguyen 2020b: 100-101). Denne betydning er mere sandsynlig hvis det område der besejles har mange floder og kanaler, men dette er ikke tilfældet i *Australien rundt*.

Konstruktionerne med foranstillet NP bør skelnes fra verbalpartikkelkonstruktionerne, fx *Han kørte Peter hjem* eller *Han smed bogen ud*. I verbalpartikkelkonstruktionerne er verbet typisk trykreduceret, og retningsadverbiet er tæt knyttet til verbet (se fx Harder et al. 1996, Thomsen 1998). I konstruktionerne med foranstillet NP er verbet ikke nødvendigvis trykreduceret, og retningsadverbiet behøver ikke at være tæt knyttet til verbet: Konstruktionerne kan endda fungere som 'frie led' (Nguyen 2020a: 19, 2020b: 91, 2021b: 420), se (1). Eksempler på at konstruktionerne nogle gange kan kombineres med verbalpartikkelkonstruktioner, kan ses i (2).

Danske grammatikker har generelt ikke beskæftiget sig meget med konstruktionerne med foranstillet NP. Allan et al. (1995: 379), Diderichsen (1976 [1946]: 248), Aa. Hansen (1967: 307-311), Falk & Torp (1900: 313) og Mikkelsen (1975 [1911]: 370-371) nævner nogle af dem ganske kursorisk, mens E. Hansen (2006 [1977]), Christensen & Christensen (2014 [2005]) og E. Hansen & Heltoft (2011) ikke nævner dem. Jeg har dog i nyere publikationer behandlet disse konstruktioner nærmere (se Nguyen 2020a,b, 2021a). I disse publikationer foreslår jeg at retningsadverbiet er en postposition (eller bruges som en postposition), og at den foranstillede NP er postpositionens komplement, altså dens styrelse (se også Nguyen 2021b).

Formålet med denne artikel er at præsentere en generativ analyse der skal forklare hvorfor konstruktioner som dem i (3) og (4) er hhv. grammatiske og ugrammatiske:

(3)

- a. Australien rundt
- b. Rundt om Australien
- c. Livet ud
- d. Han sprang ud i livet med stor begejstring.

(4)

- a. *Australien rundt om
- b. *Rundt Australien
- c. *Ud livet
- d. *Han sprang livet ud i med stor begejstring.

NP'en kan altså både stå til venstre for retningsadverbiet, se (3)a/(3)c, og til højre for retningsadverbiet (med en præposition), se (3)b/(3)d. Men disse ordstillingsvariationer er ikke altid mulige, se (4). Den traditionelle forskningslitteratur har ikke eksplicit og utvetydigt i noget særligt omfang været opmærksom NP'ens position både til højre og til venstre for retningsadverbiet, og det er antageligvis derfor den heller ikke har diskuteret de ugrammatiske konstruktioner i (4). Denne mangel vil jeg forsøge at råde bod på i denne artikel.

Bemærk at der nok ikke er noget semantisk eller pragmatisk galt med

konstruktioner i (4), men derimod noget syntaktisk. Min analyse giver en mulig syntaktisk forklaring på hvorfor konstruktioner i (3) er grammatiske, hvorimod konstruktioner i (4) er ugrammatiske.

Resten af artiklen er struktureret på følgende måde: Afsnit 2. handler om fundamentet for den generative analyse; i afsnit 3 fremlægges selve analysen; og i afsnit 4 diskuteres en række problemer og udestående spørgsmål. Endelig sammenfattes artiklens hovedpunkter i afsnit 5.

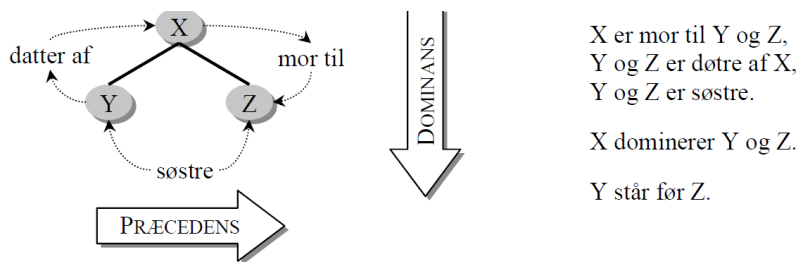
2 FUNDAMENTET FOR ANALYSEN

For at kunne fremlægge min analyse er det nødvendigt først at klarlægge hvilket fundament analysen bygger på. Analysen bygger først og fremmest på standardantagelser der angår frasestrukturen (2.1), og som angår kasus (2.2). Derudover bygger analysen på at den konstituent jeg kalder *pP*, eksisterer, og på at denne konstituent har en bestemt struktur (2.3).

2.1 standardantagelser angående frasestrukturen

Terminologien i forbindelse med træstrukturer kan illustreres med følgende figur:

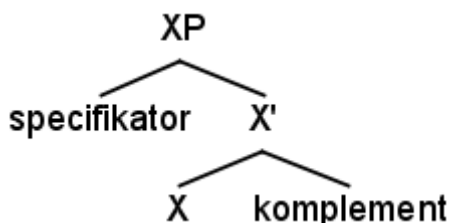
(5)

(FIGUREN ER FRA (1) I VIKNER 2013: 468 OG ER LAVET AF KEN RAMSHØJ CHRISTENSEN OG STEN VIKNER.)

For nærværende er det vigtige i figuren termen *SØSTER*, og herunder at elementer kan være søstre til hinanden. Der er derudover en række vigtige begreber i forbindelse med strukturen i en frase (= et syntagme = en XP, en forkortelse for engelsk 'X phrase', dvs. en frase af kategorien

X). Se følgende træstruktur, hvor alle X'erne står i stedet for en hvilken som helst kategori:

Denne struktur gælder for alle fraser: Hvis man i ovenstående struktur erstatter alle X'erne med Adj (adjektiv), får man en AdjP (adjektivfrase), og hvis man erstatter X'erne med P (præposition), får man en PP (præpositionalfrase) osv. Jeg vil i det følgende bruge forkortelser som V, P og PP for at henvise til konstituenterne i en træstruktur som (6).

Som man kan se i (6), er SPECIFIKATORPOSITIONEN (forkortes XP-spec) søsteren til konstituenten X' (læses 'X-bar'). Søsteren til KERNEN X er KOMPLEMENTPOSITIONEN, og komplementet er selekteret af kernen X (dette er den samme indsigt som ligger bag begrebet VALENS). Fx er komplementet til V typisk det direkte objekt, mens komplementet til P er dens styrelse.

Begreberne frase, specifikatorposition, kerne og komplement(position) er vigtige for analysen i afsnit 3. Man kan diskutere om specifikatorpositionen altid er der, også når der ikke står noget i den. I træstrukturene nedenfor inkluderer jeg kun specifikatorpositionen og X'-konstituenten når der står noget i specifikatorpositionen, eller når det fremmer formidlingen.

Jeg har nu introduceret nogle centrale begreber indenfor frasestrukturen. Nu skal et andet vigtigt begreb introduceres, nemlig KASUS.

2.2 standardantagelser angående kasus

Min analyse forudsætter tre standardantagelser om kasus indenfor generativ lingvistik (se fx Baker 2013 for en indføring). Bemærk at jeg af formidlingsmæssige årsager vil forenkle forklaringen af disse tre antagelser.

Den første antagelse er at alle NP'er (uanset om de er pronominer eller ej) skal tilskrives kasus. Kasus i generativ forstand behøver altså ikke at have en morfologisk realisering, ligesom den der findes ved pronominerne.

Den anden antagelse er at en NP skal have én og kun én kasus. Med andre ord: Hvis en NP ikke har kasus, eller hvis en NP har mere end en kasus, giver det et ugrammatisk resultat. Dette er det såkaldte kasusfilter (Chomsky 1981: 49ff., Vergnaud 1977).

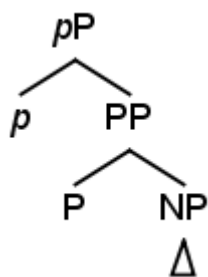
Den tredje antagelse er at en NP får tilskrevet kasus af en kerne, herunder af V og af P. Dette forudsætter dog at NP'en står i en bestemt position i forhold til denne kerne. Der er to positioner hvor en NP kan få tilskrevet kasus fra denne kerne: enten i specifikatorpositionen til kernen eller i komplementpositionen til kernen.

Disse tre antagelser om kasus er vigtige for analysen fordi kombinationen af dem forudsiger hvilke konstruktioner der er mulige og umulige.

2.3 Nyt bidrag til analyseapparatet: *pP*-konstituenten

I de foregående to underafsnit har jeg indført nogle standardantagelser i generativ lingvistik. Jeg vil nu gå videre og foreslå at der findes en *pP*-konstituent, hvilket ikke kan siges at være en standardantagelse. *pP*'ens struktur er illustreret i (7) og eksemplificeret i (8); (9) giver en detaljeret analyse af (8)b. Trekanten i (7) og (9) signalerer at NP'ens indre struktur for nærværende ikke er relevant, og derfor ekspliciteres NP'ens struktur ikke yderligere i træstrukturen.

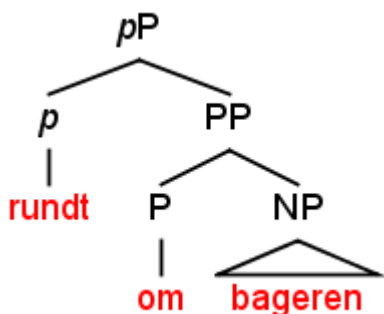
(7)

(8)

- a. Han kørte [_{*pP*} hen/ind/over/ud [_{*pp*} på [_{*NP*} havnen]]].
b. Han kørte [_{*pP*} rundt [_{*pp*} om [_{*NP*} bageren]]].

(9)

p-elementet er et retningsadverbium der selekterer en PP (dvs. en præpositionalfrase) som sit komplement, og tilsammen udgør '*p* + PP' konstituenten *pP*. Groft forenklet udtrykker *pP* begivenheden 'en entitet bevæger sig et andet sted hen og befinder sig endeligt på dette sted'. *p*-elementet betegner dels orientering (fx 'op' eller 'ned'), dels translokation, altså bevægelse fra et sted til et andet, herunder også metaforisk bevægelse. PP'en giver information om entitetens endelige sted (målet for bevægelsen): NP'en udtrykker hvilket slags sted der er tale om, fx en havn eller en baker, og P udtrykker hvordan entiteten befinder sig i forhold til dette sted, fx på, ved eller omkring stedet (se mere detaljerede analyser og beskrivelser i bl.a. Bjerre 2003, Harder et al. 1996, Thomsen 1998 og Hovmark 2007). PP'er der ikke giver information om det endelige sted, er ikke en del af *pP* og er derfor irrelevante her, fx *Han kører rundt* [_{*pp*} på plænen]. PP'en *på plænen* giver ikke information om det endelige sted hvor han kører hen, fordi han ikke har bevæget sig hen på plænen, men blot holdt sig på den.

Det skal siges at *pP*-strukturen i (7)-(9) på ingen måde er en ny opfindelse. Den samme struktur eller lignende strukturer findes bl.a. i Asbury et al. (2006), Ayano (2001), Gehrke (2007: 257), Helmantel (2002), Nguyen (2019a,c, 2020a), Riemsdijk (1990), Rooryck (1996)

og Svenonius (2003, 2007).

Jeg vil nu argumentere for at *p*P-strukturen findes, altså at der overhovedet er en konstituent der består af '*p* + PP' (2.3.1), og at *p*-elementet sandsynligvis er kernen i denne konstituent (2.3.2) (man kan også finde lignende opfattelser i ikke-generative analyser, se Becker-Christensen 2010: 227, Harder et al. 1996: 189-192, E. Hansen & Heltoft 2011: 846, 1017, Thomsen 1998: 69).

2.3.1 '*p* + PP' er en konstituent

Jeg vil første vise at strengen '*p* + PP' er en konstituent. Som vist i Nguyen (2019c: 127-128, 2020a: 134-138) tyder almindelige konstituenttests på at '*p* + PP' er en konstituent. Strengen kan flyttes (10)a,¹ elideres (10)b og være et fragmentsvar (10)c:

(10)

a. [Ned gennem Tyskland] rejste Peter.

b. Peter rejste.

c. **Taler A:** Hvor rejste Peter hen?

Taler B: Ned gennem Tyskland.

(Konstruerede eksempler fra Nguyen 2020a: 134-135)

Men på baggrund af bl.a. følgende data er Risom (2005) uenig i at det jeg kalder '*p* + PP', er en konstituent:

(11)

a. Han gik ud i haven fordi der var sol.

b. I haven gik han ud fordi der var sol.

c. Haven gik han ud i fordi der var sol.

d. ??Ud gik han i haven fordi der var sol.²

e. ??Ud i haven gik han fordi der var sol.

(Tilpassede eksempler fra Risom 2005: 307, 309-310)

1 Diderichsen (1976 [1946]: 163) bruger også flytningstesten, endda med det samme verbum:

(i) Hjem til Ribe rejste han ikke.

2 Risom (2005: 310) angiver (11)d som grammatisk; jeg og andre talere accepterer den ikke uden videre. Derfor har eksemplet to spørgsmålstegn.

Ret beset er det kun (11)e der er relevant for om '*p* + PP' er en konstituent. De andre eksempler er irrelevante. (11)b-(11)d siger noget om hvorvidt de fremrykkede elementer er konstituent, men ikke noget om hvorvidt '*p* + PP' er en konstituent. En streng kan sagtens være en konstituent samtidig med at den indeholder flere konstituent.

Jeg vil altså fokusere på (11)e, som jeg selv mener er grammatisk i den rette kontekst, fx når '*p* + PP' er fokuseret. For at understøtte synspunktet om at '*p* + PP' er en konstituent, viser jeg naturligt forekommende data hvor '*p* + PP' er flyttet ved fremrykning til forfæltet og ved kløvning (bemærk at (12)a er et eksempel med flytning af den *selvsamme streng* som i Risoms eksempler):

(12)

- a. **Ud i haven** kommer nu hans søn Lars [...].
(<http://bassehansen.dk/wp-content/uploads/2017/06/ERINDRINGER.pdf>)
- b. Det var **ind i denne oven**, heksen blev skubbet af den snarrådige Grete.
(<https://www.ravstedlokalhistorie.dk/index.php/erindringer/12-erindringer-ravsted/71-ravsted-fhv-skoleinspektør-johann-kirstens-barndomserindringer-fra-ravsted>)

På baggrund af de konstruerede data i (10) og på baggrund af de naturligt forekommende data i (12) holder jeg derfor fast ved at '*p* + PP' er en konstituent; dette står i modsætning til Risoms analyse (2005).

2.3.2 *p*-elementet er kernen i '*p* + PP'

Jeg har ovenfor argumenteret for at strengen '*p* + PP' er en konstituent. Det betyder dog ikke nødvendigvis at *p*-elementet er kernen i konstituenten i '*p* + PP' (på samme måde som P er kernen i en PP). Det vil jeg argumentere for i dette afsnit (se også fx Herslund 1984: 39).

Som den anonyme fagfælle pointerer, bør *p*-elementet ikke kunne fremrykkes ved kløvning hvis det er kernen i konstituenten '*p* + PP'. Fraser kan nogle gange fremrykkes ved kløvning, hvorimod kerner aldrig kan. Eksemplet nedenfor falsificerer i det mindste ikke ideen om at *p*-elementet er kernen i konstituenten '*p* + PP':

- (13) *Det var ind, heksen blev skubbet i denne ovn af den snarrådige Grete.

(Sammenlign med (12)b.)

Hertil kommer et argument der handler om hvorvidt *p*-elementet kan udelades. Kernen i en konstituent kan som udgangspunkt ikke udelades. Som Nguyen (2019c: 124-125, 2020a: 138-140) og Hovmark (2007: 182-184) viser, er der visse kontekster hvor *p*-elementet ikke kan udelades. Dette gælder når komplementet til P betegner en person:

- (14) [...] når du nu skal *(hen) til Per og Lis i morgen [...]
(Oprindeligt autentisk eksempel fra Hovmark 2007: 182; tilpasset i Nguyen 2019c: 125)

p-elementet kan heller ikke udelades i følgende sætninger; udeladelsen af *p*-elementet giver et ugrammatisk resultat eller en utilsigtet lokativ betydning:

- (15)
- a. De svømmede *(ind) i fjorden.
 - b. Vandet løb #(ud) på gulvet.³
 - c. Købmanden flyttede ??(hen) på hjørnet.
 - d. Han sneg sig *(ind) på ofret.
 - e. De sejler ??(rundt) om øen.
- ((15)a-d er fra Nguyen 2019c: 125, 2020a: 138-140.)

Det at *p*-elementet er obligatorisk, taler for at det er kernen i konstituenten '*p* + PP'. Men der er også mange tilfælde hvor *p*-elementet ikke er obligatorisk, og hvor den translokative betydning er til stede, fx *Han løb (ned) i vandet*. Det er svært at afgøre om der i sådanne tilfælde er et implicit eller "usynligt" *p*-element (dvs. et slags nul morfem), men det kan man antage. I så fald ville strukturen være parallel med fx (14)-

3 Havelågen (#) angiver at semantikken i et givet eksempel er utilsigtet eller ikke-velformet. I (15)b angiver havelågen at semantikken er utilsigtet hvis *ud* udelades.

(15).⁴

For nærværende indtager jeg ikke noget synspunkt mht. om *p*-elementet er usynligt eller slet ikke er til stede i tilfælde som *Han løb (ned) i vandet*. Jeg diskuterer heller ikke nærmere i hvilke kontekster *p*-elementet er obligatorisk (eller skal være synligt); det er mere kompliceret end som så, se Gehrke (2007) og Harder et al. (1996: 169-171, 189-192). Det vigtigste er for nærværende antagelsen om at *p*-elementet er kernen i en konstituent *pP*, og at *p*-elementet selekterer en *PP* som sit komplement.

3 ANALYSEN

I dette afsnit vil jeg fremlægge min analyse med udgangspunkt i *pP*-strukturen og med udgangspunkt i de andre antagelser jeg indtil videre har indført. Jeg vil altså bl.a. analysere konstruktionen hvor en *NP* står foran retningsadverbiet *p* som i (16) og (17) (gentaget fra (1) og (2)):

(16)

- a. I dag er Ole Nydahl selv lama med 110 centre **jorden rundt**.
- b. Det var på det tidspunkt længe siden, han havde skrevet digte. **Livet ud** bebudede han nye digte, og alle håbede.
- c. **Dag ud og dag ind** vandrede han afsted ad landevejen ...

(17)

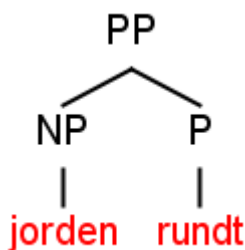
- a. Han kører alle turister **det samme sted hen**.
 - b. I 1971 sejlede jeg **Australien rundt** i en åben 16-fods båd.
- (Eksemplerne er fra KorpusDK)

Som nævnt i afsnit 1 kan man måske følge min analyse i Nguyen (2020a,b, 2021a,b) og betragte hele konstruktionen som en postposi-

⁴ Når der ikke er et (synligt) *p*-element, er det nogle gange nødvendigt at verbet er trykreduceret for at translokativ betydning kan udtrykkes, jf. forskellen mellem *Han ville springe i vandet* (med trykreduktion og translokativ betydning) og *Han ville 'springe i vandet* (uden trykreduktion og uden translokativ betydning). Trykreduktion kunne derfor tænkes at være tæt forbundet med *p*: Da *p*-elementet udtrykker translokativ betydning, og da trykreduktion er nødvendigt for at udtrykke translokativ betydning, kunne tilstedeværelsen af trykreduktion være lig med tilstedeværelsen af et *p*-element.

tionalfrase. I denne postpositionalfrase er retningsadverbiet en postposition, og NP'en er postpositionens komplement (og dermed udgår hele *pP*-strukturen). Postpositionalfrasen ville da se således ud, her eksemplificeret med *jorden rundt*:

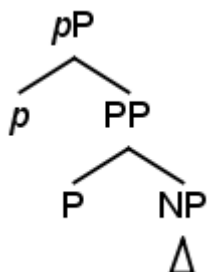
(18)

Postpositionsanalysen rejser dog nogle teoretiske problemstillinger. For det første er dansk et sprog der altovervejende har kernen til venstre for sit komplement, fx VP'en *besøge sin ven* og AdjP'en *stolt af sin ven*. Postpositionerne ville være en undtagelse herfra da de per definition er kerner der befinder sig til højre for deres komplement (som i (18) ovenfor). For det andet kan de elementer der siges at være postpositioner, både selekttere konstituenten til højre og til venstre. *Rundt* fx selekterer da enten en PP til højre (som i *rundt om Australien*) eller en NP til venstre (som i fx *Australien rundt*).

På dette punkt vil jeg inddrage Ockhams ragekniv, nemlig det videnskabssteoretiske princip om at indføre så få antagelser i sin forklaring som muligt. Antager man at retningsadverbiet kun selekterer en PP til højre, har man færre antagelser end hvis man antager at retningsadverbiet både kan selekttere en PP til højre og en NP til venstre (se dog Huddleston & Pullum 2002: 631-632, 640, som abonnerer på sidstnævnte betragtningsmåde). Jeg vil derfor antage at retningsadverbiet altid er et *p*-element, og at det kun selekterer en PP til højre, dvs. også i tilfælde som (1)/(16) og (2)/(17), som vist i (7) ovenfor, gentaget her som (19):

(19)

Det er dog væsentligt at bemærke at jeg i det følgende indfører yderligere antagelser i analysen. Antagelserne er dog ikke specielt kontroversielle, men derimod rimeligt veletablerede (måske bortset fra antagelsen i (20)c). Det skyldes at antagelserne også findes i andre analyser, eller at de bygger på de samme principper som man finder i andre analyser (se fodnote 4-7 nedenfor). Antagelserne giver desuden nogle forudsigelser som man kan teste, og derfor kan man i princippet falsificere antagelserne. Denne testbarhed vil jeg gøre brug af.

De antagelser jeg yderligere vil indføre, er som følger:

(20)

- a. P kan være implicit eller ”usynligt” (dvs. det er et slags nulmorfem).⁵
- b. Usynligt P kan ikke tilskrive kasus.⁶
- c. Komplementet til usynligt P flytter til venstre for *p*-elementet, nærmere bestemt til *pP*-spec (og dermed opstår konstruktioner som *Australien rundt*).⁷
- d. Flytningen af komplementet er forårsaget af mangel på kasus.⁸

5 Det er en udbredt antagelse at der findes usynlige elementer. Et eksempel herpå er nulmorfemet for pluralis (*et år, flere år-Ø*) (Togebay 2003: 21); se andre eksempler i bl.a. Hansen & Heltoft (2011: 663-666). Hvad angår usynlige P'er mere specifikt, så antages de også at være til stede i fx A. Kobayashi (2014) og McCawley (1988).

6 Også Kayne (1984: 195) antager at usynlige P'er ikke kan tilskrive kasus. Derudover antages det at synlige P'er i visse kontekster heller ikke kan tilskrive kasus (se fx Law 1998: 231-232, 2006: 658-661).

7 Se lignende antagelser i Matsumoto (2013) og Matsubara (2012: 501-502); se også fodnote 9 nedenfor.

8 Det er en almen antagelse at flytninger er forårsaget af noget, herunder kasus, se fx Baltin (2001). Dette er fx tilfældet i passiv, hvor komplementet til V flytter til subjektspositionen for at få tilskrevet kasus:

(i) I går blev Francis forfremmet ____.

Hvad usynligt P angår, så er det svært at sige hvad det generelt udtrykker; man er nødt til at se på de enkelte tilfælde. Ved fx *hen* betyder det usynlige P (næsten) det samme som *til* (fx *et andet sted hen*), og ved *rundt* betyder det nogle gange det samme som *om* (fx *Vi sejlede Australien rundt*). Derudover kan det som sagt antages at det i nogle tilfælde bidrager med en semantik der udtrykker udstrækning (se (1)/(16), og se Nguyen 2020a: 36-76, 262-274, 2020b: 98-101, A. Kobayashi 2014: 18-19).

Både synligt og usynligt P spiller en rolle i for om NP'en får tilskrevet kasus. Som nævnt i afsnit 2.2 er det en standardantagelse at en NP får tilskrevet kasus fra en kerne når NP'en enten står i komplementpositionen til denne kerne eller i specifikatorpositionen til denne kerne. Det blev også nævnt at en NP skal have én og kun én kasus; ellers giver det et ugrammatisk resultat. Den mere konkrete applicering af disse antagelser på NP'en i *pP* er som følger:

- (21) Hvordan NP'en får tilskrevet kasus af P og *p*-elementet
 - a. NP'en får tilskrevet kasus af et synligt P når NP'en står i komplementpositionen til dette synlige P.
 - b. NP'en får tilskrevet kasus af *p*-elementet når NP'en står i *pP*-spec.
- (22) Ugrammatikalitet: Hvordan NP'en får for meget eller for lidt kasus
 - a. Hvis NP'en får kasus fra både P og *p*-elementet, giver det et ugrammatisk resultat.
 - b. Hvis NP'en hverken får kasus fra P eller *p*-elementet, giver det et ugrammatisk resultat.

I de næste to afsnit vil jeg med alle antagelserne in mente vise hvordan analysen forudsiger hvilke NP-placeringer der er mulige og umulige, dvs. hvornår NP'en skal og ikke skal være foranstillet. I afsnit 3.1 gennemgår jeg konstruktionerne med *rundt*, *ud* og *ind*. I afsnit 3.2 fortsætter jeg med gennemgangen af konstruktionerne med *hen*. Disse er mere komplicerede fordi de typisk involverer *sted*-NP'er, som opfører sig særegent.

3.1 Konstruktioner med rundt, ud og ind

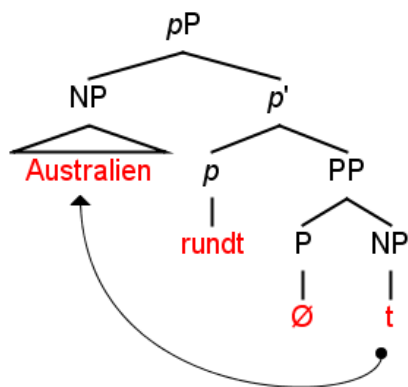
Jeg vil tage udgangspunkt i *rundt*, som nok er det *p*-element der kan forekomme med flest forskellige slags foranstillede NP'er (Nguyen 2020a: 70-72, 2020b: 100-101). Se følgende eksempler, hvor NP'en *Australien* både kan stå før *p*-elementet og efter *p*-elementet (med et synligt P):

(23)

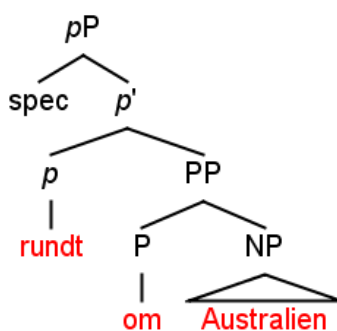
- a. I 1971 sejlede jeg **Australien rundt** i en åben 16-fods båd.
 - b. I 1971 sejlede jeg **rundt om Australien** i en åben 16-fods båd.
- ((23)a = (2)b/(17)b)

Analysen af disse to konstruktioner kan ses nedenfor (*t* står for *trace*, dvs. et 'spor', som markerer den position som et element flytter fra):

(24)

(25)

I (24) selekterer *p*-elementet *rundt* en PP med et usynligt P og NP'en *Australien*, som er komplementet til det usynlige P, flytter til venstre for *rundt*, nemlig til *pP*-spec.⁹ NP'en kan i komplementpositionen til usynligt P ikke få tilskrevet kasus fordi usynligt P ikke kan tilskrive kasus (se antagelsen i (20)b). Derfor flytter NP'en fra komplementpositionen til *pP*-spec og får tilskrevet kasus af *p*-elementet (se antagelsen i (21)b). NP'en har dermed én kasus, og det giver derfor et grammatisk resultat.

I (25) er P derimod synligt, og NP'en flytter ikke. NP'en får i komplementpositionen tilskrevet kasus af synligt P (se antagelsen i (21)a), og NP'en flytter derfor ikke til *pP*-spec for at få tilskrevet kasus.

NP'en har dermed én kasus, og det giver derfor et grammatisk resultat. Spørgsmålet er nu hvorfor de følgende konstruktioner er ugrammatiske:

(26)

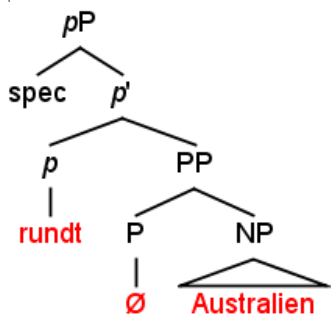
- a. *I 1971 sejlede jeg **rundt Australien** i en åben 16-fods båd.
 - b. *I 1971 sejlede jeg **Australien rundt om** i en åben 16-fods båd.
- Se de relevante træstrukturer overfor:

9 Bemærk at der er god grund til at tro at NP'en flytter til en position indenfor *pP*-konstituenten. 'NP + *p*' kan nemlig både flytte samlet og sideordnes (begge dele er almindelige konstituenttests):

- (i) Og **Australien rundt** ville han sejle, også selvom han ikke havde en klink på lommen.
(Konstrueret eksempel)
- (ii) Flere krydstogter i Australien og **jorden rundt** gør holdt i Melbourne.
(<https://krydstogtcenter.dk/destinationer/australien-og-new-zealand/melbourne/>)

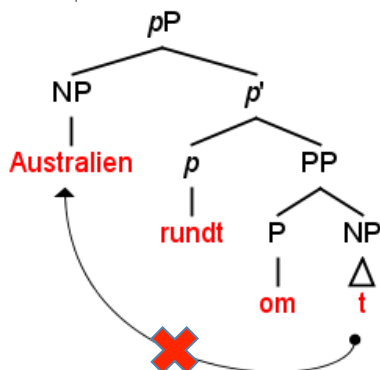
(27)

*

(28)

*

Min analyse forudsiger at konstruktionerne er ugrammatiske. I (27) er P usynligt, og NP'en får derfor ikke tilskrevet kasus af P (usynligt P tilskriver ikke kasus). NP'en får heller ikke tilskrevet kasus af *p*-elementet fordi NP'en ikke er flyttet til *pP*-spec. NP'en får dermed ikke tilskrevet nogen kasus, og konstruktionen er derfor ugrammatisk (se antagelsen i (22)b).

I (28) er P synligt, og NP'en får tilskrevet kasus af P inden NP'en flytter til *pP*-spec, hvor den ligeledes får tilskrevet kasus, nemlig fra *p*-elementet. NP'en får dermed tilskrevet to kasus, en fra P og en fra *p*-elementet. Analysen forudsiger derfor at konstruktionen i (28) er ugrammatisk; en NP skal have én og kun én kasus (jf. kasusfiltret i afsnit 2.2 og antagelsen i (22)a). Forudsigelserne stemmer altså overens med data.

Ovenfor har jeg diskuteret *rundt* som *p*-element, men analysen kan også overføres til *ud* og *ind*. Disse *p*-elementer kan, ligesom *rundt*, også tage en PP, fx *Han gik ud på verandaen/ind i butikken*. Analysen kan på samme måde redegøre for kontrasterne mellem (u)synligt P og (ikke-)flytning af NP. Når P er usynligt, skal NP'en flytte til *pP*-spec for at få kasus (16)b/(29)a. Hvis NP'en ikke flytter til *pP*-spec, får den ikke tilskrevet nogen kasus, og resultatet bliver derfor ugrammatisk (29)b:

(29)

- a. Det var på det tidspunkt længe siden, han havde skrevet digte.
Livet ud bebudede han nye digte, og alle håbede.
- b. *... **Ud livet** bebudede han nye digte, og alle håbede.

Når P er synligt, skal NP'en ikke flytte til *p*P-spec, men forblive i sin position, hvor den får tilskrevet kasus af P, se (3)d/(30)a. Hvis NP'en flytter til *p*P-spec, giver det et ugrammatisk resultat fordi NP'en i så fald vil få tilskrevet to kasus, se (4)d/(30)b:

(30)

- a. Han sprang **ud i livet** med stor begejstring.
- b. *Han sprang **livet ud i** med stor begejstring.

Jeg er klar over at *livet ud* og *ud i livet* i hhv. (29)a og (30)a langt fra er synonyme. Ikke desto mindre er begge konstruktioner i princippet strukturelt velformede. Det er derfor nærliggende at antage at der er en strukturel parallelitet mellem de to konstruktioner, på samme måde som der er en strukturel parallelitet mellem *Australien rundt* og *rundt om Australien*. Jeg foreslår altså at konstruktioner med *ud* (og *ind*) kan analyseres på samme måde som *rundt* – dvs. at NP'ens position ved *ud* (og *ind*) ligeledes afhænger af om kasus tilskrives af synligt P eller af *p*-elementet.

I dette afsnit har jeg fremlagt en analyse af en række konstruktioner hvor NP'en er foranstillet og ikke foranstillet. NP'ens position afhænger af om P er synligt eller ej: Når P er synligt, kan det tilskrive kasus til NP'en, og NP'en forbliver i komplementpositionen; når P er usynligt, kan det ikke tilskrive kasus til NP'en, og derfor skal NP'en flytte til *p*P-spec for at få tilskrevet kasus af *p*-elementet.

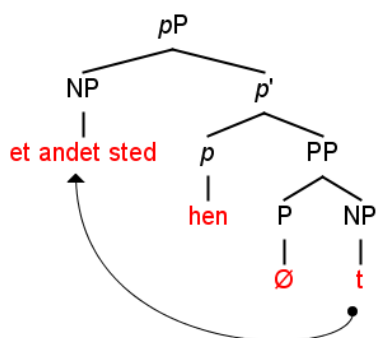
3.2 Konstruktioner med *hen*

Indtil videre har jeg behandlet *p*-elementerne *rundt*, *ud* og *ind*; i dette afsnit behandler jeg *p*-elementet *hen*. *Hen*-konstruktioner er mere komplicerede: De involverer stort set kun *sted*-NP'er, som har en særegen opførsel (se også Nguyen 2018, 2020b: 91-98, 2021a,b og Nguyen & Østergaard 2019). Umiddelbart ser det ud til at den fremlagte analyse

kan anvendes på *hen*. Ligesom andre *p*-elementer selekterer *hen* en PP, se (31), og ligesom ved *p*-elementerne *rundt*, *ud* og *ind* skal NP'en (her en *sted*-NP) flytte til *pP*-spec hvis P er usynligt, se (32), og forblive i sin position hvis P er synligt, se (33):

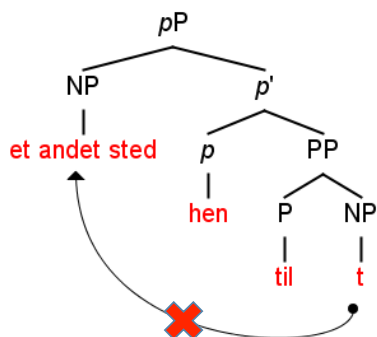
(31) De kørte [_{pP} *hen* [_{pp} i butikken]].

(32)

(33)

*

I (32) er P usynligt og kan derfor ikke tilskrive kasus til *sted*-NP'en; *sted*-NP'en flytter til *pP*-spec og får tilskrevet kasus af *p*-elementet. I (33) er P synligt, og *sted*-NP'en får tilskrevet kasus af P. Da *sted*-NP'en flytter til *pP*-spec, får den også kasus tilskrevet af *p*-elementet. Det giver et ugrammatisk resultat fordi en NP skal have én og kun én kasus. Men følgende data er problematiske for den fremlagte analyse. *Sted*-NP'en kan stå til højre for både *hen* og for andre *p*-elementer, også selvom der ikke er noget synligt P, se (34).

(34) Når stykket blev kedeligt eller sørgeligt, gik publikum **hen/ind/ud ... et andet sted, hvor der blev spillet operetter.**

(Tilpasset eksempel fra Nguyen 2020a: 275, oprindeligt konstrueret ud fra et KorpusDK-eksempel)

Man kan forsøge at forklare (34) ved at sige at *p*-elementet og *sted*-NP'en er to selvstændige konstituerer. Hvis det er tilfældet, er *sted*-

NP'en ikke inde i *p*P. Men der er evidens for at *sted*-NP'en danner en konstituent med *p*; dette kan ses ved at '*p* + NP' kan sideordnes som vist i (35) (se også Nguyen 2020a: 274-276, 293, 2020b: 104):

(35) Busturen ind til byen og **ud et andet sted** var hundedyr.

Spørgsmålet er hvorfor *sted*-NP'en kan være højrestillet ved *hen* og andre *p*-elementer når P er usynligt, som i (34) og (35). Denne konstruktion burde, ifølge den analyse jeg har opstillet, være ugrammatisk da usynligt P ikke kan tilskrive kasus. Svaret ligger muligvis i selve *sted*-NP'en. Det kan observeres at adverbielle *sted*-NP'er ikke nødvendigvis behøver at forekomme med P, i modsætning til almindelige NP'er (se Nguyen 2018, 2020b: 91-98, 2021a: 226, 2021b: 418 og Nguyen & Østergaard 2019):¹⁰

(36) *Sted*-NP: P er optionelt.

- a. Han kan sælge bøgerne et andet sted.
- b. Han kan sælge bøgerne på et andet sted.

(37) Almindelig NP: P er obligatorisk.

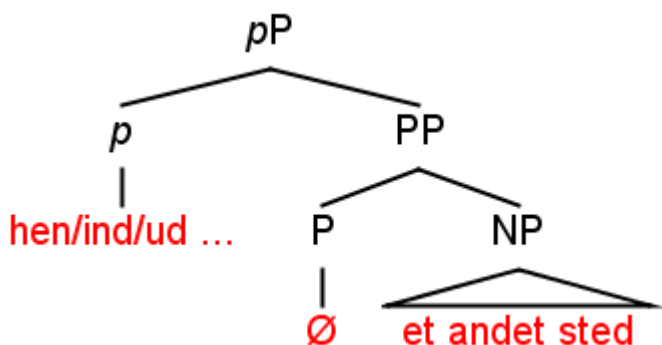
- a. Han kan sælge bøgerne i en anden butik.
- b. *Han kan sælge bøgerne en anden butik.

Man kan altså fortolke dataene i (36) som om *sted*-NP'er ikke altid behøver at få tilskrevet kasus (for mere diskussion, se Nguyen 2018 og Nguyen & Østergaard 2019, og også Barrie & Yoo 2016, Collins 2007, Larson 1985, Taraldsen 2017 og A. Kobayashi 2014). På samme måde kan man betragte dataene i (34) og (35): *Sted*-NP'er behøver hverken at få tilskrevet kasus af *p*-elementet eller af P. Se træstrukturen overfor:

¹⁰ Adverbielle temporale NP'er og mådes-NP'er kan dog godt forekomme uden P (se fx Aa. Hansen 1967: 223-226, 349, K. Kobayashi 1999, Larson 1985 og McCawley 1988):

- (i) De skulle have mødt hende sidste uge.
- (ii) En god måde at vinde en masse vælgere.

- (38) *Sted*-NP'en (eksemplificeret med *et andet sted*) får hverken kasus fra *p*-elementet eller fra P.

Vi har nu to situationer: En situation hvor *sted*-NP'en får tilskrevet kasus af *p*-elementet eller af P, og en situation hvor *sted*-NP'en hverken får tilskrevet kasus af *p*-elementet eller af P. Hvad angår det sidstnævnte tilfælde, stipulerer jeg på baggrund af eksempler som (36) at *sted*-NP'er optionelt kan tilskrive sig selv kasus. Det betyder at *sted*-NP'er ikke altid har brug for at få tilskrevet kasus et andet sted fra (se særligt Larson 1985: 605 ff.). Med andre ord: Den kasus som *sted*-NP'er tilskriver sig selv, kan slås til og fra. Det er dog utilfredsstillende at indføre denne optionalitet – analysen bliver sværere at falsificere.

Analysen forudsiger dog ganske korrekt at *sted*-NP'en ikke kan være foranstillet når P er synligt, fx **Vi kører et andet sted ned til*; se også (33). Uanset om *sted*-NP'en har kasus i forvejen, forudsiger analysen at NP'en ikke kan være foranstillet fordi den både får tilskrevet kasus af *p*-elementet og af P. Men når NP'en ikke er foranstillet, fx i *ned til et andet sted*, er jeg nødt til at stipulere at *sted*-NP'en ikke har tilskrevet sig selv kasus.

Det særlige ved *sted*-NP'er er altså at de kan tilskrive sig selv kasus. Hvis der i stedet er tale om almindelige NP'er, følger det af analysen at sådanne NP'er ikke kan være højrestillede (Nguyen 2020a: 275-276):

- (39) *Når stykket blev kedeligt eller sørgeligt, gik publikum **hen/ind/op en anden sal** [...].

(Tilpasset fra Nguyen 2020a: 275)

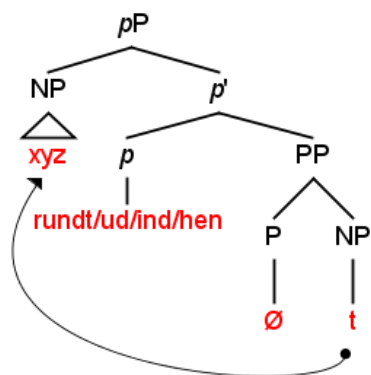
Da almindelige NP'er ikke kan tilskrive sig selv kasus, og da usynligt P ikke kan tilskrive kasus, er eksempler som (39) ugrammatiske: NP'en får ikke tilskrevet nogen kasus, og det fører til en ugrammatisk konstruktion (dette forklarer dog ikke hvorfor NP'en ikke kan stå i *pP*-spec og derigennem få tilskrevet kasus, fx **Når stykket blev kedeligt eller sørgeligt, gik publikum en anden sal hen/ind/ud*; se afsnit 4.1.).

Den analyse jeg har fremlagt for *rundt*, *ud* og *ind*, kan altså overføres til *hen*-konstruktioner med *sted*-NP'en, også selvom man yderligere skal antage at *sted*-NP'er nogle gange tilskriver sig selv kasus. Denne antagelse må diskuteres andetsteds og forhåbentlig kunne understøttes af mere evidens end eksempler som (36).

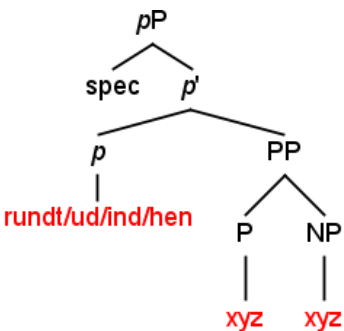
3.3 Resume af afsnit 3

I dette afsnit har jeg fremlagt en generativ analyse af konstruktionerne hvor NP'en står til venstre for *p* (dvs. i *pP*-spec) og til højre for *p* (dvs. i komplementpositionen til *P*). NP'en flytter til *pP*-spec afhængig af om *P* er synligt eller "usynligt", dvs. om *P* er realiseret som en rigtig præposition eller som et slags nulmorfem. Hvis *P* er synligt, kan NP'en ikke flytte til *pP*-spec (**Australien rundt om* vs. *rundt om Australien*). Hvis *P* er usynligt, kan NP'en ikke forblive på sin position (**rundt Australien* vs. *Australien rundt*). Dette kan opsummeres i følgende træstrukturer ('xyz' står for synligt sprogligt materiale):

(40) Fx *Australien rundt*

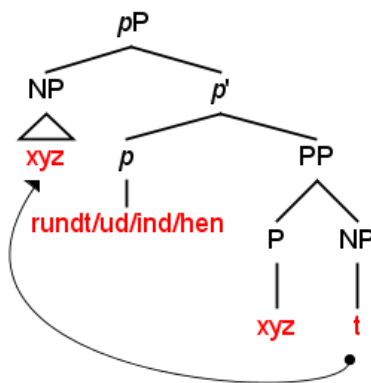

(41) Fx *rundt om Australien*

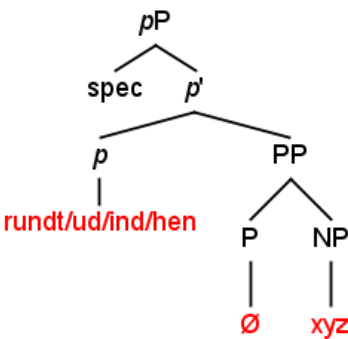
(42) Fx **Australien rundt om*

*

(43) Fx **rundt om Australien*

*

Jeg har foreslået at (u)synligt P og (ikke-)flytning af NP har noget med kasus at gøre. Synligt P tilskriver kasus til NP'en, og NP'en kan derfor ikke flytte til *p*P-spec for at få kasus. Usynligt P tilskriver ikke kasus til NP, og NP'en skal derfor flytte til *p*P-spec for at få tilskrevet kasus af *p*-elementet. Analysen forudsiger at de tilfælde hvor NP'en får for meget kasus (mere end én) eller slet ikke får kasus, er ugrammatiske, se (42) og (43).

Det er værd at bemærke at min analyse er forenelig med argumenterne for at der rent faktisk er tale om at *p*-elementet er en postposition når NP'en er foranstillet *p*-elementet (se argumenterne i Nguyen 2019b, 2020a,b, og se også Nguyen 2021a,b). Hvis man udelukkende beskæftiger sig med den streng man rent faktisk kan se, dvs. en NP og et *p*-element, og ikke antager at der er en PP med et usynligt P, så vil man stadig kunne betragte *p*-elementet som en postposition, men det er som sagt heller ikke helt uproblematisk.

I dette afsnit har jeg fremlagt min analyse og de data den kan forklare. Analysen skaber en sammenhæng mellem NP'ens position til venstre for *p*-elementet og til højre for *p*-elementet og for et synligt P. Indtil nu har forskningslitteraturen ikke i tilstrækkelig grad været opmærksom på at NP'en kan stå på to forskellige positioner; jeg har her taget dette empiriske faktum i betragtning og formuleret en analyse der redegør for hvornår NP'en kan stå på hvilken position. Der er dog også en række problemer og udestående spørgsmål ved analysen. Det handler det næste afsnit om.

4 PROBLEMER OG UDESTÅENDE SPØRGSMÅL

Der er mange problemer og udestående spørgsmål ved analysen. Jeg vil her diskutere nogle udvalgte problemer og spørgsmål. De berører de følgende emner:

- konstruktioner hvis ugrammatikalitet er uafhængig af kasus (afsnit 4.1)
- det direkte objekts placering (afsnit 4.2).

4.1 Konstruktioner hvis ugrammatikalitet er uafhængig af kasus

I det foregående har kasus spillet en hovedrolle for om de givne konstruktioner er grammatiske. I dette afsnit vil jeg kort berøre konstruktioner hvis ugrammatikalitet er uafhængig af kasus. Det drejer sig hovedsageligt om to typer konstruktioner: (i) konstruktioner hvor NP'en ikke kan stå til højre for synligt P, og (ii) konstruktioner hvor NP'en ikke kan stå i *pP*-spec når P er usynligt. Et eksempel på førstnævnte konstruktion ses nedenfor:

(44) *Tænderne skal holde ud af livet.

I den analyse jeg har fremlagt, får NP'en *livet* tilskrevet en kasus af synligt P *af*. NP'en har én og kun en kasus. Konstruktionen burde derfor være grammatisk, men det er den ikke. Det har jeg ingen forklaring på, men det kan have noget med semantikken at gøre, altså at der ikke er semantisk ækvivalens mellem (44) og *Tænderne skal holde livet ud* (som er et KorpusDK-eksempel).

I den anden konstruktionstype hvis ugrammatikalitet er uafhængig af kasus, kan NP'en ikke stå i *pP*-spec når P er usynligt. Hvilken slags NP'er der kan forekomme i *pP*-spec, afhænger af hvilke *p*-elementer der er tale om. Nogle *p*-elementer, fx *rundt*, tillader mange forskellige NP'er i *pP*-spec, mens andre *p*-elementer tillader ganske få slags NP'er i *pP*-spec, fx *ind* i den idiomatiske konstruktion *år ud og år ind* (se flere detaljer i Nguyen 2020a: kap 2, 2020b). Endelig er der *p*-elementer der ikke tillader nogen NP'er i *pP*-spec, fx *frem* i **Han gik kassen frem* i stedet for *Han gik frem til kassen*. Eksemplerne nedenfor viser at nogle NP'er ikke kan stå i *pP*-spec, på trods af at andre NP'er godt kan (se afsnit 3.1-3.2):

(45)

- a. *Han gik stuen ud.
- b. *Han gik en anden butik hen.
- c. *Han gik et andet sted ind.

Selv hvis min analyse er rigtig, kan den ikke forklare sådanne tilfælde. Ugrammatikaliteten har ikke noget med kasus at gøre. For nærværende har jeg ingen forklaring på hvorfor nogle NP'er ikke kan stå i *pP*-spec, hvorimod andre NP'er kan.

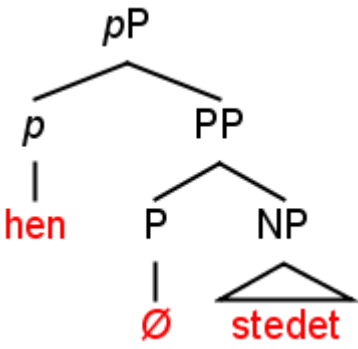
Det er dog muligt at sige lidt mere om eksemplet med *sted*-NP nedenfor:

(46) *Han gik hen stedet.

Sted-NP'en indeholder den efterstillede artikel. Det er en interessant observation at *sted*-NP'er med efterstillet artikel ikke kan fungere som adverbialer uden P, fx *De mødtes *(på) stedet* (se mere i Nguyen 2018, 2020a: 41-63, 274-276, 2020b : 92-98, 2021a: 233-235, 2021b: 421-422 og Nguyen & Østergaard 2019). Denne observation kan tolkes sådan at *sted*-NP'er med efterstillet artikel (af en eller anden grund) ikke kan tilskrive sig selv kasus. Hvis det er rigtigt, følger det af min analyse at (46) er ugrammatisk: *Sted*-NP'en med den efterstillede artikel kan ikke tilskrive sig selv kasus, og usynligt P kan ikke tilskrive kasus til *sted*-NP'en. *Sted*-NP'en har dermed ingen kasus, og konstruktionen er derfor ugrammatisk, se (47):

(47)

*

Men nedenstående eksempel er et problem for denne idé:

(48) *Han gik stedet hen.

Selv hvis det skulle være rigtigt at en sted-NP med efterstillet artikel har en manglende evne til at tilskrive sig selv kasus, forklarer dette ikke hvorfor denne slags sted-NP ikke kan få kasus i *pP*-spec. Jeg har ingen forklaring på hvorfor nogle *sted*-NP'er kan flytte til *pP*-spec, hvorimod andre *sted*-NP'er ikke kan. Det ser ud til at de *sted*-NP'er der har evnen til at tilskrive sig selv kasus, også kan få tilskrevet kasus i *pP*-spec. Man kan også formulere det på følgende måde: Hvis en *sted*-NP har evnen til at fungere som adverbial uden P, så kan den også stå i *pP*-spec og få tilskrevet kasus derigennem. Hvorfor der skulle være denne forbindelse, står mig ikke helt klart.

I dette afsnit har jeg diskuteret konstruktioner hvis ugrammatikalitet ser ud til at være uafhængig af kasustilskrivning. Det drejer sig hovedsageligt om (i) konstruktioner hvor NP'en ikke kan stå til højre for synligt P, og (ii) konstruktioner hvor NP'en ikke kan stå i *pP*-spec når P er usynligt. Det er et åbent spørgsmål om analysen kan modificeres så den også kan gøre rede for disse konstruktioner.

4.2 Det direkte objekts placering

Et andet udestående spørgsmål er hvor det direkte objekt befinder sig når det forekommer i tæt forbindelse med en *pP*. Det har jeg i analysen ikke taget stilling til. Umiddelbart peger dataene i to forskellige retninger. 'Direkte objekt + *p* + PP' kan sideordnes, hvilket kunne tyde på at 'direkte objekt + *p* + PP' udgør en konstituent, nemlig en *pP*:

(49) Vi ville køre [_{*pP*} Ole hjem til hans forældre] og [_{*pP*} Peter ind til byen].

- (50) Vi ville køre [_{pP} Ole hjem til hans forældre] og [_{pP} Peter et andet sted hen].¹¹

Derimod kunne følgende to observationer tyde på at det direkte objekt ikke er inde i *pP*'en. Den første observation er at et tids- og mådesadverbial kan stå mellem det direkte objekt og *p*-elementet (Heltoft 1992: 32–35, Jørgensen 2014: 98–99), se (51):

- (51) Vi ville køre Peter **to gange/hurtigt** ind til byen.

Hvis tids- og mådesadverbialet står udenfor *pP*'en, må det direkte objekt nødvendigvis også stå udenfor *pP*'en.

Den anden observation er at 'direkte objekt + *p* + PP' ikke kan flytte, se (52):

- (52) *Det var [Peter ind til bageren] vi kørte *t*.
-

Ud fra denne anden observation kan man dog ikke med sikkerhed sige noget om hvorvidt 'direkte objekt + *p* + PP' er en konstituent. Der findes konstituenten som ikke kan flytte. Dette gælder fx subjektet i *at*-sætninger, **Hvilken butik tror du at er lukket?* Blot fordi subjektet ikke kan flytte, betyder det ikke at subjektet ikke er en konstituent. Ud fra (52) kan man dog sige at flytningstesten ikke viser at der er tale om en konstituent.

Hvor det direkte objekt befinder sig, er altså et vanskeligt spørgsmål. Uanset om det direkte objekt er inde i *pP* (se fx Den Dikken 1995, Kayne 1985, Svenonius 2003, 2007, Vikner 2016: 237 ff., 2017: 376 ff. og Wurmbrand 1998, 2000), eller ikke er (se fx Dehé 2002: kap. 5, Farrell 2005 og Johnson 1991: 590–608), så skal en fremtidig analyse forholde sig til hvor både det direkte objekt og den foranstillede NP står, fx i *Vi sejlede Peter øen rundt* eller *Vi sejlede Peter et andet sted hen*.

¹¹ Den anonyme fagfællebedømmer peger på et potentielt problem ved dette argument. Se det følgende eksempel:

(i) Vi ville køre [Ole hjem om morgenen] og [Peter ind om aftenen].
Hvis de kantede parenteser omkranser *pP*'er, så skal man antage at PP'erne *om morgenen* og *om aftenen* befinder sig i *pP*'erne. Denne antagelse er måske problematisk.

Hidtil har man ikke været særlig opmærksom på at der kan stå en NP direkte til venstre for *p*-elementet – en NP som ikke er det direkte objekt.

5 SAMMENFATNING OG PERSPEKTIVER

I denne artikel har jeg fremlagt en generativ analyse af konstruktioner hvor en NP står foran et retningsadverbium, fx *Australien rundt*, og sammenlignet dem med konstruktioner hvor NP'en står efter retningsadverbiet og en præposition, fx *rundt om Australien*. Tidligere forskningslitteratur har ikke været særligt opmærksom på at NP'en kan stå på disse to positioner. Jeg forsøger at råde bod på dette ved at formulere en analyse der skal redegøre for hvornår NP'en kan stå på den ene og den anden position.

I afsnit 2 blev det fundament som analysen bygger på, fremlagt. Analysen bygger på (i) generative standardantagelser, herunder hvordan frasestrukturer ser ud, og hvordan NP'er tilskrives kasus af en kerne, og på (ii) en *pP*-konstituent hvor retningsadverbiet *p* er kerne og selekterer en PP, fx i *ind i butikken*.

I afsnit 3 fremlægges selve analysen. Når NP'en er foranstillet, fx *Australien rundt*, selekterer *p*-elementet en PP med et implicit eller "usynligt" P (dvs. et slags nulmorfem). NP'en flytter til *pP*-spec for at få tilskrevet kasus af *p*-elementet fordi usynligt P ikke kan tilskrive kasus. Analysen forudsiger desuden at konstruktioner som **Australien rundt om* og **rundt Australien* er ugrammatiske: Førstnævnte er ugrammatisk fordi NP'en får tilskrevet kasus af både synligt P *om* og af *p*-elementet *rundt*, og sidstnævnte er ugrammatisk fordi NP'en ikke får tilskrevet nogen kasus (en NP skal altid have én og kun én kasus).

Da der er en række problemer og udestående spørgsmål som den fremlagte analyse hverken løser eller besvarer, blev disse diskuteret i afsnit 4. Disse problemer og udestående spørgsmål angår først og fremmest en række konstruktioner hvis ugrammatikalitet ikke umiddelbart kan forklares med kasus. Problemerne og spørgsmålene angår desuden det direkte objekts placering når det direkte objekt forekommer i tæt forbindelse med en *pP*. Her er det ikke umiddelbart klart om det direkte objekt befinder sig inde i *pP*'en, eller om det befinder sig udenfor *pP*'en. Det er oplagt at disse problemer og spørgsmål diskuteres i videre undersøgelser.

Derudover ville det nok være oplagt at undersøge om nogle af de mange antagelser i analysen (især dem i (20)-(22)) kan understøttes af yderligere uafhængig evidens; dette vil styrke analysen betragteligt. Hertil kommer at det vil være interessant at se i hvor høj grad den fremlagte analyse er anvendelig på konstruktioner af typen *landet over*, *vinteren igennem* og *et andet sted fra*. De to førstnævnte konstruktionstyper minder om *rundt*-, *ud*- og *ind*-konstruktioner ved at have en udstrækningssemantik, og interessant nok kan *over* og *igennem* nogle gange erstattes med *p*-elementerne *rundt* og *ud*, fx *landet rundt* og *vinteren ud*. Konstruktionstypen med *fra* minder semantisk og syntaktisk om *hen*-konstruktioner ved også at have en foranstillet *sted*-NP. Alle disse problemer og spørgsmål er komplicerede, og behandlingen af dem må derfor udskydes til fremtidig forskning.

TAK

Denne artikel bygger primært på kapitel 5 i min ph.d.-afhandling (Nguyen 2020a). Jeg vil gerne takke Kasper Boye, Henrik Jørgensen, Paul Law og Sten Vikner, som alle på en eller anden måde har bidraget til artiklen: enten i form af kommentarer til kapitlet i afhandlingen eller i form af kommentarer til ph.d.-forsvaret. En stor tak skylder jeg redaktørerne Ken Ramshøj Christensen og Jan Heegård Petersen, som har givet værdifuld feedback, kommentarer og opmuntring. Eventuelle fejl og mangler tager jeg på min kappe.

Michael Nguyen
 Dansk Sprognævn
 mn@dsn.dk

LITTERATUR

- Allan, R., P. Holmes & T. Lundskær-Nielsen. 1995. *Danish: A comprehensive grammar*. London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Asbury, A., B. Gehrke & V. Hegedűs. 2006. One size fits all: prefixes, particles, adpositions and cases as members of the category P.C. Keskin (red.), *UiL OTS Yearbook 2006*, 1–17. Utrecht: Utrecht Institute of Linguistics.
- Ayano, S. 2001. *The layered internal structure and the external syntax of PP*. Ph.d.-afhandling. Durham University.

- Baker, M. 2013. Agreement and case. M. Den Dikken (red.), *The Cambridge handbook of generative syntax*, 607–654. Cambridge University Press.
- Baltin, M.R. 2001. A-movements. M.R. Baltin & C. Collins (red.), *The handbook of contemporary syntactic theory*. 266–254 Malden, MA: Blackwell Publishers. DOI: 10.1002/9780470756416.
- Barrie, M & I.W.H. Yoo. 2017. Bare nominal adjuncts. *Linguistic Inquiry* 48. 499–512. DOI: 10.1162/ling_a_00251.
- Bassehansen.dk. u.å. <http://bassehansen.dk/wp-content/uploads/2017/06/ERIN-DRINGER.pdf> (tilgået 14. april 2021).
- Becker-Christensen, C. 2010. *Dansk syntaks*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Bjerre, T. 2003. Locative prepositions and adverbs in Danish. *Nordlyd* 31(1). 1–12.
- Chomsky, N. 1981. *Lectures on Government and Binding. The Pisa lectures*. Dordrecht: Foris.
- Christensen, R.Z. & L. Christensen. 2014 [2005]. *Dansk grammatik*. 3. udg. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Collins, C. 2007. Home sweet home. *NYU Working Papers in Linguistics* 1. 1–34. DDO (*Den Danske Ordbog*). u.å. <http://ordnet.dk/> (tilgået 7. juli 2021).
- Dehé, N. 2002. *Particle verbs in English. Syntax, information structure and intonation*. Philadelphia: John Benjamins. DOI: 10.1075/la.59.
- Den Dikken, M. 1995. *Particles: On the syntax of verb-particle, triadic, and causative constructions*. New York: Oxford University Press.
- Diderichsen, P. 1976 [1946]. *Elementær dansk grammatik*. Genoptryk af 3. udg. København: Gyldendal.
- Falk, H. & A. Torp. 1900. *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: H. Aschehoug.
- Farrell P. 2005. English verb-preposition constructions: Constituency and order. *Language* 81(1). 96–137. DOI: 10.1353/lan.2005.0017.
- Gehrke, B. 2007. Putting path in place. L. McNally & E. Puig-Waldmüller (red.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 11, 244–260.
- Hansen, E. 2006 [1977]. *Dæmonernes port*. København: Hans Reitzel.
- Hansen, E. & L. Heltoft. 2011. *Grammatik over det danske sprog*. København: Syddansk Universitetsforlag.
- Hansen, Aa. 1967. *Moderne dansk* III. København: Grafisk Forlag.

- Harder, P., L. Heltoft & O.N. Thomsen. 1996. Danish directional adverbs. Content syntax and complex predicates: A case for host and co-predicates. E. Engberg-Pedersen, M. Fortescue, P. Harder, L. Heltoft, L.F. Jakobsen (red.), *Content, expression and structure: Studies in Danish Functional Grammar*, 159–198. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/slcs.29.07
- Helmantel, M. 2002. *Interactions in the Dutch adpositional domain*. Utrecht: LOT.
- Heltoft, L. 1992. The topology of verb second and SVO languages. A study in the sign functions of word order. Michael Herslund (red.), *Word order* (Copenhagen studies in language 15), 13–64. København: Handelshøjskolens Forlag.
- Herslund, M. 1984. Particles, prefixes and preposition stranding. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 14. 34–71.
- Huddleston, R. & G.K. Pullum. 2002. *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hovmark, H. 2007. *Danske retningsadverbier og rumlig orientering*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Johnson, K. 1991. Object positions. *Natural Language & Linguistic Theory* 9(4). 577–636.
- Jørgensen, H. 2014. Adverbiernes rækkefølge i henhold til Mikkelsen. O. Tøgeby, S. Vikner & H. Jørgensen (red.), *Problemer og perspektiver i dansk syntaks*, 90–115. København: Syddansk Universitetsforlag.
- Kayne, R.S. 1984. *Connectedness and binary branching*. Dordrecht: De Gruyter Mouton. DOI: 10.1515/9783111682228.
- Kayne, R. 1985. Principles of particle constructions. J. Guéron, H-G. Obenauer & J-Y. Pollock (red.), *Grammatical representations*, 101–140. Dordrecht: Foris.
- Kobayashi, A. 2014. Postpositions in English. *Eigo to Kyoiku* (Engelsk og Uddannelse) 4. 13–35. https://ir.lib.shimane-u.ac.jp/files/public/3/36740/20170425021045201276/eigotokyoku4_13.pdf (tilgæt 30. juni 2021).
- Kobayashi, K. 1999. Another approach to bare-NP adverbials as nominals. *English Linguistics* 16(2). 353–380.
- Krydstogtcenter.dk. u.å. <https://krydstogtcenter.dk/destinationer/australien-og-new-zealand/melbourne/> (tilgæt 5. januar 2022).
- KorpusDK. u.å. <https://ordnet.dk/korpusdk> (tilgæt 14. april 2021).
- Larson, R.K. 1985. Bare-NP adverbs. *Linguistic Inquiry* 16(4). 595–621.
- Law, P. 1998. A unified analysis of P-stranding in Romance and Germanic. P. Tamanji & K. Kusumoto (red.), *Proceedings of the North Eastern Linguistic Society* 28, 219–234. Amherst: Graduate Linguistics Student Association.

- Law, P. 2006. Preposition stranding. M. Everaert & H.v. Riemsdijk (red.), *The Wiley Blackwell companion to syntax*, 631–684. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Matsubara, F. 2012. Mapping spatial PPs: The cartography of syntactic structures. *English Linguistics* 29(2). 493–504. DOI: 10.9793/elsj.29.2_493.
- Matsumoto, Y. 2013. On the historical development of preposition stranding in English. *English Linguistics* 30(1). 151–168. DOI: 10.9793/elsj.30.1_151.
- McCawley, J.D. 1988. Adverbial NPs: bare or clad in see-through garb? *Language* 64(3). 583–590.
- Mikkelsen, K.M. 1975 [1911]. *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg. Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Nguyen, M. 2018. On Danish Bare Nominal Adjuncts - a reply to Barrie and Yoo (2017). P.C.W. Lee, K.S. M. Leung, K.C. Li & S.S.Y. Wong (red.), *ICLLS 2018. Fourth International Conference on Linguistics and Language Studies*, 143–157. Hongkong: Chartered Institute of Linguists Hong Kong Society. http://docs.wixstatic.com/ugd/2b7f97_12e298eb8c21496eba8c2c05fcf02cc3.pdf (tilgæet 14. april 2021).
- Nguyen, M. 2019a. Extraction of R-pronouns via an intermediate position within the prepositional domain. *Snippets* 35. 10–12. DOI: 10.7358/snip-2019-035-nguy.
- Nguyen, M. 2019b. On some postpositional elements in Danish. I K.R. Christensen, H. Jørgensen & J. Wood (red.), *The sign of the V: Papers in honour of Sten Visker*, 449–465. Aarhus: Aarhus Universitet. DOI: 10.7146/aul.348.108.
- Nguyen, M. 2019c. Lokative pronominer og præpositionalfrasens struktur. *Ny Forskning i Grammatik* 26. 122–140. DOI: 10.7146/nfg.v0i26.115997.
- Nguyen, M. 2020a. *A grammar of the adpositional phrase in Danish: On left located adpositional complements*. Ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet.
- Nguyen, M. 2020b. Har dansk produktive postpositioner? *Ny Forskning i Grammatik* 27. 87–106. DOI: 10.7146/nfg.v0i27.122133.
- Nguyen, M. 2021a. Adpositional brug af statiske retningsadverbier. M.H. Andersen & E.S. Jensen (red.), *Med fornøden agtelse. Festskrift til Jørgen Schack på 60-årsdagen 14. maj 2021* (Dansk Sprognævns skrifter 52), 221–237. Bogen: Dansk Sprognævn.
- Nguyen, M. 2021b. Om præ- og postpositional brug af *fra*. Y. Goldshtein, I.S. Hansen & T.T. Hougaard (red.), *18. møde om udforskningen af dansk sprog*, 417–435. Aarhus: Aarhus Universitet.

- Nguyen, M & J.S. Østergaard. 2019. Om danske *sted*-adverbialer – med udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017). Y. Goldshtein, I.S. Hansen & T.T. Hougaard (red.), *17. møde om udforskningen af dansk sprog*, 357–378. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Ravsted Lokalhistorie. u.å. <https://www.ravstedlokalhistorie.dk/index.php/erindringer/12-erindringer-ravsted/71-ravsted-fhv-skoleinspektør-johann-kirstens-barn-domserindringer-fra-ravsted> (tilgået 28. november 2021).
- Riemsdijk, H. van. 1990. Functional prepositions. H. Pinkster & I. Genée (red.), *Unity in Diversity. Festschrift for Simon Dik*, 229–241. Dordrecht: Foris.
- Risom, K.B. 2005. Adverbial, lokativobjekt eller verbalpartikel? P. Widell & M. Kunøe (red.), *17. møde om udforskningen af dansk sprog*, 307–317. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Rooryck, J. 1996. Prepositions and minimalist case marking. H. Thráinsson, S.D. Epstein & S. Peter (red.), *Studies in comparative Germanic syntax*, bind 2, 226–256. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. DOI: 10.1007/978-94-010-9806-9_9.
- Svenonius, P. 2003. Limits on P: filling in holes vs. falling in holes. *Nordlyd* 31(2). 432–445. DOI: 10.7557/12.13.
- Svenonius, P. 2007. Adpositions, particles and the arguments they introduce. E. Reuland, T. Bhattacharya & G. Spathas (red.), *Argument structure*, bind 108, 63–103. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/la.108.08sve.
- Taraldsen, T. 2017. Places. M. Sheehan & L.R. Bailey (red.), *Order and structure in syntax II: Subjecthood and argument structure*, 95–113. Berlin: Language Science Press.
- Thomsen, O.N. 1998. Retningsadverbialer og komplekse prædikater i dansk. *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1996-1997*, 66–84. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Togeby, O. 2003. *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.
- Vergnaud, J.-R. 1977. Letter to Noam Chomsky and Howard Lasnik. <https://ling.auf.net/lingbuzz/000461> (tilgået 14. april 2021).
- Vikner, S. 2013. C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk. I.S. Hansen, T.T. Hougaard & P. Widell (red.), *14. møde om udforskningen af dansk sprog*, 467–484. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Vikner, S. 2016. Verbalpartikelvariation i de germanske sprog. *Ny Forskning i Grammatik* 23. 233–252. DOI: 10.7146/nfg.v24i23.24654.

- Vikner, S. 2017. Germanic verb particle variation. E.O. Aboh, E. Haeberli, G. Puskás & M. Schönenberger (red.), *Elements of comparative syntax: Theory and Description*, bind 127, 371–397. Berlin: Mouton de Gruyter. DOI: 10.1515/9781501504037-014.
- Wurmbrand, S. 1998. Heads or phrases? Particles in particular. W. Kehrein & R. Wiese (red.), *Phonology and morphology of the Germanic languages*, 267–295. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. DOI: 10.1515/9783110919769.267.
- Wurmbrand, S. 2000. The structure(s) of particle verbs. Manuskript. McGill University. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.462.2022&rep=rep1&type=pdf> (tilgæt 14. april 2020).

Det dialogiske aspekt i sprogbrugen.

Anmeldelse af Nina Møller Andersen, *Bachtins sprogbrugsbegreber. Ordet i livet og ordet i kunsten.* København: U Press. 2021 (168 sider)

MERETE BIRKELUND

Som det fremgår af bagsideteksten på Nina Møller Andersens bog, *Bachtins sprogbrugsbegreber. Ordet i livet og ordet i kunsten*, hører Michail Bachtin til blandt de ”mest citerede tænkere i nyere tid”, navnlig inden for litteratur- og kulturstudier. Alligevel hersker der stor forvirring om definitionen og brugen af hans centrale grundbegreber, som ikke bare i oversættelse, men selv i hans egne værker, kan virke diffuse. Med denne bog får vi endelig en samlet beskrivelse af Bachtins begreber, som hjælper den Bachtin-interesserende med at skabe sig et klart overblik over hans begrebsapparat. Nina Møller Andersen (herefter NMA) har beskæftiget sig med Bachtin i rigtigt mange år, så vi præsenteres her for en gennemgang af Bachtin, hans værk og begreber af en meget kyn-dig Bachtin-læser, der oven i købet har den fordel at kunne læse hans værker på originalsproget. Man føler sig derfor i overordentlig trygge og kompetente hænder gennem læsningen af denne lille, men særdeles grundige gennemgang af Bachtins sprogbrugsbegreber.

BOGENS OPBYGNING

NMAs bog om Bachtins sprogbrugsbegreber giver en glimrende og detaljeret indføring i Bachtins værk. Bogen består af et forord, der giver en oversigt over bogens opbygning samtidig med en ganske kort introduktion til den interesse, der gennem efterhånden mange år har været for Bachtins værker. Interessen for Bachtin har navnlig vist sig inden for litteratur-, kultur- og pædagogikstudier. Imidlertid har også sprogvidenskaben gennem snart et par årtier ladet sig inspirere af Bachtins teorier. Fælles for alle disse studier, uanset fagområde, er det dog, at de

bygger på læsning og fortolkning af Bachtins værker og teorier i oversættelse og af værker om Bachtin med den deraf følgende usikkerhed om den rette udlægning af Bachtins begrebsapparat. Gennem hele sit liv samarbejdede Bachtin med andre forskere og udviklede og gentænkte konstant sine begreber med inspiration fra disse samarbejder. Det har betydet, at også i Bachtins egne værker hersker der forvirring om begrebernes entydighed. Dertil kommer at forskellige læsninger og tolkninger af Bachtins idéer har resulteret i en vis fluktuation i den konkrete anvendelse af hans filosofiske grundbegreber, alt afhængig af akademisk fagområde. Navnlig inden for sprogvidenskaben savnes der således et konsistent og entydigt begrebsapparat, som tager direkte udgangspunkt i Bachtins værker på originalsproget, og her tilbyder NMAs bog med sit fokus på både teoretiske og praktiske aspekter et solidt og systematisk analyseredskab til sproglige studier, fx inden for dagligdags talesprog, men også til brug for litterære undersøgelser.

Efter forordet følger en oversættelse af Bachtins tidligst kendte artikel om kunst og ansvarlighed. Kapitel 1 giver en kort introduktion til Bachtins liv og værk samt en oversigt over en række forskellige læsninger af hans værker med den deraf følgende forvirring, der hersker om brugen og fortolkningen af hans begreber. I kapitel 2 gennemgås Bachtins sprogbrugsbegreber med særlig fokus på det dialogiske. Hvert enkelt begreb beskrives i særskilte underkapitler i dette centrale kapitel af bogen. Læseren opnår herved en klar forståelse for hver enkelt af de gennemgåede begreber. Bogen afsluttes med en fyldig litteraturliste, der indeholder såvel referencer til Bachtins egne værker som til forskellige læsninger af dem.

BOGENS TITEL

NMA forklarer valget af titlen *Ordet i livet og ordet i kunsten* i bogens forord. Den stammer fra en artikel, skrevet af en af Bachtins vigtigste samarbejdspartnere i Bachtin-kredsen, V.N. Volosjinov. Netop livet og kunsten blev i denne kreds anset som uadskillelige og som værende i dialogisk forbindelse. Ifølge Bachtin bygger al sprogbrug på det dialogiske, dvs. ”intet ’jeg’ uden et ’du’” (s. 7); der ligger med andre ord ”et personligt ansvar i denne dualisme som det kommer til udtryk i Bachtins første trykte værk ”Kunst og ansvarlighed”, [...] en ansvarlig-

hed i forhold til ordet i livet (sprogbrugen) og ordet i kunsten (litteraturen)” (s. 7-8). Det dialogiske går igen i Bachtins egne værker. Han varierede løbende tankegangen om det dialogiske, hvorfor en læsning af hans værker til tider kan forekomme som gentagelser. Dette gør sig også gældende for læsningen af NMAs bog, men hun imødekommer en eventuel kritik ved at slå fast, at der naturnødvendigt i hendes gennemgang af Bachtins begrebsapparat vil forekomme en række gentagelser, da disse er nødvendige for en solid forståelse af Bachtins idéer. Det betyder desuden, at bogens kapitler både kan læses kronologisk, men også uafhængigt af hinanden, hvis man ønsker at fokusere på specifikke aspekter af Bachtins tanker.

Med den indledende oversættelse af Bachtins artikel om kunst og ansvarlighed sættes rammen for essensen af Bachtins idéer, tanker og filosofi, nemlig idéen om det dialogiske aspekt i sprogbrugen. NMAs oversættelse af Bachtins tidligst kendte arbejde fra 1919 benyttes som en slags præludium til bogen. Allerede her møder vi den dialogiske tankegang, som når Bachtin skriver ”Livet og kunsten skal ikke blot bære et gensidigt ansvar, men også skyldfølelse over for hinanden. Digteren skal huske, at hans poesi er skyld i livets banale prosa, og vi almindelige mennesker skal vide, at vores manglende fordringsfuldhed og seriøsitet i livets spørgsmål er skyld i kunstens goldhed” (s. 14). Det er med andre ord det dialogiske, som forbliver et centralt element i Bachtins forfatterskab hele livet.

BACHTINS LIV OG VÆRK, LÆSNINGER OG BEGREBSFORVIRRING

Som angivet i forordet til bogen gør NMA opmærksom på betydningen af et vist kendskab til Bachtins liv for at få en forståelse dels for hans måde at skrive på dels for hans samlede værk og idégrundlag. I kapitel 1 forsynes med en kort, men meget nyttig beskrivelse af Bachtins liv, som giver læseren en fin forståelse af sammenhængen mellem hans liv og værk. Det er også dette kapitel, der forklarer og illustrerer de mange forskellige læsninger af Bachtins værk og den deraf følgende begrebsforvirring, som ikke udelukkende skyldes Bachtins egne, til tider uklare og upræcise, definitioner, men også de mange, til tider divergerende, oversættelsesvalg, der er truffet gennem tiden.

Bachtins værker begyndte at udkomme i 1960'erne og 1970'erne. Det er interessant, men ikke overraskende, at vide, at der i disse værker findes specielle henvisninger og tilføjelser, som var nødvendige for at få udgivelsen igennem den daværende censur. Indflydelsen fra medlemmerne, specielt Medvedev og Volosjinov, i Bachtin-kredsen, der blev opløst i 1920'erne, nævnes også som en vigtig parameter for forståelsen af Bachtins begreber, der for øvrigt opstilles sidst i dette kapitel med tydelig angivelse af hvilket værk, der behandler det pågældende begreb eller den pågældende retning inden for fx filosofi, litteratur- eller kulturteori.

Det er uomtvisteligt, at Bachtin har øvet enorm indflydelse på en lang række fagområder. Den store interesse for Bachtin kan ifølge NMA forklares på flere måder: For det første de mange myter, der er opstået omkring hans liv. For det andet den herskende usikkerhed om, hvem der er den egentlige forfatter til teksterne. Mange af teksterne er givetvist et resultat af diskussioner mellem medlemmerne i Bachtin-kredsen. En tredje grund angives at være den tid, værkerne blev udgivet i, og under hvilken censur var fremherskende. Det kan forklare, hvorfor Bachtin ikke benyttede sig af præcise henvisninger eller slet ikke brugte henvisninger, da det vigtigste var at få værkerne udgivet. Desuden anfører NMA, at Bachtin aldrig definerede sine begreber klart, hvilket selvfølgelig gør læsningen af hans værk vanskeligere og er grobund for mange forskellige tolkninger af samme begreb. Endelig påpeger NMA, at en væsentlig årsag til begrebsforvirringen skyldes oversættelserne af hans begreber. Ved oversættelse vil der altid opstå forskydninger, idet oversættelse ikke bare er en 1:1-proces. Som eksempler på variationer over begreber nævnes det russiske ord *slovo*, der både kan betyde *ord* og *diskurs*. Et andet eksempel er *heteroglossia*, der er skabt af oversætteren Michael Holquist på baggrund af tre af Bachtins begreber. Eksemplerne illustrerer således en af årsagerne til de uklare fortolkninger af Bachtins tanker og begreber, idet oversættelserne ikke altid til fulde har formået at overføre Bachtins ord og begreber korrekt. I stedet er resultatet blevet en række forskellige og til dels divergerende tolkninger. NMA nævner ydermere, at Bachtin ikke altid selv benyttede samme ord for samme begreb på grund af hans skrivestil, som er karakteriseret ved en hyppig anvendelse af metaforer og variationer i hans stræben efter sproglig

æstetik. Alt dette er medvirkende til en stor grad af begrebsforvirring og -variation med deraf følgende uklarhed. Netop begrebsforvirringen tages op i den sidste del af kapitel 1, hvor NMA på glimrende vis illustrerer, hvorledes diskursbegreberne fluktuerer i forhold til Bachtins oprindelige beskrivelse af dem, ligesom vi også her finder en oversigt, der viser variationen i brugen af hans sprogbegreber. Disse to oversigter giver allerede her i bogens første kapitel en god forståelse for, hvorfor det kan være så vanskeligt at tale om Bachtin ud fra en fælles grundforståelse.

BACHTINS SPROGBRUGSBEGREBER

Efter således at have udstyret læseren med god og nyttig baggrundsviden, gennemgås Bachtins sprogbrugsbegreber i bogens andet kapitel, 'Bachtins sprogbrugsbegreber', der udgør resten af bogen. I kapitlet tager NMA fat på de væsentlige begreber, dvs. *det fremmede ord*, *polyfoni*, *superadressaten*, *heteroglossia*, *talegenrer*, *intonation* og *kronotopen*. Hun lægger dog ud med en generel introduktion til *det dialogiske*, der, som tidligere nævnt, er det helt centrale overbegreb i Bachtins filosofi. Begrebet diskuteres ud fra forskellige fortolkninger, som har / har haft betydning, ikke mindst inden for litteraturteori. Dialogismebegrebet er ligesom så mange andre af Bachtins begreber løst defineret og har følgelig givet anledning til uoverensstemmende tolkninger og anvendelser. I den sammenhæng nævnes bl.a. Julia Kristevas definition af begrebet: "[dialogisme] er den term der betegner [...] diskursernes dobbelte tilhørsforhold til et 'jeg' og til den anden" (s. 33). Netop Kristevas læsning af Bachtins dialogismebegreb gav Norman Fairclough anledning til at tale om begrebet *intertekstualitet*.

Som læser får man et godt indblik i Bachtins tanker om det dialogiske gennem en række velvalgte citater, således fra artiklen *Tekstens problem*, hvor Bachtin siger "Der hvor der ikke er ord, hvor der ikke er sprog, kan der heller ikke være dialogiske forhold [...]. Dialogiske forhold er meningsmæssige relationer mellem alle, mulige ytringer inden for kommunikation" (s. 34). For Bachtin eksisterer dialogiske relationer kun mellem ytringer.

Bachtin var på mange områder forud for sin tid, hvilket vises gennem hans kritik af, at samtidens lingvister ikke kunne se sprogets dialogiske

dimensioner. Han indfører begrebet *metalingvistik*, som han beskriver således: ”det endnu ikke i enkeltdiscipliner adskilte studium af de sider af sprogets liv, som – og det med rette – overskrider lingvistikens grænser” (s. 35). Dette indledende kapitel illustrerer glimrende, hvorledes den dialogiske tankegang er gennemgående i hele Bachtins idégrundlag og filosofi, og kapitlet forekommer, uagtet dets relativt korte længde, som et væsentligt grundlag for forståelsen af bogens øvrige kapitler.

I kapitel 2.2 ’Det fremmede ord, tjuşoo slovo’ forklares Bachtins brug af *tjuşoo slovo* (’det fremmede ord’). Oprindeligt blev det brugt af Bachtin som centralt for den polyfone roman og tostemmigheden. Igen er der, ifølge NMA, tale om et begreb, som Bachtin ikke har givet nogen præcis definition, men NMA foreslår følgende operationelle definition: ”[D]et fremmede ord, tjuşoje slovo, er ethvert ord der ikke er mit, men der er altid spor af det i mit ord. Mit ord er således også tjuşoje slovo for alle andre, ligesom der er spor af mine ord i deres ord” (s. 42). Imidlertid kompliceres denne tanke atter af Bachtins anvendelse af synonymer for samme idé, hvilket der gives en række eksempler på, fx tjuşoe slovo (’fremmed ord’), tjuşaja (’fremmed tale’), slovo drugogo (’en andens ord’). Angiveligt er det mest brugte begreb hos Bachtin tjuşoje slovo, hvilket han benytter både om *langue* i saussuresk forstand men også om *parole*, altså om ytringer. De andre varianter har primært været anvendt af litterater. For at tydeliggøre begrebets anvendelighed illustrerer NMA interaktionen mellem slovo og tjuşoje slovo i en kommunikationsmodel, som grafisk præsenterer de tre hovedretninger for det fremmede ords indflydelse på vores ord, henholdsvis en regressiv retning, en progressiv retning og den centripetale retning. Afsnittet afsluttes med nogle konkrete eksempler fra hverdagslivet, hvoraf det tydeligt fremgår, hvor ’elastisk’ det fremmede ord i virkeligheden er, gående fra et enkelt sem til selve ytringens budskab (illokutionen). Ud fra NMA’s gennemgang af det fremmede ord som et helt centralt begreb inden for områder som bl.a. sprog som handling og sprog som kommunikation, kan det undre, at det ikke har været diskuteret mere, en undren, som NMA også selv fremfører.

Kapitel 2.3 er helliget ’Polyfoni og det tostemmige ord’. Polyfonibegrebet er hos Bachtin udelukkende et litterært begreb, som han introducerer i sin bog om Dostojevskij fra 1929. Ifølge Bachtin er

Dostojevskij skaber af den polyfone roman, hvor både forfatter og romanens helte besidder fuldgældige og ligeværdige stemmer, hvilket betyder, at i modsætning til den monologiske roman fremstilles forfatteren ikke som alvidende. Polyfonibegrebet er helt centralt i Bachtins litteraturteori. NMA giver læseren en grundig gennemgang af den litterære anvendelse men viser også, hvordan begrebet har inspireret en lang række lingvister, der imidlertid ikke anvender begrebet på helt samme vis; således ses inspirationen fra Bachtin tydeligt hos bl.a. Nølle et al. (2004) og hans tolkning af polyfonibegrebet i den skandinaviske polyfoniteori, ScaPoLine, hvor forskellige former for tistemighed finder anvendelse i en række sproglige analyser. Som afslutning på kapitlet finder vi en overskuelig oversigt over nogle eksempler på det tistemige ord i dagligdags sprog, ligesom der gives illustrative eksempler på, hvorledes Bachtins polyfonibegreb og idéen bag det tistemige ord har relevans ikke mindst for sproglige analyser.

Herefter følger en gennemgang af begrebet 'superadressaten' i kapitel 2.4. Begrebet findes hos Bachtin i et ufærdigt arbejde *Teksten som problem i lingvistik, filologi og andre humanistiske videnskaber. Forsøg på en filosofisk analyse*. Da der er tale om et ufærdigt arbejde uden klare og entydige definitioner, ser vi her endnu et eksempel på, hvor vanskeligt det kan være at arbejde med Bachtins begrebsapparat. For at indkredse superadressaten, også kaldet 'den tredje', stiller NMA spørgsmålet om, hvad begrebet egentlig kan bruges til. For at nå frem til en definition tyer NMA til andres fortolkninger af begrebet og når frem til forskellige typer, henholdsvis en superadressat på idéplanet og den såkaldte 'tredje deltager' på et kommunikationsteoretisk plan. På idéplanet foreslår NMA at underinddele superadressaten i fire undertyper: "1. ideen at blive hørt, 2. den 'evige' læser, 3. en speciel diskurs (svarende til Faucaults diskursorden) og 4. videnskabsmanden der arbejder med superadressaten" (s. 81). En lignende underinddeling gør sig gældende for den tredje, der ligeledes underinddeles i henholdsvis "1. medlytteren som afsender er bevidst om, 2. den der tilfældigt kommer forbi og tager ordet, og 3. publikum til en dialog" (s. 82). Problematikken er ikke ny; mange andre har arbejdet med lignende tanker inden for sproghandlings- og kommunikationsteorier. Hvorvidt disse kunne drage fordel af Bachtins differentierede opfattelse af en tredje modtager, er

NMA ikke i tvivl om. Omvendt er man som læser heller ikke i tvivl om, hvor NMAs sympati ligger.

Kapitel 2.5 er helliget 'heteroglossia' og er et af bogens længere kapitler. Begrebet er tæt knyttet til Bachtin, men det er ikke et begreb, han selv har brugt. Det er derimod skabt af hans amerikanske oversættere, Holquist og Emerson, ud fra tre begreber, nemlig 'forskelligtale', 'forskelligsprogethed' og 'forskelligstemmethed'. Atter engang gør NMA opmærksom på den manglende konsekvens og præcision hos Bachtin, der anvender flere former for "stemmighed" (s. 87). Således betyder 'flerstemmighed', at der er flere stemmer til stede, dvs. således som polyfonibegrebet traditionelt bruges, dog med den væsentlige forskel at for Bachtin er polyfoni flerstemmig, mens flerstemmighed ikke nødvendigvis er polyfon. Beskrivelsen af heteroglossia og brugen heraf illustrerer klart, hvilke problemer der er opstået som resultat af, at tre begreber er smeltet sammen til ét. Ydermere fremgår det tydeligt, at ingen tilsyneladende har været synderligt bevidste om de konsekvenser, dette har medført for tolkningen af Bachtins begreber. Som illustration følges diskussionen af en lang række citater fra forskellige forskeres anvendelse af begrebet, og NMA sammenfatter det hele i en konklusion, hvorefter det fremgår at begrebet heteroglossia benyttes inkonsekvent og vagt, at det som regel udelukkende bygger på Holquist og Emersons oversættelse, og at begrebet ikke defineres af de forskere, der anvender det. Kapitlet afsluttes med en gennemgang af de tre niveauer i heteroglossia, ligesom dets anvendelighed påvises gennem analyse af et eksempel på urbant dansk ungdomssprog.

Kapitel 2.6 om talegenrer indledes af et citat fra Bachtins værk, *Talegenrer*, fra 1952-53: "After all, language enters life through concrete utterances (which manifest language) and life enters language through concrete utterances". NMA ser citatet som en kondensering af Bachtins syn på sprog i brug og på hans opfattelse af genrer generelt. Hun slår fast, at dette værk bør opfattes som Bachtins mest sproglige værk. Formålet med kapitlet er at vise, at talegenrer kan sammenlignes med talehandlinger. Bachtins genrebegreb bruges af henholdsvis litterater og lingvister, hvilket vises ved henvisninger til konkrete forskeres arbejder. Et underkapitel er helliget Medvedevs genrebegreb, som Bachtin tydeligt har ladet sig inspirere af, hvilket fx viser sig ved enigheden om at

opfatte et værk som en ytring. Ligesom hos Saussure ses hos Bachtin et skarpt skel mellem sprogsystemet og sprogbrugen og mellem sætningen og ytringen, dog med den forskel, hvilket tydeligt fremgår af NMA's beskrivelse, at for Bachtin er det interessante genstandsfelt sprogbrugen, idet "ytringen og genrebegrebet [er] bestemt af kommunikations-situationen, forankret i tid og kontekst, som en meddelelse mellem afsender (autor) og modtager (adressat)" (s. 123). Dernæst følger et afsnit, hvor Bachtins ytring sammenlignes med Austins og Searles sproghandlinger. De to tilgange ligner hinanden, men NMA påpeger, at Bachtin går videre end dagligsprogsfilosofferne: "Han overskrider med sin metalingvistik lingvistikens grænser og fører sproghandlingen over i litteraturen, kulturen [...]" (s. 124-25). Hvorvidt de har kunnet lade sig inspirere af hinanden forbliver dog et åbent spørgsmål.

De sidste afsnit i dette kapitel omhandler primære og sekundære talegenrer og idéen om transformationen fra primær til sekundær talegenre. Dette illustreres med en række konkrete eksempler, hvor NMA med stort held viser, hvorledes Bachtins talegenreanalyse viser sin operationelle værdi. Slutteligt i dette kapitel omtales yderligere andre genre-relevante Bachtin-begreber som *intonation*, *kronotopen* samt *intertekstualitet*. De to første behandles i bogens to sidste kapitler.

For Bachtin var begrebet intonation knyttet til talesprog og dermed til ytringen. Interessant er det, at NMA her konstaterer, at begrebet intonation hos Bachtin faktisk er ganske klart defineret, mens brugen af det i forskningen til gengæld er upræcis. For Bachtin er intonation knyttet til ytringen og vil altid være ekspressiv og udgøre et element i kommunikationen. Selv om intonationsbegrebet anvendes inden for litteratur- og kulturstudier, er det vigtig for NMA at fastslå, at det hos Bachtin er et sprogligt fænomen.

Kronotopen er det sidste af Bachtins begreber, der behandles. Det er et litterært begreb, der betegner forholdet mellem tid og sted, som bidrager til at give det litterære værk sin narrative substans, men begrebet er lige så relevant for sprogvidenskaben. Netop det at kronotopen er sprogligt forankret betyder, ifølge NMA, at den må efterlade sig spor i sproget. Efter en generel indledende beskrivelse af kronotopen gives en række eksempler på analyseområder, hvor dens relevans synes evident: den kognitive semantiks opfattelsesmønstre, deiksis og semantiske rol-

ler. Disse tre områder illustreres gennem en analyse af digte fra Søren Ulrik Thomsens digtsamling *Rystet spejl* (2011), hvorved betydningen af kronotopen som begreb tydeligt fremgår. Som NMA slutteligt og med Bachtins ord siger, så ”er det litterære så vel som det talte sprog et skatkammer af kronotopiske billeder” (s. 162).

Der er tale om en glimrende indføring i Bachtins værk. Det fremgår tydeligt og meget klart, hvorledes det dialogiske aspekt er det overordnede omdrejningspunkt hos Bachtin. NMA beskriver og forklarer hele bogen igennem meget kyndigt Bachtins idéer og filosofi og illustrerer hans begrebsapparatet med konkrete og præcise sprogbrugsanalyser, som gør forståelsen og relevansen af begrebsapparatet tydelig.

Som nævnt indledningsvist føler man sig som læser taget i hånden af en kompetent og russisk-kyndig Bachtin-læser. Bogen har den helt klare fordel, at vi her møder en samlet gennemgang af Bachtins sprogbrugsbegreber og at gennemgangen bygger på læsning af Bachtins værk på originalsproget. At der til tider forekommer nogen gentagelse i kapitlerne, kan afstedkomme en vis kritik, men faktisk forstummer kritikken, når man efter endt læsning af bogen har fornemmelsen af at have opnået en grundig indsigt i Bachtins begrebsverden. Nina Møller Andersens lille bog om Bachtins sprogbrugsbegreber kan klart anbefales på grund af dens grundige, klare og kompetente gennemgang af M.M. Bachtins komplicerede værk og begrebsapparat.

Merete Birkelund, lektor

Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet

rommbi@cc.au.dk

Anmeldelse: Lita Lundquist, *Humorsocialisering. Hvorfor er danskerne ikke så sjove som de selv tror?* Frederiksberg: Samfundslitteratur. 2020 (209 sider)

HARTMUT HABERLAND¹

Danskerne har altid forsikret, at deres humor desværre er uoversættelig, da den består af lutter småbitte sproglige vendinger der har en egen komik, det kan også have bidraget til at tyskerne ikke lagde mærke til at de ikke blev taget alvorligt.

Bertolt Brecht, FLYGTNINGESAMTALER

INDLEDNING

Bertolt Brecht skrev sine *Flygtningesamtaler* under Anden Verdenskrig efter han fra 1933 til 1939 havde boet ‘under det danske stråtag’ i Skovsbostrand ved Svendborg Sund. Han må i denne tid have hørt ‘et eller andet’ om dansk humor og selv have haft oplevelser med den. Vi kender alle de klassiske autostereotypier om Danmark (“Danmark er et lille land og dansk er et vanskeligt sprog”, Korzen og Schwarz 1978: 67), men det er interessant at Brecht allerede i 1940’erne kunne rapportere en anden dansk autostereotypi, nemlig at dansk humor er noget særligt og især uoversættelig. Lita Lundquists bog er et bidrag til at forstå hvorfor danskerne dyrker denne stereotype opfattelse om sig selv, og hvad der faktisk er om den.

BOGENS OPBYGNING

Lundquist læner sig op ad en bred vifte af bidrag fra filosofi, psykoanalyse og sprogvidenskab om humor og beslægtede fænomener som latter

1 Tak til Bjarne Ørnsnes, Rie Obe og især Lars Heltoft for kommentarer.

og ironi (fra Platon til Kierkegaard, og Sigmund Freud, Viktor Raskin, Herbert Clark). Desuden inddrager hun faglighed der kan bidrage til forståelsen af humor (Norbert Elias, Bruno Latour, Gilles Fauconnier, Sperber og Wilson, Grice, Hansen og Heltoft, Per Durst- Andersen). Hun inddrager disse bidrag på forskellig vis i bogens tre hovedafsnit, som i rækkefølge handler om humor, sprog og samfund.

I afsnittet om humor lægger Lundquist ud med en beskrivelse af udlændinges møde med dansk humor, som de selv oplever som grænseoverskridende, fortsætter med en gennemgang af klassiske humorteorier og slutter med en beskrivelse af danskernes brug af ironi og selvironi. I afsnittet om sprog er første emne lingvistikens bidrag til analyse af humor, fulgt af en diskussion af de danske "småord" (dvs. dialogiske partikler) som *jo*, *da*, *vel*, som hun tolker som 'humorsignaler', og til sidst bemærkninger om sprogets og humorens kropsliggørelse, som modvirkes af oversættelsesprocessen.

I afsnittet om samfundet drøfter Lundquist først nationale former for humor for så at koncentrere sig om to nationer: Danmark og Frankrig. Forskellen mellem de to landes humor forklarer hun med at de to landes nationale kulturer har udviklet sig signifikant forskelligt. Med støtte i Norbert Elias (1939) taler hun om to forskellige "civiliseringsprocesser" som – i Lundquists forståelse – har ført til meget forskellige former for humor i de to lande. Her slutter hun fra de beretninger om den "lillebitte humor" (i Høffdings forstand, se nedenfor), som hun har fået gennem sine interviews, direkte til den "store humor". Afslutningsvis diskuterer hun hvilke konsekvenser af disse forskelle hun kan se i international politik, ved internationale forretningsforbindelser og for Europaparlamentet.

Bogen bygger på et rigt empirisk materiale: først en gruppe interviews med fem danskere i Frankrig og fem franskmænd i Danmark fra 2008, så to spørgeskemaundersøgelser med 26 studerende (både danske og ikke-danske) på internationale studier ved CBS (2010), dernæst interviews med og observation af otte danske tolke ved Europa-Parlamentet (2012) og til sidst interviews med ti danske, tolv franske og syv tyske medlemmer af Europa-Parlamentet (2013).

Forfatteren blev inspireret til begrebet "humorsocialisering" i titlen af bogen af en lille bog af Harald Høffding fra 1916 i hvilken han skel-

ner mellem “den store Humor”, “den lille Humor” og “den lillebitte Humor”. Den store humor er en livsanskuelse, en humoristisk habitus, den lille humor en enkelttilstand og den lillebitte humor et øjebliksbillede. Danskernes store humor er formet af utallige oplevelser af lille og lillebitte humor og er forskellig fra franskmændenes, tyskernes og andres store humor fordi den bygger på oplevelser som er forskellige for de forskellige folkeslag. Med andre ord: Danskere, franskmænd og tyskere har gennemgået en forskellig socialisering i humor, hvad der i det mindste delvis forklarer forskellene mellem deres humor. Lundquist opfatter derfor ikke humor som en antropologisk konstant, men noget der i det mindste skal analyseres under en kraftig national-kulturel vinkling.

HUMOR OG DE MANGE SPROG

En interessant pointe som kommer frem flere steder i bogen, er at mange af de ‘rich points’ (i Michael Agars 1995 forstand) som udlændinge oplever i forbindelse med dansk humor, opstår i situationer hvor der ikke tales dansk, men et *lingua franca*, oftest engelsk eller fransk. Dansk bruges heller ikke i Lundquists interviews og spørgeskemaer. Dette styrker indirekte forfatterens påstand om at dansk humor er uoversættelig – den bliver til en fuser når den ikke foregår på dansk. Lita Lundquist knytter uoversætteligheden til den danske brug af dialogiske partikler som fungerer som advarselssignaler om at en ytring ikke skal tages bogstaveligt, men som selvfølgelig går tabt når danskere taler engelsk eller fransk.

Lita Lundquist refererer til Hansen og Heltofts *Grammatik over det danske sprog*, som taler om “de for dansk sprog så typiske småord som *jo, skam, mon, vist, nok, vel*” (Hansen og Heltoft 2011: 1015, her citeret på s. 94). Det er dog værd at lægge mærke til at Hansen og Heltoft omtaler disse småord eller, i deres terminologi, dialogiske partikel som *typiske* for dansk, ikke nødvendigvis som *specifikke* og slet ikke – som Lundquist skriver på side 118 – “unikke”. Småord som i det mindste ligner de danske, findes også i alle andre germanske sprog – med den påfaldende undtagelse af engelsk (Schubiger 1965) og (i hvert fald noget ældre) islandsk – og desuden i russisk (Arndt 1960) og flere østasiatiske sprog. Fordelingen af funktionerne mellem de danske dialogiske partikler er

givetvis specifikt dansk (hverken norsk, svensk eller tysk har noget der svarer til *skam* eller *sgu*).² Spørgsmålet er simpelthen om Hansen og Heltofts analyse af de danske dialogiske partikler som markeringer af forskellige stemmer i dialogen kan anvendes på andre sprog; hvis ikke, er de faktisk *unikke* og ikke bare *typiske* for dansk. En sammenligning mellem danske og japanske partikler (Haberland og Obe 2018, Obe og Haberland 2019) tyder faktisk på at i hvert fald japanske småord ikke har samme relation til polyfoni som de danske småord, på trods af de ellers slående ligheder. Det ville have styrket forfatterens argument hvis hun havde inddraget flere sprog end engelsk og fransk, dvs. andre sprog der netop har ‘småord’, som dog ikke nødvendigvis fungerer på samme måde som i dansk.

Lundquist foreslår selv at forholdet mellem de skandinaviske landes humor burde undersøges i lyset af deres sproglige ligheder og forskelle. Hvis man som forfatteren på den ene side accepterer at dansk humor dels er præget af “det danske sprog og dets særegenheder” og dels af “det danske samfunds indretning som resultat af en bestemt civiliseringsproces” (s. 180), og hvis man så på den anden side konstaterer at de tre skandinaviske sprog har ‘samtalesmåordene’ til fælles, så lægger det op til at forskellen i de tre skandinaviske folks humor skyldes forskellen i den måde de i historien har udviklet deres kultur. Lundquist foreslår et større forskningsprojekt herom.

Hun koncentrerer sig dog om en konkret forskel mellem dansk og fransk kultur: hvor det danske samfund er præget af en lejrålsmentalitet med en hyggelig, indadskuende fællesskabsfølelse, er det franske samfund – her støtter hun sig til Norbert Elias (1939) – stadigvæk præget af en mere konkurrencepræget hofkultur som ikke værdsætter selvironi, men snarere åndrige bemærkninger, *esprit*. Her bygger Lundquist igen på iagttagelser af “lillebitte humor” som fører til udsagn om den “store humor”.

DELER ALLE DANSKERE ‘FÆLLES GRUND’?

Lita Lundquist går ud fra at den danske humorsocialisering faktisk er noget *dansk*, dvs. at alle danskere deler “fælles grund” (s. 89), og at der hverken findes nævneværdige regionale, sociale eller kønsmæssige

2 Tak til Lars Heltoft for at gøre mig opmærksom på dette.

forskelle (i modsætning til hvad bl.a. Tannen helt tilbage i 1981 har fundet for gruppespecifikke samtalestilarter i USA).

Alle danskere? Det er umiddelbart svært at tro at humor udspiller sig på samme måde ved et sønderjysk kaffebord som ved en vennekomsammen over proseccoflaskerne i et nordsjællandsk sommerhus, eller mellem fiskere i Thyborøn som på et værtshus på Amager, for slet ikke at tale om køns- og generationsforskelle. Her er afgjort noget som kommende undersøgelser burde få fat i. Og netop da bogen handler så meget om socialisering, ville det være endnu mere interessant at undersøge om første- og andengenerationsindvandrere både fra vestlige og ikke-vestlige lande overtager den danske humor i takt med at de lærer det danske sprog, eller om de udvikler deres egen form for humor som er både forskellig fra humor blandt danske danskere og humor i deres oprindelseslande. I min omgangskreds cirkulerer historien om et ægtepar som skulle have ført følgende samtale:

Mand: Jeg ønsker mig flere børn.

Kone: Fint, men det bliver ikke med mig.

Lundquist fortæller en historie om en franskmand der synes at det var grænseoverskridende for ham at en dansk kollega for sjov foreslog at han skulle skille sig af med sin franske kone og gifte sig med en dansk pige for endelig at lære sig dansk. Her kan man bare konstatere at danskere imellem er den slags humor fuldt acceptabel. Der er dog det *aber dabei* ved den antagelse at det i min anekdote drejer sig om to andengenerationsindvandrere eller snarere førstegenerationsdanskere, så det beviser at det i hvert fald for nogle kun tager en generation at blive socialiseret til dansk humor. Denne indsigt tager vi lige med. Og den burde ikke komme så overraskende når man går ud fra at kultur ikke er noget man arver, men – for at bruge Couplands formulering – er “an active, iterative, constructive process” (2010: 107), altså noget som ikke nødvendigvis kun sker i primærsocialiseringen.

Man kan spørge om bogen åbner for flere spørgsmål end den besvarer, da den implicit og nogle gange eksplicit lægger op til flere sammenlignende analyser af humor, dens sproglige virkemidler og dens kulturelle baggrund (også i historisk perspektiv) mellem Danmark og vores nabolande.

Lundquist fremhæver at danskerne selv tror at selvironi er en vigtig del af dansk humor, men det er ikke sikkert at danskere altid påskønner udlændinges brug af selvironi i bemærkninger der er ment som morsomme. Denne anmelder deltog i 90'erne i et lærermøde på mit institut på RUC, hvor vi diskuterede postkoloniale studier som noget der skulle puste liv i fremmedsprogsstudierne med deres dalende studentsøgning. Jeg kom til at sige: "Her må tyskfaget vel melde pas, og på denne måde taber Tyskland Første Verdenskrig for anden gang på RUC."³ I stedet for den forventede befriende latter var reaktionen isnende tavshed. Noget var gået galt. Enten var min danske humorso-cialisering indtil videre slået fejl, måske fordi selvironi var acceptabel på det personlige plan men ikke på en nations vegne. Eller også – som nogle af mine danske venner snarere mener – forudsatte vittigheden historisk baggrundsviden (at Tyskland mistede sine kolonier efter første verdenskrig), hvad jeg ikke skulle have forudsat som 'fælles grund' med mit publikum.

Hartmut Haberland

Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab

Roskilde Universitet

hartmut@ruc.dk

LITTERATUR

Agar, M. 1995. *Language shock: Understanding the culture of conversation*. New York: HarperCollins.

Arndt, W. 1960. "Modal Particles" in Russian and German. *Word* 16(3). 323-336.

Brecht, Bertolt. 1966. *Flytningesamtaler*. På dansk ved Ivan Malinovski. København: Gyldendal.

Coupland, N. 2010. *Style. Language variation and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elias, N. 1939. *Über den Prozeß der Zivilisation*. Basel: Verlag Haus zum Falken. [På engelsk 1994].

Haberland, H. & R. Obe. 2018. Dialogiske partikler i oversættelse. En sammenligning af danske dialogiske partikler og japanske interaktive partikler. *IDUN. Journal of Nordic Studies/北欧研究* (Osaka) 23. 75-91

3 Læg mærke til 'humorsignalet' *vel*. Det inviterer til en accept

- Hansen, E. & L. Heltoft. 2011. *Grammatik over det danske sprog*, bind 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Høffding, H. 1916. *Den store Humor. En psykologisk studie*. København: Nordisk Forlag.
- Korzen, F. & J. Schwarz 1978. The muted voice of immigrant workers. N. Dittmar m.fl. (red.), *Papers from the First Scandinavian-German symposium on the language of immigrant workers and their children*, 67-78, ROLIG-papir 12.
- Obe, R. & H. Haberland 2019. Japanske interaktive partikler i dansk oversættelse. *NyS, Nydanske Sprogtudier* 57. 113-138.
- Schubiger, M. 1965. English intonation and German modal particles. *Phonetica* 12. 65-84.
- Tannen, D. 1981. The machine-gun question: an example of conversational style. *Journal of Pragmatics* 5. 383-397

Forgotten words. An investigation of Hans Christian Ørsted's neologisms and their place in modern Danish

PETER JUEL HENRICHSEN

Hans Christian Ørsted (1777-1851), the celebrated Danish physicist, was also a prolific creator of new Danish words. Several of his neologisms are still in active use, not only in everyday vernacular, e.g. *lynafleder* 'lightning conductor', *billedkunst* 'visual art', *tidevand*, 'tide'), but also in scientific discourse (*ilt* 'oxygen', *opdrift* 'buoyancy', *rumfang* 'spatial volume'). This paper investigates the linguistic heritage of H.C. Ørsted. Which of his new lemmas are still known by the average Danish language user? Which other influences has Ørsted had on modern Danish? These questions are approached by establishing a formal model of cognitive accessibility of lexical items (for language users individually as well as collectively) using the formal framework of *categorical grammar*. Then, the model to the entire body of Ørsted's lexical productions and report are applied to the results. The paper concludes with a discussion of Ørsted's oeuvre as an inspiration for present-day computational linguistics.

KEYWORDS: H.C. Ørsted; Danish language; morphology; nomenclature; corpus linguistics; categorical grammar

Gender in corpora. Semantic asymmetries in the uses of the words *kvinde* 'woman', *mand* 'man', *pige* 'girl', and *dreng* 'boy' in Danish newspapers

IDA FLÖRKE AND ELISABETH ENGBERG-PEDERSEN

We present the results of three diachronic corpus studies of primarily newspaper texts. The first study showed a small increase in reference to individual women compared with individual men as measured by the number of tokens of *hun* 'she' and *han* 'he' from 1990-1994 to 2018, but with still 2.5 times as many tokens of *han* as *hun* in 2018. The second study revealed a slight decrease in the use of *pige* 'girl' compared with *dreng* 'boy' about adults, but *pige* is nevertheless used twice as often about adults as *dreng* in 2018. The last study focused on attributive adjectives with the four nouns in all of the period and specifically in 2018. It showed that women are characterized by how much their clothes cover their body and by their sexuality and family relations, men by their physical and mental capacity, and their financial status and moral character. Girls are described as blond, nice, and well-behaved, boys as naughty and intelligent. Men are described as violent, influenced by alcohol, and criminal, women and girls as victims of violence and diseases. The clearest difference between the entire period and only 2018 is that men are also characterized by their sexuality in 2018.

KEYWORDS: corpus studies; gender; newspaper texts; diachronic semantics; gender equality

Syntactic complexity in Danish L1 teaching materials

MARTIN HAUERBERG OLSEN AND MADS POULSEN

The purpose of this paper is to estimate the amount of demanding syntax in a sample of teaching materials used in Danish L1 classrooms from year 3 to 9 in Danish schools. We summarize three general domains of demanding syntax: *less familiar (non-canonical) constructions*, *complexity* and *underspecification*. All domains of demanding syntax were found across all school years, with a largely limited progression in frequency from early to later school years. Therefore, the general picture is that even younger students may encounter demanding syntax in Danish L1 teaching materials and often to an extent that does not deviate markedly from what older students encounter. An important point is, however, that demanding syntax does not necessarily have to be a problem for comprehension. Psycholinguistic studies have found that certain less familiar constructions such as passive sentences, OVS constructions, and object relatives are difficult to comprehend when their interpretation is not guided by background knowledge. In our sample, however, most examples of these constructions were supported by background knowledge. Thus, lack of knowledge of these particular constructions probably contributes very little to comprehension difficulties in reading Danish teaching materials.

KEYWORDS: reading comprehension; syntactic complexity; readability; Danish

On the analysis of spelling errors. Causes, correspondence rules, and variation in pronunciation

HOLGER JUUL AND JAN HEEGÅRD PETERSEN

ABSTRACT

This paper illustrates how spelling errors can be analyzed in a didactically relevant manner, and it draws attention to knowledge about pronunciation as an indispensable tool in this task. A basic distinction is made between *norm conflicts* and *norm gaps* as two causes for spelling errors. Deviation from a distinct, standard language pronunciation ('rigsmål') may cause norm conflict errors, whereas lack of knowledge about letter-to-sound correspondence may cause norm gap errors. Such norm gap errors may further be divided into four types according to whether they concern unconditioned rules, pronunciation conditions, grammatical conditions, or lexical conditions. The typology of causes for spelling errors and the illustration of the correspondence rules are followed by a survey of some more recent phonetic developments in Standard Danish that may cause more difficulties in the spelling process. The paper ends with a discussion of whether political, technological, and didactic initiatives can make Danish spelling easier.

KEYWORDS: language norms; correspondence rules; orthography; sound development

‘Eow’, ‘lak’, ‘yani’ and ‘dig’: Four new epistemic interjections

DITTE ZACHARIASSEN AND TINE LYKKEGAARD NIELSEN

ABSTRACT

This article describes four interjections, *eow*, *lak*, *yani* and *dig*, drawn from on a corpus of recordings from linguistically very diverse urban areas in Aarhus. The analysis is based on interactional linguistics, which combines conversational analysis and traditional grammar in order to account for the interactional functions of these words. *Eow* can be used when pointing out possible solutions to problems, *lak* when blaming others for their lack of knowledge, *yani* when sharing knowledge, and *dig* when rejecting another speaker’s right to contribute to the interaction. Each word signals aspects of the speaker’s attitude to knowledge, and the analysis includes Heritage’s (2012) concept of epistemics. Previous descriptions indicate that the words can “attract attention” and that they can be used in contrast to “speaking nicely”. The analysis shows how these descriptions might be modified and suggests that the words have individual unique interpretations and serve different interactional functions.

KEYWORDS: interjections; epistemics; multiethnic; urban dialects; interactional linguistics

Possible NP-positions in constructions with directional adverbs and prepositions

MICHAEL NGUYEN

In this paper, two types of constructions are analyzed: (i) Constructions where an NP (noun phrase) precedes a directional adverb, e.g. *Australien rundt* 'Australia around', *liv-et ud* 'life-the out' and *et andet sted hen* 'another place to', and (ii) constructions where the NP follows the directional adverb (and a preposition), e.g. *rundt om Australien* 'round about Australia', *ud i liv-et* 'out in life-the' and *hen til et andet sted* 'to to another place'. The analysis is based on generative standard assumptions about the structure of phrases and about case assignment of NPs, one of which is that an NP must be assigned one and only one case. The analysis is also based on the existence of the so-called *pP*-constituent, i.e. a constituent of which the directional adverb *p* is the head selecting a PP as its complement, e.g. [_{*pP*} *rundt* [_{*PP*} *om Australien*], lit. 'around about Australia'. It is furthermore an important assumption that the *p*-element can select a PP with an implicit or covert preposition P (i.e. some kind of null morpheme). On the basis of the *pP*-structure and all the above-mentioned assumptions, the analysis accounts for why constructions such as *rundt om Australien* and *Australien rundt* (both meaning 'around Australia') are grammatical, whereas constructions such as **rundt Australien* or **Australien rundt om* are ungrammatical. In the grammatical constructions, the NP is assigned one and only one case (either by a *p*-element or by P). In the ungrammatical constructions, the NP is either not assigned any case, or it is assigned two cases.

KEYWORDS: case; directional adverbs; prepositions and postpositions; *pP*; generative linguistics

NyS udkommer to gange om året på www.nys.dk.
Du kan bestille tidligere trykte enkeltnumre i boghandlen
eller henvende dig til:

Dansk Sprognævn
adm@dsn.dk

Gamle numre er tilgængelige på www.nys.dk.

Vi opfordrer læsere til at registrere sig:
<https://www.nys.dk/user/register>
Brug linket Registrer øverst på www.nys.dk.
Denne registrering medfører at du via e-mail
får besked når der udkommer en ny udgave af NyS.

Bidrag til NyS

Har du lyst til at indsende en artikel,
en anmeldelse, et debatindlæg eller andet,
så kontakt redaktionen:

nys.red@dsn.dk
NyS-redaktionen
Institut for nordisk studier og sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emil Holms Kanal 2
2300 København S

Oplysninger om formater mv. kan findes på
www.nys.dk/information/authors.